

ERDÉLY FÖLDE RITKASÁGAI.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

Kilencz fa-metszvénynyel.

KOLOZSVÁRTT. 1853.

TILSCH JÁNOS TULAJDONA.

ERDÉLY FÖLDE RITKASÁGA.

Nyomatott a rom. kath. lyc. nyomdájában.

GRÓF BETHLEN FARKASNÉ

SZÜLETETT

GRÓF TELEKI RÓZA

ÚRASSZONYNAK,

MINT A

NEMZETI IRODALOM S HONISMERET

PÁRTFOGÓJÁNAK.

Szép vagy o hon, bércz, völgy változnak gazdag öledben.
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék:
Nagygyá csak fiad szent akarátja tehet.

Vörösmarty.

E l ő s z ó.

1852 nyarán, a korondi fürdőn fiatal úrhölgy jelent meg lelkes férj, két növendék leányka s egy magyarországián öltözött két éves kis fiu körében.

Párnap múlva a bájos úrnőt kedves gyermekeivel a fürdőkkel szemben eső ásványvizek kövületei keresésében látók elmerülni: e percztől az egész fürdőtársaság kövületek gyűjtéséhez kezdé, s legszebb példányaival mindenki a pesti nemzeti muzeumra gondolt.

Ki volt e lelkes úrnő, még biztosabban gondolhatják olvasóim, ha elmondom, mikép jelen művemre a pontot itt tevém fel.

Nőnek akarám minden áron e művet ajánlani, mert a nőnem kezében van letéve a haza s emberiség

jövője. S mintegy mondani ohajtanám általa, mikép műveim nem egyes tudósoknak, hanem hazám lelkes szépei s fiatalságának szántam.

Eleget volt a hon és tudomány egyesek kivált-ságolt birtoka; ohajtanám, hogy nő és férfi, fiatal és öreg egyaránt oltározzák velem e haza imádandó földét.

S kinek ajánlhattam volna méltóbban, mint a nemes úrnőnek, kit a honbuvárlat mezején, épen a munkavégzés édes, öröme között láttam felmerülni.

Kolozsvártt, apr. 20. 1853.

a szerző.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET. ÁTALÁNOSSÁGOK.

	Lap.
1. §. E munka köre	17
2. §. E tárgy irodalma	22

MÁSODIK FEJEZET. A HATÁRSZÉLI HEGYEK.

3. §. Erdély fenlapály	28
4. §. A határszéli Kárpátok	29
5. §. A.) Keleti határszéli Kárpátok	31
6. §. Tarkő	32
7. §. Sándor-domb	37
8. §. Nagy- és kis-somlyó	37
9. §. Nemere	38
10. §. B.) A déli határszéli Kárpátok	38
11. §. Iskolahegye	40
12. §. Királykő és viszhangja	40
13. §. Bucsecs	41
14. §. Feketehegy	43
15. §. Bábakőve	43
16. §. Négohegye	44
17. §. Ördög rétje	44
18. §. Az Olt jobbja ni hegyek	45
19. §. Fejérkő	46

	Lap.
20. §. Nők rétje	47
21. §. Kecse	47
22. §. Páring	48
23. §. Vulkán	48
24. §. Retyezát	49
25. §. C.) A nyugoti határszéli Kárpátok .	49
26. §. D.) Az északi Kárpátok	50
27. §. Fátahegye	51
28. §. Rákoczi hegye	54
29. §. Czibles	54

HARMADIK FEJEZET.

HATÁRSZÉLI SZOROSÚTAK.

30. §. Előzmény	56
---------------------------	----

A.) Keleti szorosútak.

31. §. Tölgyesi szoros	58
32. §. Gyimes szorosa	59
33. §. Ojtozj szoros	60

B.) Déli szorosútak.

34. §. Bodzai vám	62
35. §. Ósáncz	62
36. §. Tömös (képpel)	63
37. §. Töröcsvári szoros	64
38. §. Verestoronyi szoros	65
39. §. Vulkáni szoros	67

C.) Nyugoti szorosak.

40. §. Vaskapu	68
41. §. Dobrai szoros	71
42. §. Halmágyi szoros	71
43. §. Királyhágó	72

D.) Északi szorosak.

44. §. Meszes	73
45. §. Karika útja	74
46. §. Dézs-somkúti szoros	74
47. §. Borgói szoros	75

NEGYEDIK FEJEZET.

A BELFÖLDI HEGYEK.

48. §.	Előzmény	76
	A.) Maros jobb parti hegyek.	
49. §.	Isten széke	78
50. §.	Gyerőfi szöktetője	79
	B.) Maros balparti hegyek.	
51. §.	Tyihu és Keldára	80
52. §.	Zászpád	82
53. §.	Bekecs	83
54. §.	Cseje	84
55. §.	Hargita	84
56. §.	Az Ördög köve	85
	C.) Nyugoti havasok hegyei.	
57. §.	Bilak	86
58. §.	Pilis	87
59. §.	Fiu sziklája	87
60. §.	Ordas-kő	88
61. §.	Haller-havas	88
62. §.	Balamér-ijásza	89
63. §.	Detonata (képpel)	90
64. §.	Sziklabarát	96
65. §.	Magyaró-kerék hegyei	96

ÖTÖDIK FEJEZET.

BARLANGOK ÉS HEGYREPEDÉSEK.

65. §.	Előzmény	98
	A.) Déli Kárpátok barlangjai.	
66. §.	Salamon vára	99
67. §.	Ferenczlik	101
68. §.	Pestere	101
69. §.	Bellona	102
70. §.	Boli barlang	102

	Lap.
B.) Nyugoti Kárpátok barlangjai.	
71. §. Ördöghegyi barlang	104
C.) Maros jobb partjáni barlangok.	
72. §. Tordahasadék és barlangjai (képpel)	106
73. §. Csáki barlangja	110
D.) Maros balparti barlangok.	
74. §. Bonis temploma	111
75. §. Küsmöd barlangja	111
76. §. Homorod-almási barlang	111
E.) Nyugoti havasok barlangjai.	
77. §. Csákyai-kő	121
78. §. Felgyógyi szirtpedés	122
79. §. Gyertyánosi barlang	122
80. §. Toroczkó-szt-györgy barlangjai	122
81. §. Bélavára	123
82. §. Runki barlang	124
83. §. Boicza barlangja	125
84. §. Barlangfalvi barlang	126
85. §. Szkerisorai jégbarlang	126

HATODIK FEJEZET.

KÖVÜLETEK. ÉGÉNYEK.

A.) Kövületek.	
86. §. Előzmény	127
87. §. Növényi kövületek: Alsóváczán	128
88. §. Állati kövületek	128
89. §. Fellegvár oldala, Kolozsvártt	129
90. §. Felsővidrai csigatelep	130
91. §. Gyerővásárhely kő-pénzei	130
92. §. Felek kerek kövei	132
93. §. Korondi rakodó-hegy	132
B.) Égények.	
94. §. A Bűdös kénürege (képpel)	134

95. §. Kőszén telepek	137
96. §. Gyepőzeg telepek	139

HETEDIK FEJEZET.

S Ó B Á N Y Á K.

97. §. Kősző telepünk fekvése, minősége	140
98. §. Sósutak	141
99. §. Történeli adatok	142
100. §. Az ásatás és kiadás (képpel)	144

A.) Mivelés alattti bányák.

101. §. Dézsakna	149
102. §. Marosujvár sóaknája	151
103. §. Parajd sóaknája	153
104. §. Torda aknája	155
105. §. Vizakna	156

B.) Felhagyott bányák.

106. §. Kolozsi akna	157
107. §. Szék aknája	157

NYOLCZADIK FEJEZET.

V A S- É S R É Z - B Á N Y Á K.

A.) Vas-bányák.

108. §. Előzmény	158
109. §. Toroczko vasbányái	159
110. §. Vajda-hunyd vasbányái	162

B.) Réz-bányák.

111. §. Előzmény	163
112. §. Baláni rézbánya	163

KILENCZEDIK FEJEZET.

A R A N Y - E Z Ü S T B Á N Y Á K.

113. §. Adatok, történetéhez	166
114. §. Az ércztelek fekvése	170
115. §. A bányászkodás	170
116. §. Kohók	173

	Lap.
117. §. Az aranymosás	174
118. §. A bányák	175
A.) Bányavárosok.	
119. §. Abrudbánya	176
120. §. Körösbánya	177
121. §. Ofenbánya	178
122. §. Zalakna	179
B.) Nevezetesebb bányász-faluk.	
123. §. Nagyg (képpel)	180
124. §. Radna	183
125. §. Ruda	184
126. §. Verespatak	186
127. §. Vulkoj	189

TIZEDIK FEJEZET.

ÁSVÁNYOS VIZEK. FÜRDŐK.

128. §. Elözmény	191
A.) HIDEG FÜRDŐK.	
a.) Borvizek.	
129. §. Borszék	194
130. §. Csíktusnád	197
131. §. Előpatak	198
132. §. Homorod	201
133. §. Kiruj	202
134. §. Korond	203
135. §. Kovászna	204
136. §. Radna	205
137. §. Bodok	208
138. §. Kászon	208
139. §. Málnás	208
140. §. Száldobos	209
141. §. Szombatfalvi szejke	209
142. §. Stojkafalvi fürdő	209
143. §. Zajzon	210

b.) Kénes, keserű vizek.

144. §. Bázna	210
145. §. Kérői fürdő	212
146. §. Bodoki szemviz	212
147. §. Czégi viz	213
148. §. Kis-sármási bolygó	214
149. §. Kis-sáros gyulékony forrása	215
150. §. Tűri-viz	215
151. §. Zoványi fürdő	216

c.) Sós-fürdők.

152. §. Szováta	216
153. §. Tordai sósfürdő	217
154. §. Zsábenyicza	218
155. §. Vizakna fürdője	218

B.) MELEG FÜRDŐK.

156. §. Algyógy	219
157. §. Alsó-vácza	220
158. §. Héviz	221
159. §. Kaláni fürdő	221
160. §. Toplicza	222
161. §. Zernyest forrása	222

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

VIZESÉSEK. TAVAK. FOLYÓK.

162. §. Előzmény	223
163. §. A.) Vizesések	224

a.) Déli Kárpátok vizesései.

164. §. Felsőárpási vizesés	224
165. §. Kis-keresztényszigeti vizesés	225
166. §. Vulkánáli vizesés	225

b.) Nyugoti havasok vizesései.

167. §. Bánpataki vizesés (képpel)	226
168. §. Intre-gáld zuhanya	226
169. §. Nagy-rápolts vizesése	227

	Lap.
170. §. Búvópatak	228
171. §. Timpánye pataka	229
172. §. Kis-aranyosi vizesés	230
B.) T a v a k.	
a.) Mezősegi tavak.	
173. §. Czegei tó	230
174. §. Mezősegi több tavak	231
175. §. Ugynevezett tengerszemek.	
aa.) Keleti Kárpátok tengerszemei.	
176. §. Szent-anna tava (képpel)	233
177. §. Piricskei tó	235
bb.) Déli Kárpátok tengerszemei.	
178. §. Bucsecs tengerszeme	236
179. §. Jezer-tó	236
180. §. Kis- és nagy-jezure	236
181. §. Retyezát tengerszeme	236
182. §. C.) Időszaki források.	237
183. §. Böggö-lyuk és fürdő	237
184. §. Egeresi feredő	238
185. §. Fenekellen-tó	238
D.) Folyók.	
186. §. Maros	238
187. §. Sajó és Cserhalom (képpel)	243
188. §. Gránát-patak	247
189. §. Ördög-pataka	248

TIZENKETTÖDIK FEJEZET.

TÉRSÉGEK. FENLAPÁLYOK.

190. §. A.) Térségek	250
B.) Fenlapályok.	
191. §. A nyugoti havas	252
192. §. Mezőség	255

ELSŐ FEJEZET.

ÁTALÁNOSSÁGOK.

1. §.

E munka köre.

Nyitom Erdély gazdag, de ismeretlen muzeumának második osztályát: Erdély földismei s földirati ritkaságait, vagy az erdélyi festőiségek képcsarnokát.

Annai előszeretettel lévén hazám iránt, nem akarom magam fejezni ki, mennyi szépség, ritkaság vár olvasóimra; két idegen, egy angol és francia utazó ide vonatkozó kifejezéseit veszem igénybe.

A francia Gerando szerint: helységeknel fogunk mulatni, melyek vagy a hozzájuk csatlakozott emlékek, vagy természeti ritkaságaikért figyelmet érdemelnek. És előre megjegyezhetjük — folytatja a francia író — mikép itt több szemlélni s tanulmányozni való van, mint sok országban, mely három ekkora. *)

Az angol Paget még felebb látszik hangolva e hon szépségei által. Szerinte tán alig van ország, mely néhány szépséget ne mutathatna fel; de — miként magát kifejezi — soha sem látott országot, mely miként Erdély, egészen szépség legyen. **)

*) A. de Gerando La Transilvanie et ses Habitants. Paris I. 2. Cap.

**) Paget's Ungarn und Siebenbürgen II. 13. Cap.

Az erdélyi, ki hazáján túl nem járt, ottelve e szépségek mindennapi látásával: csak szereti, de nem ismeri hazáját. Az idegen mintegy tündér kertbe lép be; bámulja hegyecinket, melyek fölött erdő zöldel, gyomrában pedig sót, aranyat és ezüstöt vágnak; bámulja keskeny völgyekben futó szilaj folyóinkat, s partjokon a sok festői vidéket. Mi nem bámuljuk többé; de mint minden hegyi lakós, a nélkül hogy tudnók miért, bálványozzuk e földet.

Bálványoztuk, de nem tanulmányoztuk. Tán alig van völgye, melyet vérrel meg ne öntöztünk volna már; de alig van egy táj, mely át lenne vizsgálva s tudományosan leírva.

Ott magaslanak hóvonalig érő hegyeink, ott tátongnak már ezredévek óta, hogy egyebeket ne említek, aknáink; ott buzognak mindenfelé ásványos vizeink; s csak az újabb időnek juta eszébe buvárkodásukra indulni. Azonban ezzel csaknem minden ország így vagyon. A természettudományok most vettek újabb lendületet, de azért igen illő lesz, hogy a tudomány e terén buvárkodók már égő fáklyájától mi is tüzet kapjunk, s mi is buvárkodjuk hazánkat. Mert igen szomorító dolog, hogy be kell vallanunk, mikép e téren eddigi ismereteinket majd mind idegeneknek köszönhetjük. *)

A mult elhanyagolta e hazát, megirta a királyok tetteit; de a nemzeti élet története feledése mellett, eszébe se jutott az érzékellen föld változatait, szépségeit is nyomozni. S most már ott állunk, hogy geographiánk hiányos, geognosiánk felett pedig a nemismerés sötét köde ül.

E munka köre Erdély földisméjét is felöleli. Felölelém tán egész terjedelmét, átvándorlom minden egyes tárgyat; adni fogom minden egyes pont leírását, előttem ismeretes multjával; de az egész rendszeres előadását megkísérteni a jövőre bízom.

A geologia a földteremtése tanát, a geognosia azon változásokat tárgyalja, melyeken a föld felszíne a teremtés óta

*) Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde I. B. I. H. 7. 1.

átment. Ide tartoznék kimutatni, mikor indultak meg folyóink? mikor emelkedtek hegyeink? mikor s hogyan nyitak rajtok e barlangok és szirtrepedések? de régi történetünk ezeket ha tudta sem jegyezte fel; s most már sötétben áll a buvárkodás embere.

Azonban itt is azzal vigasztalhatjuk magunkat, mikép mások sem voltak bölcsőbbek nálunknál. Az egész földismo még bölcsőjében vagyon. A Noe, Deukalion vizözönén kívül majd mi említés sincs, mi a történelemben ide vonatkoznék. Látjuk a tengermaradványokat hegyeinken, igen a Himalayán; de mikép ment azon tengeri maradvány oda? oda ért-e egykor a tenger hulláma? az még mind kétely alatt vagyon. Ismerjük a föld közi tüzet, a vulkánok mozgalmait, szigeteket látunk felmerülni a tengerből; gyanítjuk, hogy őskő tartalma hegyeinket a vulkánok taszíták fel; de hogyan és mikor? azt megfejtteni még nem tudjuk. Látjuk, mikép a vulkánok hegyalkotása után tengerek vagy vizözönök roppant befolyást gyakoroltak hegyeinkre, azok külalakját szerfelett módosíták, változtaták; de hogy honnan vette magát e roppant tenger, vagy vizözön? általános-e vagy részletes lehete az előzőnlés? az még megállítva nincs.

Nem célozom a geognosia elméletét adni; csak mennyire tárgyaimmal egybefügg, kívánom megjegyezni, mikép eddigi vizsgálódások a legelső földszini nagyobbyszerű változásokat vulkánismusnak tulajdonítják, s csak azután jönnek a neptunismus módosításai. Előbb kiemelkedtek a hegyek, s csak későbbre mosta összevissza oldalát egy tenger, vagy ismeretlen vizözön; s még azután jött az esemény, hogy folyóink megindultak, s belföldi és határszéli hegyeinken át magoknak útát mosva, megkezdék mostani pályájok futását.

Nem tudom mennyiben fog megállani a fejlődő tudomány előtt, de némelyek eleinte az egész föld felszínét tengerborítottnak gondolják. A föld víztengerbe volt burkolva, mialatt a földközi tűz dolgozott, s a föld külső kérgét itt ott külebb nyomta; s ki tudja mennyi idő után az egyes magasb részek megkezdettek száradni, s lakhatóvá lett a föld.

Mások vizözönöket akarnak hinni, melyek egyes földrészeket borítottak el; s úgy vélekednek, hogy akkor rakódtak meg hegyeink tengermaradványokkal; nem lévén a vizözön egyéb, mint a tenger költözése. S hinni akarják, hogy egykor Erdély hegyein is ily vizözön vonult volna keresztül.

Sőt az újabb időben azon gondolat merült fel, mikép földünk több ezredek időközében most déli, majd északi föld-sarkát emeli felebb, vagy süllyeszi alább; s hogy a föld e változó emelkedése és hanyatlása költözteti a tengert, most az északi, majd a déli félgömbre. Ebből kifolyólag akarják a noei, deukalioni s egyéb vizözönöket megfejteni. E szerint legutószor a tenger északról délnek folyt, s mint látjuk a déli sarknál foglalt helyet, az északi félgömböt pedig szárazon hagyta . . .

Kik e gondolatból indulva, hazánk földén szemlét tartának, úgy találják, hogy a tenger ezen költözése Erdélyen is átvonult; ide a Szamos nyílásán csapott be, s úgy metszé Erdélyt keresztül délnek, míg Verestoronynál, Dobránál s másutt utat kapott hogy tovább haladhasson.

Igen ohajtanám, hogy hazám ifjabb nemzedéke velem e hon buvárlatában kezet fogjon; azért figyelem gerjesztésül a tenger itten létezéséről gondolatokat is ide vetem.

Kik a Kárpátok hegymenetét buvárkodák, azon gondolat-ra jöttek, hogy hol Erdély, Magyarország s Austria egy része fekszik, fel a Duna mentén, le a Hemus hegyéig, egy tengermedencze lehetett valaha, mely tenger később innen magát kivágta.

Erdély úgy látszik, még azután is tenger maradhatott, legalább határszéli hegyei még azután is medenczékben tartalák az itten maradt tenger-vizet. Azonban forgott az idő, s Erdély négy nagyobb önálló folyója, időmultával átnyílt a határszéli hegyeket; a hon belfölde lecsapolódott, s hegyeink között négy nyílás képződött, melyen a kifolyó Maros, Olt, Szamos, Körös ma is kifolydogál; s képződött négy völgyből, melyeket az említett folyók, ha a határszélnél megduगतnának, most is eltemetnének.

A tenger itteni működésének legnagyobb buvára volt tanácsos Fichtel, ki 1778—80 körül a tengeri maradványokat, főleg az idegen állatsontokat, kövecskéket szorgalmasan kereste, s róluk egész könyvet adott ki.

Hol kezdődött a föld megnépesedése, az ép oly nehéz kérdés, mint az: hol kezdék Erdélyt legelőször lakni? S ha a víz lecsapolódása eredményéről hazánk földére esik gondolatunk, úgy látszik, megtaláljuk a kérdés területét. Ott fekszik Erdély kellő közepén egy napi járó föld, erdőtlenné tarolt hegyormaival, mint egy kiélt, kiaszott pusztaság a többi ifju erőben lévő földterület között — a mezőség. A gondolat, hogy itt kezdék Erdélyt e hon legelső lakói megnépesíteni, nem látszik valószínűtlennek.

A romaiak idejéből, tehát Krisztus születése tájáról, vannak némi út s egyéb épület-maradványaink, melyek gyaníthatni engedik, hol volt lakható hazánk azon időben. Ugy látszik: a Körösméntét, s Kolozsváron feljül északra eső tájakat a romaiak nem ismerték, nem Gyergyót, Csíkat, nem Fogaras földét; hihető, ezek nagy részét akkor erdő s mocsár borítá. Hogy a mezőség már akkor ismeretes, de hihetőleg már kiélt vidék volt, arra mutat a romai maradványok ottani csekélyége.

Hogy minő változások mentek át Erdélyen a romaiak után, azt némileg már gyaníthatjuk; de csak gyaníthatjuk, mert feljegyezve nincs. Ily gyanítás az, mit apát Szabó mond a Tordahasadékról, mintha az a romai kor után ropedt volna meg, s úgy engede lecsapolódási utat azon tónak, mely a Peterd nevű fajuk vidékét, valamint a kopándi nyílás azon tónak, mely Túr s Bányabükk vidékét tartá viz alatt, stb.

Az eddig mondottakból gyaníthatják olvasóim, mi körben akar mozogni jelen munkám; egy részét öleli fel Erdély természetudományi ismertetésének. Rhapsodiák lesznek földismerje s földirata köréből; vagyis megkísértem Erdély földéritkaságai s festőiségei sorozatát összeállítani.

Azon leszek a lehetőségig, hogy a természettudomány szomszédos határait, Erdély ásvány- növény-, és állatrajzát s légtüneménytanát, valamint a sajátlagi földleírás határait is jelenleg bántatlanul hagyjam.

2. §.

E tárgy irodalma.

Földisménk körében egy munka sem jelent meg, mely Erdélyt tüzetesen tárgyalta volna; földiratunk valamivel szerencsésebb.

A honismeret ez uj ága csak az ujabb időkben nyert magának embereket. A régibb íróknál ha valamely része elé is fordul, többnyire történeti vagy utazás-szerű munkákba van vegyítve. S még ott is azon hiányt találjuk, hogy legrégebb történéseink, melyek Anonymus, Kéza, Thuróczi, Bonfin, a hon felszine akkori állását mondhatni nem is említik; földleírásunk pedig nem is létezett. Következőleg a nemzeti fejedelmek előtt e részben az írás merőben hallgat.

Kik azután írtak, ha nem is mind idegen származásuak, reánk nézt annyiban mégis idegenek, hogy ide vonatkozó munkáikat többnyire latin és német, s még franczia és angol nyelven is írták. Nemzeti nyelvünk csak a legujabb időben kezd e térre nyomulni; s mondhatni a magyar irodalomban, így összeállítva, újdonság lesz minden sor.

Bővebb ismerkedés okáért, az ide vonatkozó írók felett, egy futólagos szemlét nem tartok feleslegesnek.

Ritkaságaink irodalmát Reichersdorfer György hazánkfia nyitja meg Chorographiájával 1550-ben, ki mint I. Ferdinánd császár titoknoká Erdélyen át Moldvába utazott; ez útját leírta, s Bécsben kiadta. *)

Utána egy századdal állt elé Tröster János, szebeni szász, ki Norinbergában tanultában nyomatá Daciaját, 1660-ban. **)

*) Chorographia Transilvaniae p. Georg Reichersdorfer. Viennae 1550.

**) Czime: Das Alt u. Neu Deutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen stb. 1666.

Pár tized mulva Krekwitz György, hasonlókép erdélyi szász lépett fel földirati modoru munkájával 1688-ban. *) De mind kettő inkább csak a szász földet s nemzetet tartá szeme előtt.

Utánok jött pater Fasching Ferencz, ki olfoglattanul, szemlélődésével egész Erdélyt befogta, s a XVIII. század haladó szelleme szerint 1725-ben Ó, 1743—4-ben Új Daciáját közre bocsátá. S munkájával egy sereg most uj, majd ó, majd ó és uj Dacia czimü munkának szolgált alapjául.

Feltűnt végre a mult század vége felé e fakban legnagyobb hazánkfia, Benkő József, székely fiu, reform. lelkész. Ő talajdonkép az első, kinél Erdély ritkaságai irodalma kezdődik, mert a többi irománya inkább csak vázlat. Benkő e tárgyra két munkát hagyta fen, egyiket Generalis, másikat Specialis Transilvania czim alatt; az első statistikai, a második geographiai rendszerü leírása Erdélynek. Az első már két kiadást ért; **) az utolsó némely családi viszonyok belé lett szövélése, s így az ősiség kérdése miatt, maig sem látott napvilágot. ***)

Benkő nyomozódásai után Erdély ismerete felett a chaos oszlani kezd: történet, statistika, földleírás kezd egymástól külön válni. Windisch II. József alatt megírja első geographiáját; utána néhány földleíró jő, mint Marienburg, Lebrecht, Benigni s mások, de egyik sem több a másiknál, s a ritkaságokat csak futólag említik.

Mit a magyarhoni Bombardus, Timon, Frölich s mások, Magyarhonról írt munkáikhoz Erdélyről csatoltak, többnyire hasonlitanak az eléggé ismeretes Hármos Kistűkör felületeségeihez, melyekre építeni nem lehet

*) Richtige Beschreibung des ganzen Fürstenthums Siebenbürgen l. Nürnberg und Frankfurt 1698.

**) Címe: Transilvania sive Magnus Transsylvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus. Auctore Jos. Benkő. Pars Prior sive Generalis. Edit. secunda. Claudiopoli 1851.

***) Címe: Pars Posterior, sive Specialis. Magni Transilvaniae Principatus Cognitio specialis. I—III Tom. Ms.

Mit történész, földleirő elhanyagolt, azt a statistikusnak kell vala kipótolni; de Erdély statistikája mezeje 1837-ig bántatlanul hevert, ekkor jelent meg Bonigni első kísérlete. Ő szobájából tanulmányozá hazánkat, innen a felvett tárgyakat tovább nem fejthette. Én, statistikámban, 1847-ben, eléggé kívántam kiemelni a ritkaságokat; de már akkor élt agyamban a mű eszméje: következőleg bővebben kimeríteni nem vala szándékom.

Mint ezekből látók, a felszín szépségeit, festői ritkaságait sem a mult, sem a jelen század önálló munkában nem tárgyalá, míg Szathmári Pap Károly hazánkfia „Erdély képekben“ című festészeti érdekű munkáját 1843-ban kiadni nem kezdette; de fájdalom, ez is a hetedik füzetrel megszűnt. *)

Szathmári füzetenként 4—5 tájképet hozott. Ekkor látók legelőször mennyi festői tája van hazánknak. S minthogy még jobb ecsetet nem ismertünk, képeinket többnyire az övéből kölcsönözzük.

A természetleírás más terén sem voltunk szerencsésebbek, úgy, hogy Erdélynek ugynovezett természet története is még csak az ohajtások között áll.

Hogy egyes szakmákban valódi nagy emberek működtek, az tagadhallan. Ilyen a fűvészet körül dr. Baumgarten, ki Erdély Florája három kötetét nyomtatásban hagyá, s most a negyedik kötet is sajtó alá menendő. Ilyen elismerést kell tulajdonítanunk Erdély mineralogusainak, kiknek P. Fridvalszkítól, **) Fichteltől ***) kezdve egy hosszú sorát számláljuk le Acknerig, ki 1847-ben azon alapos ismeretlél, mely neki tulajdona, hazánk Mineralogiáját kiadni elkezdé. ****)

*) Erdély képekben, jelent Kolozsvárt és Bécsben I—VII. füzet 1843—7.

**) Fridvalszki: Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae. Claudiopoli 1767.

***) Fichtel: Beyträge zur Mineral-Geschichte Siebenbürgens 1780.

****) Czime: Mineralogie Siebenbürgens, mit geognostischen Andeutungen von M. J. Ackner. Hermannstadt 1847.

Azonban a természetrajz harmadik ágáról, az állattanról ki kell jelentenünk, hogy az mind a mai napig ismeretlen; pedig körülé, mint prof. Zeyk Miklós és mások, fáradhatatlanul buvárkodnak.

Igy állunk a ritkaságokkal határos tudományok irodalmával. A természeti egyes ritkaságokat illetőleg, több oly író emlithetnék meg, kik az egyes tárgyak körül, milyenek a bányák, sóaknák, ásványos vizek s egyebek igen igen alapos leírásokat hoztak; de ezen tisztelt neveket és munkákat az illető fejezeteknél fogom megemlíteni, mikor az egyes tárgyak irodalmáról is szólandok. Itt csak az általános műveket hozom.

Ha megemlítem még, mikép Erdély természettelírása ily előkészületei mellett, 1847-ben Berde Árontól még Légtüneménytant is kaptunk, melyben hazánk égaljviszonya s befolyása a növényekre és állatokra -- tárgyalva van: *) lálandjuk; mikép Erdély az összes természettelírási mezőn sehol sem vala annyira elhanyagolva, mint a geognosiain.

Századunk mult tizede e tárgyban nagy reményekre jogosítá a hazafiakat. A tudomány szerető szász nemzet kebelében egylet alakult a honismeret érdekében. Munkakörének három osztálya van: régiség és történet; természettelírás; földloirat és statistiká. Az egylet rendszabályait a kormány 1841 maj. 11-én megerősítette, s így működésébe helyeztetett. **) Ez egylet tökével bir, jutalmakat tesz, füzetekben megjelenő folyóiratot ad ki, évenként változtatott helyeken gyűléseket tart, szóval, igen sokat tesz, hogy céljának megfeleljen. S mivelhogy hazánk természettelírását is szakmái közé sorozta, igen sokat engede reménylenünk. Azonban a mai napig, be kell vallanunk, mikép ez egylet e téren a várákozásnak nem felelt meg; tagjai mind e napig legtöbbet a történet mezején

*) Címe: Légtüneménytan s a két magyarhon égaljviszonya s ezek befolyása a növényekre és állatokra. Írta: Berde Áron. Kolozsvártt. Birráné és Stein tulajdona. 1847.

**) E társulat eredeti címe: Verein für siebenbürgische Landeskunde. Székhelye Szeben. Lásd ismertetését Hon és Külföld 1844. 55. sz.

foglalkoznak. . . Ha e társulat legalább egy geognosiai földabroszt bocsátana közre: a tudománynak roppant szolgálatot tenne.

Mindazáltal el kell ismernünk, hogy e tárgyban a szász nemzet sok lelkiismeretességgel járt el. Folyóiratai, le a mult században megjelent Siebenbürger Quartalschriftól, Provincial-blätterektől, az 1833-ban indult Transilvanián keresztül az 1844-ben Kurz Antaltól indított Magazin, s prof. Schuller által kezdett, s most az egylet által folyamatban lévő Archivocig, füzetekben sok érdekest nyújtottak Erdély ritkaságaira.

Erdély magyar irodalma ellen sem panaszkodhatunk. Mióta a Nemzeti Társalkodó 1831-ben megindult, e nemzetnek mindig valának lelkes fiai, kik a hazai tárgyak leírásában folytonosan kedvöket találták. S ha a Társalkodó mellett megnézzük, az 1834-ben megindult Vasárnapi ujságot, az 1841-ben keletkezett Hon és Külföldet s az 1846-ban negyediknek szögödött Természetbarátot; oly czikkeket lelünk bennök, melyek munkálkodásomat a fen méltányolt forrásoknál nem kevésbé segíték elő. S molyeket, ha német íróink kellően ismerni tanulnának, sok hazai tárgyat egészen más stadiumon képzelnének, mint valóban képzelnek. A magyar irodalom részokröli olhanyagolása nagy hátránya Erdély ismerete előhaladásának.

Végül két férfit kell megemlitenem, két idegent, egy angol és egy francziát, kik hon mindketten jól szülöttek, s mindketten hazánk főúri családaiiba nösültek, s így egészben hazánkfiává levén, hazánkat módjok leve megismerni. Azt hiszem, felesleges mondanóm, hogy e két férfi az útazásaikról ismeretes Paget János és Gerando Agoston urak, kik a mult tizedben Erdélyt beutazva, Gerando két, Paget egy kötetet nyujta Erdélyről hazájának, s illetöleg a világnak, mint-hogy munkájokat németre is leforditák. *) E két utazó Europa

*) De Gerando La Transilvanie et ses Habitants. Paris 1845. Siebenbürgen und Seine Bewohner. I.—II. Theil 1845.

Hungary and Transylvania by John Paget. Német ezime: Ungarn u. Siebenbürgen v. J. Paget. Leipzig. 1845.

két legmiveltebb nemzete szempontjából vette fel hazánkat, s politikai szemléleteik mellett, Erdély népeiről s természeti ritkaságairól annyi megragadót mondtak el, mennyi elégséges volt, hogy sok eléggé nem méltányolt ritkaságunk iránt bennünk is kellő figyelmet ébreszsen.

Több utazót is említhettem volna, mint pl. a német Krickelt s a francia Häusert, de ők, s kik velők párvonalban állanak, Erdélyt csak futólagosan említik; s érdemök és hatásuk igen messze marad a fennebbi két utazótól.

Ennyi különböző kútfő áll szolgálatára Erdély leirójának; hogy még sem elégséges, azt azonnal beláthatjuk. De mindenestre elégségesek arra, hogy ha az ember e hont összevissza járta: az egyes ritkaságokat helyfekvési s történeti szempontból tárgyalhassa, népszerűbbé tegye.

Mostani feladatomban tehát Erdély felszínének szépségei, s a föld gyomrának ritkaságai; a földismének s földleírásnak azon költői köre, mit Józsika Miklós regényeibe annyi ügyességgel tudott beleszőni. Azon helyleírásoknak, melyeknek olvasóim általa csak költői oldalát vették, itt prózai oldalait is veendő. Józsika tiszta példánya annak, mennyit tehet a költő hazája ismertetésére. Erdély Józsikának, Skoczia Walter Scottnak többet köszönhet, mint sok tudományos írójának.

Vajha azért állátnak költőink, mennyi szép táj, mennyi regényes csemény, bájos rege kínálkozik a hon határiban; állátnak, hogy a mit mi leirunk, ők azt meglelkesíthetik, mit mi ismertetünk, ők azt classicaivá tehetik.

Vajha Erdély magyar ajku lakosai is, az erdélyi szász nemzet s a magyarhoni magyarok példáján felindulva: egy honismeret körül fáradozó együletet magok közt is létrehozának, s annak legalább annyi pénzalapot szereznének, mennyi egy füzetes folyóirat fentartására szükséges . . . Egy két ember nem képviselheti a nemzet intelligenciáját.

MÁSODIK FEJEZET.

A HATÁRSZÉLI HEGYEK.

3. §.

Erdély fenlapálya.

Erdély fekvése Europa s illetőleg a föld egyik csodája. Ki csak Erdélyt ismeri, alig birhatja azon tudomást, mikép ő egy földterületen lakik, milyen igen kevés vagyon a földtekén.

Mig Europa s az emberiség nagy része alatt, a tenger színével szinte egy vonalban lakozik; az erdélyi nép magasan, bércek tetején alkotta magának hazát; oly magasan, hogy falvaink, városaink rendesen 1400—500 láb magasan állanak a tenger felett; tehát völgyünk is hegynek teteje.

Erdély a világ egyik legnagyobb fenlapálya; Europa száraz földje fenlapályainak pedig legnagyobbika. Bár alakjához Moldova, Csehország, az Elbe és Spanyolország fenlapályai hasonlítanak leginkább; de a fenlapály jellege 1000 □ mértföldön ily gyönyörűen lenyomva Európában nincs. Ázsia fenlapályaira emlékeztet.

E különös magas fekvést a benlakó alig veszi észre; annál feltünőbb azoknak, kik künnől jönnek be e hazába. Akár merről induljanak ide, mindenfelől hegyre kell jöniök; különösen Magyarhon s Oláhország felől. Magyarország felőli szomszédságunkban ott nyulnak el a Tisza, Oláhországon a Duna alatt fekvő mocsáros lapályai. S ha hazánk völgyeit a szom-

széd országok völgyfekvésével egybevetjük, úgy találjuk, hogy közép-magasságban fekvő völgyeink a Tisza ily völgyeinél 1100, Oláhország völgyeinél 1200, a moldovaiaknál 1300 lábbal fekszenek magasabban.

Bár merről induljanak hozzánk, a határszélen mindenütt néhány ezer láb magas hegyvonat áll előttük, hasonlóan egy kőfalazathoz, melynek átutazására mindenütt néhány óra szükségeltetik. E hegyek legmagasabbak s legmeredekebbek Oláhország felől, míg északon Magyarhon felől lankás lejtővel olvad be Magyarhon végtelen rónájába. *)

Ily csodálatos fekvéssel áldá meg hazánkat a természet. Ily sajátos fekvést hozza valamikor számára a földközi tűz forradalma, mely az ős idők homálya reggelén megindult Europa alatt, s délnyugottól fogva egész Ázsiáig egy orias hegylánczat felnyomásában fejezte ki tűzét, s legnagyobb erejét Erdélynél fejtette ki. S minthogy Erdély szélét magas hegygyűrűzetével mintegy behátyázta: mielőtt a honba lépnénk, kerüljük meg vizsgálódásainkkal legelőbb is a határszéli hegyeket.

4. §.

A határszéli Kárpátok.

Az erdélyi hegység, egyik csoportozata azon ős hegylánczatnak, mely Europa nyugoti feléből, a pyrenéi félszigetről Cadix és Gibraltár közt ormaival keletnek indul, Europa déli részét különböző nevezetek alatt átmetszi; Magyarhon északi felén Kárpát nevet vesz fel; s Kárpát név alatt Galiczia és Magyarhon között határt szabva Erdélybe becsap. **)

Ezen hegy-menet Erdélybe Beszterczéhez jő be, s legelőbb is Galacz hegyet képezi. Onnan kétfelé ágazik. E két ágát, mint két kart nyújtja ki nyugatra és keletre, s az egész hazát körül karolja, behátyázza: honnan a középkorban Erdélyt Magyarország fellegvárának igen jellemzően nevezék.

*) Die Höhenverhältnisse Siebenbürgens von Georg Binder 3-15 lap.

**) Orographie v. Siebenbürgen. Lenk's Lexicon III. 237 l.

Az alkotó természet, úgy látszik, erejét a határszéli hegyeknél fulta ki: ott vannak legmagasabb csúcsaink. Hegyekkel öntötte el a hon belföldét is; de ezek magassága a határszéliekkel nem mérkőzik.

A határszéli hegyek folyásának alakja trapezium, még pedig oly annyira megközelítve a négyszeg pontosságát, hogy a négy oldal a világ négy részéről neveztetethetik. S ha hosszúságukat felmérjük, úgy találjuk: hogy keleti oldala 43, a déli 57, a nyugoti 48, s az északi 42 mértföldnyi vonalt képez. S Erdély határszélének egy nem épen tökéletes négyszeg alakot s belföldének pedig hasonló koczka-idomat kölcsönöze.

Fájdalom, magassági tekintetben nem minden csúcsa ismeretes; de legmagasabb csúcsai mérésével mégis szolgálhatunk. Sokkal szomorítóbb tudomás az, hogy határszéli hegyeinken mai napig sem fűvészeink, sem geognostáink, sem geographusaink illően nem buvárkodtak még. Innen midőn a hegyvonalok szépségeit kívánom előadni, csak néhány ismeretebb csúcsat fogok felmutathatni.

Azonban e néhány csúcs igen szép és igen sajátos, magosságuk is elég tekintélyes. Minthogy nálunk a hóvonal 8000' a tenger felett, egy pár: mint a Negohegye és Bucsecs, a hóvonalat is megüti. Más első rangu hegyeink is 7—8000 láb közt állanak. Mindazáltal a hóvonal megütése csak képzetben esik, mivel nincs egyetlen csúcsunk is, melynek feje egész éven át hótól lenne befedve. Havaz ugyan rajtok gyakran nyárban is; de jön egy pár meleg nap, s a hó elolvadt; s csak észkos gödreik nyaraltatják ki a havat.

Ezen jéghegyi jelenetek azonban csak a déli Kárpátok sajátja: a többi vonal jóval csekélyebb magasságu. De azért az északi vonalon kívül, mindenik havasias jelleggel bír, mindeniket messzi kiterjedő ős fenyőerdő borítja, mit csak vadak, s fenyőrigók látogatnak.

Megmondani világosan, melyek Erdély őshegyei, melyek a másod és harmadizi alkatásu hegyek, melyek vulkanismus, melyek neptunismus teremtményei; mind ez oly nehéz fel-

adat még, mibe nem kívánok belélegegyedni. Egyébaránt, hogy e tárgyban már is sokra mentünk, mutatják több közlemények; többek közt a Transilvania azon czikke, mely az egész hon hegyeit e szempontból osztályozni megkísérté. *)

Vegyük egyelőre a határszéli hegyvonalokat.

5. §.

A.) A keleti határszéli Kárpátok.

Galactól indulunk ki hegyi sétánkra, minthogy Galacznál jönnek hazánkba a Kárpátok. A hol bejönnek, ott van Erdély, Magyarhon és Bukovina hármass öszpontja, ott ér össze a három ország határszéle. Innen kiindulva, lássuk a keleti hegyvonalat, mi a székel földet Moldvától választja el.

Hossza e vonalnak görbületeivel együtt, 43 mértföld. Nagy viz rajta egy sem foly keresztül. Négy szoros megy át rajta: a borgói, tölgyesi, gyimesi és ojtózi. Hogy ezeken kívül több apró gyalog- és szekérút is metszi, az természetes. Róla ered a hon két legnagyobb folyója: a Maros és Olt, róla a Feketeügy.

E hegyvonal magassága nem mérközik a többiével; hegy-csúcsai sem akkorák mint a többieké: kevésbé bírja az alpok jellegét.

Első rangu csúcs egy sincs rajta, legalább ilyet nem ismerünk. Megmérve következő csúcsai vannak:

Mezőhavas, Gyergyóban	5476 láb.
Nagyhagymás „	5529 „
Lakocza, Háromszéken,	5440 „
Csijános	5094 „
Mosató	470 „

Az utolsók lent Brassó felé fekszenek. Egyébaránt ezeknél még magasabbak is lehetnek de magasságukat nem ismerjük. Ilyenek: a Vurvu-omuluj, Pietrosz, Kalimanel, Bisztricsora, Sztrunyoru, Tunseri, Szuhardzeli-majorenilor, Ousor stb. Némely nevezetesebb csúcsának külön rovatot adunk.

*) Transilvania. Redigirt v. Benigni und Neugeboren. Hermannstadt. 1833 I. B. 2. h. 253—60 l.

5. §.

Tarkő.

A Tarkő vagy Tarkó, Csik és Gyergyó között emelkedett ki. Egyes csúcsai, a Fenvalómező, Fekete-recze. Rajta ered Erdély két legnagyobb folyama, az Olt és Maros, még pedig egymástól nem messze. A Maros a Tarkő északi, az Olt pedig déli oldalából. Innen, e közel eredés gyönyörű tündérregeire szolgáltatott anyagot, mely szépsége mellett mély értelmű allegoria.

I.

Csik és Gyergyó közt északkeletre
Egy vadon hegyláncz vonul keresztül:
Felette tar köszirtormok állnak,
Innen néz le a Tarkő keletről.

Büszke köszirt, százados fejénél
A villámos felhők alább járnak,
Mig rá szárnyol sebes gyorsröptével,
El-kilankad szárnya a madárnak.

Mint a templom orgonája nélkül
Ékveszített, s szinte pusztá volna,
Ugy a Tarkő szirthomloka nélkül
Gyergyó, a szép kerek hegyi róna.

Szóp tájék ez, hajdan a tündérek
Országának volt kedvelt vidéke,
Ott a szirten fénylett Tarkő vára,
Félvilágig látszék fényessége.

Ott élt Tarkő a tündér királyné,
És szivében őrze lángszerelmet:
A Feketetenger, hű jegyese,
Minden éjjel szép várába termott.

Föld alatt jött, titkos volt az útja,
Titkon dült ölére angyalának;
De megsejté a Szentanna tava,
S fenhangon kimondá a világnak.

Tarkő, a kis jó tündér királyné,
Hosszu könnyyel virasztott várában,
Arcza halvány lőn bús szégyenétől,
S majd hogy meg nem holt gyalázatában.

Észrevette bűját hőn szerette,
És így szóla felhevült kebelével:
Hagyj föl, szépem, gyászos bánatiddal,
Hagyj föl, kedves, a hosszú keservvel.

Megnővék már, önállásu lettem,
Szándékomnak más nem áll útjába:
Esküdjünk meg, legyünk nő s férj ketten,
Kérjünk áldást szívünk hajlamára.

Értted égtem, értted olvadoztam,
Felserdülve ifju szép koromra;
Mindig forró szívvel vágyakoztam
Angyal arczu tündér birtokodra.

Tarkő ifja meleg vallomását
Lángoló szív s érzéssel fogadta;
Nem titkolta keble vágyódását,
S igen szavát nagy örömmel adta.

Nagy menyegzőt tartának szerelmi
Nászfrigyökre fényes szirt lakokban:
A világnak minden fejedelmi
Háznépestől megjelentek ottan.

Mily szép volt a vőlegény s arája
Ember ajk nem tudná elbeszélni.
Öltöztetjök ragyogó pompája
Képes vala mindent elbűvölni.

Vigan éltek, vigan mulatoztak,
Sokszor adtak fényes lakomákat,
És ha gyakran jó kedvre fakadtak,
Megvendéglék az egész világot.

Századon át éltek boldogságban,
Hűn szeretve egymást mind végiglen;
Tündér Tarkő boldog szirt várában
Csak a bánat volt még ismeretlen.

II.

Uj tanácsa lőn az örök lénynek,
Hogy végezne a földgömb ügyében,
Zürzavarba dönté a világot,
Hogy mindennek más alakja legyen.

Tarkőt hagyá itt a bércei tájon,
A kies Csik s Gyergyó közepette;
Ámde férjét távol földhatáron,
A Pontushoz eltelepítette.

Alig ért el a Feketetenger
Istenektől megjelelt helyére,
A szép Tarkőt két iker gyermekkel
Áldá meg a szerelem nemlője.

Szépen serdült a két szőke gyermek,
A tündérnő lelki örömére;
De férjiért ölték a keservek,
Sok könny szállt az özvegy bús szemére.

Serdülvén a gyerkek, az anyának
Néma könnyét olykor észrevették;
Kérdegeték okát bánatának,
Mig nem azt elvégre átértették.

Mind két ifjat vágy kezdé gyötörni,
Hogy atyjoknak lakát fölkeressék;
Bár a földnek keblén kell áttörni,
S útjuk hosszu, mint a végtelenség.

Tarkő őket nagy feltételökben
Nem gátlá, bár búsan vált meg tőlük,
Gondolá, hogy van erő szivökben,
S ha elmennek, jó hírt hall felőlük.

Fájdalom közt váltak el egymástól,
Mint anyától jó fiak szokának.
Arczuk ázott a könnyhullatástól,
De reményben boldogok valának.

Az Olt, ifju gondatlan hevében
Törni kezdé völgyön bérczeken át;
Maros pedig kerülve, sik téren,
Vélte sokkal biztosabbnak útját.

Látván anyjok, kedves két fiának
Czélja már is kettős útra válik:
Egyesülés! kiálta utánok;
Szétszakadva nem éltek sokáig.

Hasztalan volt a szülőnek gondja,
Az Olt hetyke hangon felsikoltott:
Gyors vagyok én, bátyám lassu lomha,
Ő kövessen, én töröm az útát.

Az anyának nem volt már mit tégyen,
Bűvös varázs vesszőjével sujta:
Két folyó lett az iker gyermekből,
Igy indultak el a hosszu útra.

A szép Tarkő bús előérzettel
Néze néze hosszasan utánok,
Mig a gyerkek vassfeltételökkel
Két vonalban útnak indulának.

✱

III.

Nem csalá meg Tarkőt rossz sejtése:
 A Marosnak kezd gyengülni árja,
 Mignem végre, bár nagy volt küzdése,
 Ráakadt a bujdosó Tiszára.

Vigy el engem, szög folyó, atyámhoz,
 Látom arra tartasz habjaiddal;
 Fáradságod, hidd el, meg nem bánod,
 Dús atyám eláraszt jutalommal.

Elviszlek jó ifju a Dunáig,
 De le kell itt mondanod nevedről...
 A Maros küzd és laboz sokáig,
 Végre enged, mert fogy erejéből.

Igy érének kotten a Dunáig...
 A Duna már életét kívánta:
 Mit volt tenni, engedett remélve,
 Hogy tán atyja keblén lesz végálma.

Ez alatt az Olt rohanva tűnt el,
 Gyors futással egy szép rónaságon;
 Ámde orjás nagy hegylánczokat lel,
 S útja megtört a végső határon.

Éveken át küzködött szűneilen,
 Nem találva még segélyt se ottan;
 Érezé hogy útja törhetetlen,
 Még sem lankad ő az akaratban.

Végre Verestoronynak tájékán
 Útat ronta nagy viaskodással;
 És rohant, de összezuzott teste
 Elgyengült a sok bukdácsolással.

Vánszorogva ment a rónaságon,
 S halálhörgést hallván a közelben:
 Ráismer ott bujdosó bátyjára
 Véghangjában, halálhörgésében.

Ő maga is a roppant folyónak
 Árja közt lelél fel végnyugalmát ;
 Nem hívének az anyái szónak,
 Nem hívének, s úgy vevők jutalmát.

* *

Jó nemzetek, ti kik elveszétek,
 Áldás szálljon sírotok éjére !
 Jó nemzetek, a kik még leheltek,
 Gondolatok e gyászos regére. (D ó z s a.)

E regét folyóbeszédben látta irodalmunk legelőbb, Móricz Károly közölte. *) Benne a hún birodalom itteni megalakulását, fénylését s ledülését akarják képletben látni. Közlő a Tarkő nevét Tarkónak írja; mi ismeretesebb nevét használtuk.

7. §.

Sándor-domb.

Csikban, Csomortán és Toplicza közt fekszik. Kisszerű domb, nevezetességét a nevéhez kötött hagyománytól veszi.

A Csiki kronika szerint, a székelység emelte s nevezte így 1411-ben, mikor Sándor Pétert a vajdák jelenlétében fővezérévé választá. Ezen Sándor Péter a székely nemzet ismeretes áldozó poharán is fenhagyta emlékét, reáemetszelvén e szavakat: Petrus Sándour 1412. Az emlékekből ítélve azt hiszik, e volt a székelyek első választott főnöke. **)

8. §.

Nagy- és Kis-somlyó.

Nagy-somlyó Csikban, Somlyó felett emelkedik, makkos erdővel benőve; miről Csikra igen szép a kilátás.

Ezen erdőben halt meg 1837-ben Vizi Márton, ki itt remetéskedett.

*) Nemzeti Társalkodó 1837 I. félév. 365—72. l.

**) Székely Nemzet Constitúciói. Pest 1816. 292. l.

Kis-somlyó hegye ezzel szemben vagyon, rajta a Salvator kápolna áll, mint a hol a hitrege szerint hajdon az angyalok lajtorján le s fel jární láttattak. *)

Ezen hegy festőisége. pünkösdben éri tetőpontját. Somlyón pünkösöd szombatja délutánjától első napja délutánjáig nagy búcsu tartatik; mikor is a menet e hegyet is megszokta kerülni. **)

9. §.

Nemere.

Nemere egyik csúcsa a keleti hegyvonalnak. Háromszék felső felében, Esztelnek fölött emelte föl fejét. Magassága 5172 láb a tenger felett. ***)

E hegy neve Erdélyben olyszerű érzést költ fel a kebelben, mint Olaszthonban egy bandita főnöké. Nem ő szerezte e hírnevet; van neki egy szele, melyre borzadás nélkül alig gondolhatni. Ezen szél e hegyről, melyen át Moldovából beront, Nemere szelének neveztetik. Berontván, délnyugoti irányban rohan le Háromszéken Brassó felé; rakott szekeret felborít, fákat facsar ki lövestől, épületet bont el; s ha télben jelenik meg, embert, állatot hófuvatok sirjába temet. Uralkodása ideje inkább a tavaszi éjnap-egyen.

S hogy dühe elől a lakosok rejtőzzenek, Háromszék rendesen úgy épít, hogy ajtó ablak lehetőleg legkevesebb legyen a Nemere felé. S azon évben, melynek tavaszán e szél uralkodik, sok gabonát, de kevés gyümölcsöt várnak.

10. §.

B) A déli határszéli Kárpátok.

E vonal a legszebb, csúcsai legmagasabbak. Oláhországtól választja el Erdélyt. Erdély felől tekintve e hegylánczolatot, valami gyönyörű látvány. Egyenesen halad; s Fo-

*) Nemz. Társalkodó. 1840. II. 5. l.

**) Nemz. Társalk. 1841. I. 110 l.

***) Archiv. d. Vercins. I. B. 110. l.

garas-földin sokat hasonlít az egyiptomi pyramisok egymás mellé állított lánczához. Csak itt ott emelkedik egy egy csúcs a háttérben magasabbra.

Hat útszoros megy át rajta: a bodzai, ósánczi, tömösi, tőrsvári, verestoronyi és a vulkáni. Két helyt megszakad, az Olt és a Zsily vize kifolyásánál. Ormának hosszasága 57 mértföld, s erdeivel mintegy 35 □ mértföldet borít el a hazából.

Belőle nagy folyó nem ered, annál több apró. Milyenek: a Bodza, Dosztrаницa, Tömös, Vidombák, Barcza, Berivoj, Czod, Szeben, Zsily és Strigy vize.

E vonalon vannak legmagasabb csúcsaink, egyszersmind e vonal a legismertebb. Különösen a múlt évtizedbeli háromszögös hivatalos felmérés alkalmával, a megbízottak több csúcsai magasságát ismertették meg. Ezen eljárást s régibb és újabb mérések nyomán következő csúcsok magasságát jelelhetjük ki, számlálásunkkal a délkeleti hármos határvonaltól nyugotnak indulva:

Csukás, Zajzonnál	1036	öl	vagy	6217	láb
Muntyele dragusuluj	1132	„	„	6796	„
Vurvu kazavej	1088	„	„	6528	„
Vurvu skerisori	1006	„	„	6040	„
Czenk, Brassó felett,	522	„	„	3136	„
Iskolahegye	953	„	„	5723	„
Királykö, Feketealomnál	1183	„	„	7100	„
Bucsecs csúcsai:					
La omu	1319	„	„	7915	„
Sztruga Mare	1004	„	„	6026	„
Guczán Commando	767	„	„	4586	„
Vurvu ourla	1308	„	„	7850	„
Vunutura Butján, Árpásnál	1325	„	„	7953	„
Nego, Skoré s Árpás között	1340	„	„	8040	„
Szurul, Fenyőfalvánál	1209	„	„	7259	„
Presbe, Disznódnál	922	„	„	5536	„
Feketeecsúcs, Szeben táján	1100	„	„	6601	„
Fromóásza	1162	„	„	6976	„

Szurian, Szeben táján	1056	öl	vagy	6340	láb
Sklevoj, Páring csúcsa	1244	„	„	7464	„
Relyezát, Hátszegvidéken	1306	„	„	7854	„

Ennyi csúcs vagyon mérve a délivonalon.

Néhány nagyobb csúcsát részletesebben fogjuk ismertetni.

11. §.

Iskolahegye.

Német neve Schulergebürge. Brassó mellett, a határszéli hegyek aljában emelkedett ki. Nevét tán onnan vette, mivel régebben jövedelmét a brassai lutherán gymnasium huzta.

Magassága 5723 láb. Teteje szép térségbe megy át, hol patakok kigyódnak: zöld rétjében juhak, lovak, tehenek csordái legelnek. Tenyészcserje oly gazdag, oly változatos, hogy Brassó gyógyszeritárai fűveskertjének nevezték. *)

E hegy aljában van a Ferenczlik nevű barlang, mit a barlangok sorában tárgyalok.

12. §.

Királykő és Viszhangja.

A Királykő 7100 lábra emelkedő hegycsúcs Brassó mellett, Tohán és Zernyest között.

Nem anyiban kúp, mint szakadazott hegygerincz alakban végződik, mi délről északnak tart; e gerincz keleti és nyugoti oldala darabos és szédítően magas sziklafalakból alakult. Tetején a járás bajos, néhol épen veszélyes; míg alsó része erdővel van benőve, hol régibb megjegyzések szerint, szarvas, őz és zergé tanyázott.

E hegycsúcson ismeretes írónk, Kurz Antal, 1842-ben oly viszhangot fedezte fel, mi Europa legszebb, legsokszorozott viszhangjai közt is első rangnak közé sorozható.

A legjobb álláspont a hegycsúcs nyugoti fele. A beszélőnek északnyugatra kell néznie, Zernyestől kevesé balra,

a) Siebenb. Quartalschrift. III. Jahr. 105.-4 l.

ugy hogy a hangsugárok ne az északi sziklafalak, hanem az erdős hegyekre essenek; mivelhogy az erdők igen jó viszhangadók.

Kurz nem végezheté be bűvárlatát, mert ittjártakor kemény északi szél fujt; de mégis meghatározott annyit, mikép e viszhang egyszeres ugyan, de tizenöt szótagat, vagy is egy hexameterverset igen helyesen visszaad; s azon reményét fejezi ki, hogy kedvező időben kedvezőbb eredményt várhatni.

Előszámitja tudosításában a világ minden ismeretes viszhangjait, s meghatározva minőségét, azt a woodstocki után sorozza, vagyis az eddig ismert több szólagos viszhangok között a harmadik helyre; s különösen megjegyztetni kívánja, hogy a természet e játéka 7100 láb magasságban jön elő. *)

13 §.

B u c s e c s.

A Bucsecs első rangu hegyormaink egyike. Magasságra az ismertek közt harmadik helyen áll. Legmagasb csúcsa, a La Omu, 7915 láb. Oly magasság, hogy feje az év nagy részén hótól fejezlik.

Töröcsvártól három órára esik; s legjobban Feketehalom és Vidombák között látszik. Ki Töröcsvárról indul látogatására, útja völgyeken, patákokon, s mélységek feletti szikla oldalakon megy a határszélig. A hegymászáshoz szokott lónak csak egy tántorodás kell, s az élet megszűnt.

Igy emelkedünk fel a határszéli hegyek girinczére, hol egyszerű kereszt, mellette egy kaliba s néhány határőr katona jeleli, hogy az útas Erdély határán áll. Honnan visszapillantva e hazára, gyönyörű látványképen terül el az alattunk elnyúló messziségben: Barcza és Háromszék térsége.

Kilépve a hon határiból, különös képet tüntet fel a rengeteg. Egy nagy területen mintha az erdőt kivágták s egymásra hányva olt hagyták volna. Napok kellettek volna az

*) Archiv d. Vereins 1844 I. Band. II. Heft. 118—124. I.

óriás munkára, s néhány percz alatt a vihar lesodorta e fenyőerdőt lábáról, harmincz év előtt. S távol a világtól, mint temelő csontjai, porhadnak elfejéredve.

Ezen tul lapály veszi fel az útast, s benne kis patak szolgál irányul. A patakat követve sziklarepedés közé merülünk be, hasonlóba a tordahasadéki vagy homorod-almásihoz. Belebb a repedést kapu zárja el, fennől a meredek sziklatetőről kereszt néz le: s látja a vándor, hogy itt a vadok tanyája közepette, emberi nyomok kezdődnek.

Ki gondolná, hogy itt is emberek lakjanak? Pedig úgy van. Sok embergyűlölő szív keresett, és talált már itt nyugodalmat vagy halált.

Ha kopogtatunk, földig érő fekete talárban, hosszú ősz szakállal remete nyitja fel az ajtót: s a Bucsecs barlangjába vezet, sziklaüregebe a hegy gyomrának, hol egy göröghitű kápolna, s pár faház áll, 7—8 kaluger szolgálatára.

Itt távol a világtól, emberektől, erdőkről szerzett gomba, vadgyümölcs s jóltévőktől kéregetett törökbuza s kecsketéj mind az, mivel ez oláh remeték nyomorult élteket tengetik. S még boldogok, mikor ezzel is el vannak látva; mert ha a tél nagy hóval borítja el a hegyet, ez emberek míg a hó el nem megy, emberi teremtéssel közlekedésbe nem jöhetnek.

Mily hosszú az üreg, megmondani nem lehet, mert mintegy 100 ölre elfalazták, hogy uradalmuk melegebb legyen. Egyébaránt mélynek kell lenni, mert a kis pataknak, mi ezredek óta alakítja, valahol napvilágra kell jönie.

Az első megtört szív jól választá e helyet nyugodalmának. A táj valami szép vadon, mit nevel a sziklarepedésen átfolyó patak gyönyörű zuhatagja. *)

S ennyi szépség még nem minden. A Bucsecs két fő csúcsa között, melyek egyike hazánkba, más Oláhhonba esik, szelid völgy terül, s közepén egy tó tiszta tükre ragyog; egyike azon mesés tavaknak, miket a nép tengerszemnek szokott nevezni, s feneketlennek tart.

*) Kütfő: Paget's Ungarn. u. Siebenbürgen II. Band. 13 Capit.

14. §.

Fekete-hegy.

Mások szerint Fekete-halom, oláhul Kotla.

Brassó mellett van, Feketehalom nevű város felett. A déli hegyeiből egy hegykar nyomul itt elő, s ennek egyik csúcsa a kérdéses hegy. Azon homályos setétség, melylyel a vidék felett borong, igen érdekessé teszi, s nevét is innen vehette. Ezen csúcs az itteni lakosság szerint, a természetnek azon játékát bírja: mikép délelőtt az egyik, délután a másik oldalán harmatos. Fűve igen jó, honnan a feketehalomiak csikóikat itt szokták nyaraltatni, még pedig a nélkül, hogy itatnák, mivelhogy a bőv harmat azt feleslegessé teszi.

15. §.

Bábakőve.

E szirt nem magassága, hanem alakjával vonja magára a figyelmet. Vajdarécsénél, Fogaras földén, kopasz kőszirt emelkedett ki, melynek alakja távolról egy jól idomított nőszobort ábrázol. Feje, mejje, karja van neki; s még mintha talajon nyugodnék. A talajon repedéseket folyt be a moh, s úgy veszik ki magokat e vonalok, mint valami hierogliphek. Neve e szikla szobornak oláhul Pietra Bábuluj, magyarul Bábakőve.

A népköltészet e természeti ritkaságot a következő regében énekelte meg:

A fennebb leírt Királyköven az ősidőben tündérek laktak, s az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala.

Viszont a Feketehalmon, hol a sziklacsúcs maig is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete királyné. A királynénak fia volt, s mint egyedüli fiu, ő volt anyjának minden öröme.

A fiu kifejtett, ki benne a szerelmi vágy. S nagyravágyó anyja oda irányá hajlamát, hogy elég merész lett önkörén tul, a tündérek fényvilágába vágni be ábrándjaiva!. Meglátogatta a királykői tündérleányt, s halálba beleszeretett.

Az anya előre örvendett, hogy ember, vagy óriás létére tündérekkel jövend rokonságba; fiát mind felebb hangolta.

A fiu szép is volt, mennyi király leány mind boldognak érezte magát egyetlen mosolyával. Azonban a tündér leány csak szívesen látta őt unalmában, de iránta mit sem érzett. A királyfi nem vette észre a magas kör finom gúnyát: fellépett, kezét ohajtá.

A leány sértve vette magát, s hogy egy csapással visszatartsa, kimondá, mikép nem szeretheti.

A királyfi nem birta azon büszkeséget, mi egy férfit illet. Epedett, tovább ábrándozott. Naponként eljárt a tájra, hol legalább azon ösvény mohát érintheté, melyen szerelme ellebeg.

Napok, hónapok, évek teltek, a fiu hervadott. A királyfi anyja ismerte a füvek bűbajos erejét, varázs lelkekkel volt szövetségben; fiával mindent elkísértett; de semmi sem sikerült.

S fia meghalt bánatában.

Az elkeseredett anya ezért üldözőbe vette a szép tündér leányt. A leány futásban keresé menekülést; de a vén banya utólérte, s bűvös tudománya által e kőbálvánnyá változtatta.

16. §.

Negohegye.

A Negohegye is Fogaras földje felett emelkedett ki, sorsa a sokáig ismeretlen lángészé: ez most hazánk ismeretes legmagasabb hegycúcsa; s hogy az, csak korunkban lett tudomássá. Magassága a tengerszin felett 1340 b. öl vagy is 8040 láb. *) Feje a hóvonalba esik. S rajta ha ki nem nyaral is a hó, de augusztusban már leesik, s azon évben el sem megy. Legjobban láthatjuk Szkóré s Árpás között.

17. §.

Ördög rétje.

Oláhul Pojána Drakuluj.

Felekkkel esik szemben. A mult század utolsó tizedében Heidendorf Mihály ide jött, mint határjáró biztos: s felfedezte,

a) Archiv. d. Vercins. I. 109 l.

mikép havasaink már birják az alpesek azon jellemvonását, miszerint rajtok a gyenge szem tisztábban lát. Az említett biztosnak, több útzó olvasása után tudomása volt a magas hegyek e sajátságáról; s ő ki szemüveg nélkül évek óta nem vala képes olvasni: itt leveleket vön elő, s szemüveg nélkül szépen olvasá. Holott, mikor a hegy aljába lcért, azt ismét nem teheté. *)

18. §.

Az Olt jobbáni hegyek.

A déli Kárpátokat az Olt vize mintegy közepe táján ketté metszi, s rajta foly át Oláhországba.

E nyílás nem látszik földrengés következményének, az Olt partjáról felemelkedő két hegyoldal, főleg a keleti, lakásabb, mint sem ily eredetre mulasson. Hogy az Olt mosta volna, az sem lehetetlen. Mindazáltal északról délnek törő özön itteni kitörésének szeretik tulajdonítani. Ide mutat azon ide hengergetett kövekből alakult hegyek csoportja, melyek egyikén a Talmácsi vár is fekszik. Némelyek még azt is gyanítani akarják, hogy e köveket a messzi északról hozta s rakta ide le azon vízözön. **)

Azon vonalt, mely az Olt jobbán vonul végig, egyik jeles buvárunk, Ackner, 1838-ban megvizsgálta: Szebennél felment reá, s Hátszegvidéken szállt le ormairól. Ezen buvárlat leírása után folytatjuk e hegyvonal további ismertetését. ***)

Utazónk magát több buvárlati eszközökkel ellátva, harmadmagával indult e hegyre. Bevárta a hold telni indulását, s aug. 24-én útra kelt. Kis-disznódra szekérrel ment, ott lovakat vett fel, neki indult az erdőfedett hegynek, s éjjelre Riu Szádulujba ért.

*) Nyelvemvelő Társaság Munkálatai I. 164—6 l.

**) Transilvania, Periodische Zeitschrift für Landeskunde. v. Benigni u. Neugeboren 1834. II B. 2. h. 286—90. l.

***) Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. Von J. K. Schuller. Hermannstadt 1841. I. Band. 2 Heft. 332. l.

Aug. 25-én uj lovakkal megy tovább. Utját a mérőföldnyi hosszúságra elszort falu közlt, a gyönyörű Czod völgyén folytatá. Egy magyar uri ember kísérté el darabig, ki ezen faluba jött vala, s ott a Czodvizén magának vizgyógyintézetet állítá. Ettől azon tudomást vette, mikép az öregek elbeszélése szerint egykor a törökök itt ütöltek be hazánkra.. Ebédjénél málnát kapott, mely akkor volt ott legjobb idejében... Délután a bikfák gyérülni, a fenyők sűrűdni kezdenek, mig nem egészen fenyvesek kezdék borítani a még mind magasadó hegyodalt. Beléptek az ösvénybe, mely Negovan Marie nevű csúcs felé visz, s kilátást kaptak a hegyek beljébe, azon hegyekre, melyek alól a Verestoronyi veszteglőhöz siető Lotra vize fakad; s északi oldalaián ott fejtelt az örök hó. Ott hó, idebb buja rétek, s rajta juhak nyájai s isztinák. Ily hajlók fogadá be utazónkat éjszakára, hol estve a pásztorok azelőtti éjcn történt medvekalanddal mulattaták; s hogy hitelt adjon a kalandnak, a lombos vad azon éjén is megjelent az ötszázra menő nyájra; s utazónk álmát mintegy 40 kutya ugatása, s vagy tizenöt juhász fegyverre kelése szakítá meg.

Aug. 26-a korányán a hideg — 1°. R. volt; a magasabb helyeken friss hó. Utnak eredtek, s elérték a határszéli katonai őrvonalat, hol a Kis-Negovannáli commandó útlevelé: elkérte, s egy rendelet következtében utazónk mellé fegyveres embert ada.

Itt néhány kisebb folyónak eredetét látta; itt ered egymás mellett a Czod és Sebes, ismét egymás mellett a Szeben és Lotra. Ily helyeken érték el a harmadik őrházat.

19. §.

Fejérkő.

Oláhu! Piatra Alba. Nevét hihetően az innen délre látszó téjfejtér quarz szikláktól vette.

Egyike ezen hegyvidék magasabb pontjainak. Rajta a határőrök egyik magasabban fekvő őrháza vagyon, melyhez veszteglőintézet is van mellékelve, mihez egy kontrás s két tisztító szolga tartozott. Az épületek fából vannak.

E hegy igen tágos kilátást enged. Itt szép rétek, kristály forások, patakok látszanak, mellettek nyájok, melyek junius, julius és augusztus hónapokban idylli széppé varázsolják e tájt, mi máskor oly elhagyatott; másfelé uj irtások látszanak a rengetegben, mit többire a juhászok égettek, hogy legelőjüket szaporítsák. S ily helyeken a le nem éghetett agg fák ott fejerlenek, mint egyegy márvány szobor. Másfelé kidőlt erdőablak látszanak, melyek fáit az orkán tekerte ki tövestől s döngetgeté délnék. Egy Svájcz fekszik előttünk ezerszépségeivel; s mennek a századok a nélkül, hogy benépesítéséről gondolkoznánk.

20. §.

Nők Rétje.

Oláhul Pojana Mueri.

Ide ért utazónk aug. 27-e estvéjére a Fejérköltől, mi e helyhez hét-nyolcz órai távolságra maradt.

Mint az útas a fenyvesek sötétéből kezd kifejleni, messzire megpillantja az alább fekvő tisztás térséget, rajta a fel s alájáró őrt, s felette magassabban az őrházat, pallissadokkal körülvéve. Igen érdekes pont; mig egyfelől szép kilátást enged, másfelől a Potru és Graupa oriasibb csúcsai emelkednek föl megette.

Ha az utazó a határőrök szobájába pillant, benne egy pricset lát, mely két harmadát foglalja el a térnek: más felében egy nyílt száju kemenczét, mely hasztalan igyekezik melegíteni az ablaktalan szobát. Hónap vége volt, őreink a felváltásra vártak; ott álltak tehát készen a guzsalyok, orsók, ládacsák s egyéb apróságok, miket a commandó ideje alatt szoktak a jó emberek faragni és övéiknek haza vinni.

21. §.

Kecske.

Oláhul Capra.

Aug. 28-án indultak ide az előbbi őrháztól. A Magyarzsily völgye, ott mélyedett mellettek ködtengerbe borítottan; mi jó időt jósola.

A Kecse egyike a legbujazöldebb fenlapályoknak. Itt ott pásztorkunyhók, legelő nyájak rajta. Itt van az ötödik őrhely, mit utazóink találtak; az is pallisadokkal volt ővedzve.

Felette emelkedik e hegyvidék s illetőleg hazánk egyik első rangu hegycsúcsa — a Paringu. Alatta lent egy tisztáson pár öl átmérőű gödröcskék sokaságát láthatni, mit a vidék régi, s tán török táborozás maradványának tart.

22. §.

P a r i n g.

A Páring a Kecskétől csak annyira látszik, hogy azt hinnők, mikép egy rajta álló emberrel beszélni tudnánk. Azonban e két hegy között borzasztó mélység tátong, s ez erdős sötét mélységből a Paring a legmeredekebb oldalakkal csap fel. Tetején taréja, mely keletről nyugotnak vonul, még meredekebb; Skelvoj nevű csúcsa 7464 lábra áll a tenger felett. *) Fejét ekkor is régi és friss hó fedé.

Oldalából a patakok, melyek az ugynevezett Sivetzet képezik, esőbe törve hullanak alá, s a fák lombjain át a völgyben festőileg látszik fejeződő habzásuk.

E hegy alatt elhaladva Zsily völgyére értek utasaink, gyönyörű völgyre, elszórt házokkal, melyek helységeket képeznek, a nélkül hogy megszakadnának, s ezek legelsője volt Petrilla, melynek lakossai éppen akkor voltak a szénacsinálás derekán. Itt viradtak aug. 29-kére; innen értek estvére a vulkáni veszteglőhöz.

23. §.

V u l k á n.

A vulkáni szoros veszteglője éppen a Vulkán csúcsa lábánál vagon, tőle északra. Innen látogatták meg buváraink aug. 30-án.

A házoktól csendesen kezd az út reá emelkedni, mi később meredekebbé válik. Tetején ott áll a kettős sas. S

*) Die Höhenverhältnisse Siebenbürgens v. Binder 13. l.

Oláhország ott terül szemünk előtt, mint egy földabrasz, jóval alantabb fekvé Erdélynél: hogy helységei, völgyei, sőt hegyei is messze lent látszanak. Tiszta időben ide a Dunát is láthatni.

Sokan lehelnek olvasóim közül azon véleményben, mikép e hegy, miként nevérol következtethetni — egyszer tűzokádó volt. Azonban rajta a valahai tűzokádásnak semmi nyoma. Az ős hegyek kövei, körétegei láthatók rajta mindenfelé; sőt ott látszanak a fehér quarzok dűledékei, mohval fedetten.

24. §.

R e t y e z á t.

E hegyvonalt a Retyezát méltóságos alakja zárja be; majdnem Erdély délnyugoti szögében setétlik, Hátszeg vidéke felett.

A Retyezát 7800, mások szerint 7850 láb magas, mi Hátszeg gyönyörű völgyét bezárja, s e völgyet hazánk legfestőibb vidékévé varázsolta.

25. §.

C.) A nyugoti határszéli Kárpátok.

Ezen vonal Erdély nyugotján van, határfal hazánk, tulfelől pedig Bánát és Magyarhon egy része között. Kezdődik a délnyugoti hármos határpontnál azon ponton, hol Erdély, Oláhon és a Bánát összeér. Hossza, görbületeivel együtt 48 mértföld. Csupán egy helyt van átmetszve, a Maros kifolyásánál. Harminczad nélküli szorosút több megy rajta át, milyenek a vaskapui, dobrai és halmágyi; hogy apróbb utak is vannak rajta, azt nem is említem.

Ezen vonal csak alapja egy nagyszerű hegycsoportozatnak, mely Erdély nyugotját egészen elfedi. Nagyobb csúcsai nincsenek mérve, bár néhány igen szép: ilyenek a Galinyásza, Balamérijásza, Hanasója és Riska. Kisebb csúcsai magasságából hármát említhetünk.

A Mogura, Körösbányánál	475 b. öl vagyis 2856 láb.
Vulkán, Abrudbányánál	645 „ „ 3872 „
Bihar, az Aranyos forrásánál	945 „ „ 5672 „

Belőle több folyónk ered; de a Szamos és Körösön kívül a többi még e hazában más folyóba szakad. Ilyenek a Csorba, Dobra, Almás, Gyógy, Ompoly, Körös, Aranyos, Kis-szamos, Nádas és Sebess vize.

Ezen oldal legszélső vonala mondhatni ismeretlen. Azonban e hegyláncz a szélekről becsap a honba, majd 100 mértföldet hegyekkel, havasokkal önt el, s az ugynevezett havasokat képezi. Ennek szépségével egyik sem ér föl. Belőle folynak ki Erdély s következőleg Europa leggazdagabb arany erci. Ezen vonal csúcsai között látjuk nevét legdúsabb bányáinknak, leg-sajátságosabb hegyeinknek.

26. §.

D.) Az északi Kárpátok.

Ezen vonal Magyarhontól választja el hazánkat; s mint említők Szilágyat, Kővárvidékét Erdély belföldéből kizárja. Hossza 42 mértföld. Egy helyt kétféle van metszve, a Szamos kifolyása által. Útvonal rajta több megy át, melyek legismertesebbjei Meszes, Karika, s az, mely Somkútra visz.

Rajta erednek a Nagyszamos, Lapos, Szilágy, Kraszna, Egregy.

Néhány csúcsa igen tekintélyes, mint Galacz, Gergeleou, Nyegrileszu, Vurvu-gyáli, Vurvu-gádzsi, és Vurvu-rossu; de magasságukát még nem ismerjük. A rajta tett méretek a következők:

Csuha, Magyarlaposnál	399 b. öl vagy	2394 láb.
Czibles, Szuplájnál	959 „ „ „	5705 „
Gutin	750 „ „ „	4500 „
Muntyele máre, Láposnál	959 „ „ „	5754 „
Ünökkő, Radnánál	1193 „ „ „	7158 „

Következőleg mely csúcsnak külön rovatat fogunk e vonalon adni, nem annyiban nagyszerűségi, mint más szempontból lesz érdekes.

27. §.

Fátahegye.

Kolozsvárról Nagyváradra menőleg, Kis-sebesnél a Körös vize jobb partján, hús forrás mellett vendéglő áll. A forrás sziklacsúcsból foly ki, melynek oldalán sűrű bükk, teteje kopasz.

Nevéhez a nép következő bús regét fűzé: *)

Királyhágó közelében
Hol a Körös szűk völgyben foly,
Hajjának bús csörgésivel
Egy bánatos regét dalol.

Búsabb a szellők éneke
E tájnak lombjai között,
S a szirt is mintha érzene
Az eltűnt emlékek fölött.

Minden fűszál o sziklacsúcs
Komor regéiről beszél,
Figyeljetelek, elmondom én,
Mi róla még emlékből él.

E szirt alatt élt egy leány,
Szegény földész leánya volt,
Erénye és báji mián
Neki minden fi meghajolt.

De ő büszkén elűtálá
A kéjsóvár hizelgőket;
Talán sejté, talán tudá:
Szegényt a főúr nem szeret.

Volt egy lovag kivételül
A gögös honnagyságok között,
A lányért lelke felhevült,
S örök bánattal küzdött.

*) Hon és Külföld 1842. 14. 256 l.

A lányka is szerette őt,
Elárulá pillantata;
De hasztalan, az ifju hős
A lányhoz még sem bizhata.

Ha földre hullt a lány előtt,
Ha szép kezét megcsókolá,
Ha kérte hogy szeresse őt:
A lány hallgatva néze rá.

Elvégre hosszas faggatás
Után ilyen szavakra kell:
Lovag, szép ajkod hizeleg,
De én még sem adok hitelt.

Most elragad egy kurta percz,
S ígérsz nekem tündér jövőt:
Ki tudja, majd ha célra lelsz,
A hűségre lesz-e erőd.

Igy szólt a lány, s az ifju hős
Keblen ezer kint érezett.
Leányka, szólt, ha kétkezel,
Kisértsd meg hű szerelmemet.

Kergess csalára, mond, hogy a
Világ határit járjam át,
Hogy ássam fel a földtekét,
S ledöntsem az ég kárpitát;

Parancsolj mit szived ohajt,
S vagy czélt érek, vagy meghalok;
Csak tégedet sirom felett
Résztevőnek tudhassalak.

Igy szólt az ifju, s lángszava
Meglépte a leány kebelt:
Csaknem keblére lágyula,
De gyorsan uj erőre lelt.

Lovag, ha lelked, mint szemed
És arcod, oly fénynyel ragyog;
Repits e szírtre engemet;
És ormain tiéd vagyok.

E volt a lány föltétele,
Vad és merész a gondolat;
De a szerelmes sziv előtt
Nincs semmi gát az ég alatt.

Az ifju hős lángkeblire
Ragadta a bájos leányt,
És szírtől szírtre tűnt vele
Vig tánczu zergefi gyanánt.

Kegyetlen gyermek, e merész
Probát az ég nem nézi el;
A messze vitt követelést
Elvégre megsiratni kell.

Rohant az ifju, mint vihar,
Mely a habokkal birkozik,
Rohan, bár ereje szakad,
Szándéka meg nem változik.

De im bágyadni kezd szeme,
Feje szédül és ingadoz;
Reimegni kezd kulcsolt keze,
S a hegytetőn im összerogy.

Probád nehéz volt, oh leány
De karjaim közt birtalak;
Hűségem megmutathatám,
S most már örömmel meghalok.

Szólott az ifju, s elhala.
Igy érzének a régiek:
Szerelmökért küzdés, halál
Kis áldozat volt nékiek.

A szép leány elrémüle,
Látván haldokló kedvesét;
Reáborult, s könyek között
Csókdosta bús arczát s kezét.

Nem ment a hegynek ormiról
Lakába a leány soha;
Virasztá hive álmait,
Mig végre ő is meghala. (Dózsa.)

28. §.

Rákóczi hegye.

Hol a Szamos e hegyvonalt átmetszi Zsibónál, a folyó jobb partján egy csúcs néz le a víz partjára. Oláh neve Piszkuj, magyar neve Rákóczi-hegy.

Felette gabona terem, s rajta kövecsült apró csigák hevernek.

1705. nov. 11-én e hegy alatt, a Szamos partján, Rákóczi sergét a németek megtámadák, és Rákóczit Szurdukan, hová ebédre ment vala, az ágyuropogás ébreszté fel. *) A család el lön veszelve, Rákóczi nem juthata övéihez, hanem a néphagyomány szerint, átkelt a Szamosan, felment e hegytetőre, s miután serge romján még egyszer eltekintett, útra kelt, elmenekült; de nem soká ismét sereg élén álla.

29. §.

Czibles.

A nyugoti Kárpátok legismeretesebb, bárha nem is legmagasabb csúcsa. Erdély északnyugoti része felett ott áll az év nagy részén át hótól fedetlen, mintegy ezüst palástban.

Három magasabb csúcsa van: a Szuplajnáli 959 bécsi öl.

Vidéke gyönyörű, s vadban igen gazdag, honnan rajta a legszebb medve-vadászatok tartatnak.

*) Cserei Mihály. Historiája. Pest. 1852. 324—5. l.

A forradalom előtt, ha jött october, a megyei tisztség mondhatni hivatalos vadászatot hirdetett. Félország felgyült, gyakran egy hétre is. Nagyszerű sátrak, konyhák várták a felgyült szép társaságot.

Felkölték a vidék lakosait, kik között a Czibles alatt lakó Egres, Felső-ilosva, Szupláj és Tilcs lakói, merész bátor emberek, kik baltával bevárják a medvét.

A puskások elállták az éleket, oly hajtásokat foghatni fel, hogy 40—50 puskás kevés. Ekkor a hajtók, dob, trombita, kürt s minden egyebekkel felverék a völgyet, a felvert vadokat a kutyák vevék üzőbe, s megesett, hogy egy nap 20—30 medve jött hajtásra. Első napokban csak medve, farkas, rókára szabada löni; de özre is lövének.

A felséges havasi élet o jelenetei festését költőinknek hagyom; s hogy ép e jelenet figyelmöket annyira elkerülte, bámulni lehet. Czibles szép tája ily ismertetőre vár.

HARMADIK FEJEZET.

HATÁRSZÉLI SZOROSÚTAK.

30. §.

Előzmény.

Erdély határszélének körvonala 190 mértföld. S bár merről jöjjön hozzánk az idegen útas, határszéleinknél mindenütt magas, erdőfedett hegyeket fog találni, melyek sehol le nem törpülnek, s hazánkat csaknem hóvonalt érő magasságban folyák körül. Azonban e hegyvonalt apróbb nagyobb vizek itt ott bevölgyelték, ezen völgyületek szorosain jönnek be az orszáigutak; ezen völgyi utakat értjük a szorosak vagy passusok nevezete alatt.

Említők, mikép Erdély felszine hegy és völgy; s hogy e hegyvölgy halmaz négyszögben magasabb hegyek által van befalazva.

E határhegyeket semmi sem szakaszlja meg, négy folyón kívül, melyek: a Maros, Olt, Szamos és Körös vize; mert a határszéli havasi patakok völgyületeit megszakadásoknak nem nézhetjük.

Az említett folyók s tekintélytelenebb havasi patakok medrein mennnek a kérdéses szorosok ki az országból, többire völgyen; de azért nincs a verestornyin kívül egy, mely hegy nélkül vágná át határszélünket.

Ismeretünket útszorosaink tárgyában a rómaiak peutingeri tábláján felyül vinni nem tudjuk. Azon korból is csak gyanításaink vannak, csak gyaníttatják a hagyományok, hogy a római uralkodás alatt Erdélybe csak is három útszoros volt megnyilva. *)

Legelőször Trüsternél látjuk őket előszámítva 1666-ban, a fejedelmi kor vége felé; nyolcz szorost említ meg: a királyhágóit, verestoronyit, töresvárit, bodzait, vaskapuit, egyet Csikból, mást Déstől, a végsőt Beszterczétől. **) Többi szorosainkról nem lévén emlékezet, hinnünk kell, hogy akkor tájt csak gyalog ösvények lehettek.

Erdély, mely aranyhegyei miatt szüntelen a vetély aranyalmája volt, a természet ez erőditvényének igen sokat köszönt. Erdély a magyar, s illetőleg osztrák birodalom véghatárán fekszik, s mint ilyen ma 90 mértföldön érintkezik idegen koronáu tartományokkal, ugymint Oláhországgal 57, Moldvával 33 □ mértföldön, mi határvonalunknak majd felét teszi; sőt volt idő, mikor a Bukovinával határos 8, s a Bánátfelől 8 földirati mértföld is ellenséges kezekben volt: ily politikai s geographi viszonyok között igen jól fogott, hogy idegen föld felé e határszéli erőditvény, csak egy helyt, az Olt kifolyásánál volt kinyitva.

Erdély ez által eleitől fogva meglehetőes erősséget képezett, s képez még ma is; legalább régen reá illet a fellegvár nevezett.

Ezen szoros-utak jelenleg kereskedelmi szempontból igénylik a kormány figyelmét, innen ma szorosaink útjain minden felé dolgoznak, s ezen pontból minden szorosnak meg van maga harminczadi hivatala, meg a ragadványok kizárása tekintetéből a maga veszteglő intézete; s az erre szükségelt tisztí épületek mindenütt kis falutelepet képeznek.

Régebben többre kellet, mint csak a kereskedelem szempontjára figyelni. A 90 mértföldön, hol idegen hatalmassággal,

*) Marcellinus Libro. 26.

**) Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen v. John. Tröster 1666. I. Buch. Cap. XVI.

illetőleg a törökkel vagyunk szomszédságban, régebben még arra is meg volt az elővigyázat: hogy ellenség ne üthessen reánk. Honnan régebben szorosaink útjait rossz karban tarták, hogy az ellenség annál bajosabban törhesse által; a szorosakra várakat építettek, s rájuk gondosan felügyeltek. *)

Ma azonban a verestoronyi s töröcsvári várak kivéve, a többi szoros erődítvényekkel ellátva nincs.

Szorosaink kinyitásánál VI. Károly kezd korszakot, ki Verestornyt egészen Oláhországig kivágatá. A mult és különösen e század oda vitte szorosaink ügyét, hogy többnyire mind ki vannak már kövezve; annyira, hogy elmondhatjuk, mikép ki idegen föld felé jobb útaink vannak, mint az ország beljében s Magyarhon felé.

Most csak a két Oláhhon felé 9 útszoros viszen; a velünk egy koronáu tartományok felé is ugyan annyit fogok előszámítani; minthogy a tekintélyteleneket mellőzöm: következőleg látni fogjuk, mikép határszélünk körvonalán rendszeren 10 mértföldnyi távolságban jő be egyegy szorosút.

Nagy a szerep, melyet e szorosak Erdély történetében játszottak. Trajanust említi legelőbb a történet, mint szorosaink ostromlóját; töle le a muszkákig teméntelen vérpatakat láttak e szorulatok; s ki tudja még mennyit látandanak. Mindenik leírását egyszersmind történeti szerepe vázlatával adom, hogy az jellemezze fekvésöket.

A.) Keleti út-szorosaink.

31. §.

Tölgyesi szoros.

Némelül Tölgyescher Pasz.

Hazánk és Moldva között legészakkeletibb szoros. Eddig Gyergyó-szt-miklóstól a határszélig $4\frac{1}{2}$ mértföldet tartja; útja

*) Bodzavára, Ojtozvára s Csik-gyimes vára s azok pasusai okulásáéra Dániel Mihályt s Bánfi Farkast rendelék 1687. jul. 4-én a Balásfalvi tábor végzési. Erdélyi Diéták végz. I. 123. l.

előbb a Tatárhágón mene keresztül, onnan lejte a Putnavölgyére, melyben a 30—40 házból álló Tölgyes, s a hivatalok fekszenek. Jelenleg e szoros nem hág löbbé a Tatárhágóra, hanem Borszék felé kerülve, csaknem hegy nélkül megy ki a hazából, mely útja 1851—2-ben létesült.

A szoros egy része a revindikált havasokra esik, s a vám hivatalt csak 1806-ban tették ide Piricskéből, hol oly járattan vala, hogy a mult században Benkőként csak lóval járhaták.

32. §.

Gyimes szorosa.

Gyimes Csikból visz Moldvába. E vonal Szépvíztől kezd a határszéli hegyeknek tartani, s Moldva széleig $4\frac{5}{8}$ -ad mértföldet tesz. Szépvíztől a meredek Tekerő nevű hegyre indul, mi két órát tart, melynek lejtője azonban lankásabb is rövidebb is, minthogy a Tatros vize partlapálya Csíknál 40—50 öllel magasabban fekszik. Ezen hegyaljától fogva tovább völgyen lapályon halad.

A Tatros vize gyönyörű völgyet képez, regényes tájokkal, gyönyörű őserdősekkel, melyekből folytonosan szállítják a Tatros vizén ki a tengerre az árboczokat. Lapályán három kis fulu háza van elszorva: e faluk neve Gyimes, Gyimesbükk és Gyimesloka. Hárman mintegy 5000 öl hosszában fekszenek, s összesen 150 házat ha számlálnak, s csak egy falut képeznek. A szoros veszteglő intézete, s harminczada Gyímesen van. *)

Járhatlanabb szorosaink közé tartozik, kövezve nincs. Pedig e vonal látta el Csikát gabonával az 1816—7-ki éhségkor. Itt küldé ki Mátyás király 1467-ben serge egy részét, míg maga főerejével az Ojtozon nyomolt az akkor Magyarhonhoz tartozott s pártot ütött Moldva ellen.

*) Siebenbürgens geographisch- topographisch- hydrographisch- und orographisches Lexicon sat. von Ignaz Lenk von Trautenfeld. Wien. 1839 II. 73—4 l.

A forradalomban egyik fél sem vette igénybe, bár a forradalmiak folytonosan rakva tarták őrséggel. Régen Gyimes vára állt oltalmára, mely azonban ma romban hever.

33, §.

Ojtozi szoros.

Háromszékről megy Moldvába. Erdély délkeleti része itt közlekedik Moldovával, legjártabb szorosaink egyike. Az út hozzá Kézdivásárhelynél csap ki Bereczk felé, mi épen a határszéli hegyek lábánál fekszik. Innen útja Kis-havas nevű hegyre emelkedik, mi egy órát tart. A hegyen túl az Ojtoz vize partlapályára creszkedik, s azon megy egészen be Moldvába.

A mint a határhegyről leereszkedünk, a hegy lábánál ott fejezlenek a harminczad s vesztoglő-intézet zsendelyfedes épületei, mi egy kis falut képez.

A vámtól óranyegyedre van Rákóczi várának romja. Innen félórára van a Gyilkos, a vár elővéde. *) Bereczkhez $2\frac{1}{8}$ mértföldre van Sósmező, mely Erdély faluja ugyan, de kívül esik a vámon, s vám nélkül iszsza borát; s a mely bornak itt kupáját 10—12 váltó krajczárral itta az útas, ugyan abból estve Kézdivásárhelyt 12 v. garasért ihatott. E falu keleti végén áll Erdély várdája, s vele szemben Moldvái.

E szoros igen keskeny, csak az Ojtoz vize nyit völgyületet, honnan medrét számtalanszor át kell járni. Két felől magas bércek kísérik, soha sem irtott fenyesekkel. Balról a Kalázló pataka erdős hegyoldalból festői esésben hull az Ojtozba. Moldvába érve, a part szélesedni kezd, s több falunak nyit tért, melyek Hersa, Fűrészfalva, Gorzafalva, melyek magyar nevei, s a benne élő magyarok, eszünkbe juttatják az itteni népnél élő azon hagyományt, mikép Erdély határa egykor a Szárazszerétig terjedett volt, mint a hol milkoviai püspökségünk is állott, melyhez a székely föld is tartozott.

*) L. bővebb leírását Erdély Régiségei VII. Fejezet.

Bár mennyire járatos is e szoros, mégis csak a mult tizedben kezdék kövezni, de a forradalom miatt az is fennakadt. Már egész hosszában látszottak az előkészületek, több hid áll a készen, már csak az utat kellett volna rajtok átvezetni. Moldva felőli része járhatóbb, mint az erdélyi.

A hadsergek többször használák.

1241-ben Bathu khan tatárai azon része, mely Cumanian át a Szereth felé jött, itt jöhetett be Erdélybe. *)

1466. Mátyás király hadserge főerejét itt vezérlé ki a lázangó moldvaiak ellen. A szorost bevágva, fegyveresekkel megrakva találta, magának karddal nyitott utat. **)

1534-ben Gritti e szorosan vezete serget Erdélyre.

1550. Ilyés, moldvai vajda, Izabella részére, Martinuzzi védserge daczára betör. Sátrát Torjánál üti fel, s a Ferdinandhoz hajló székelységet pusztítja. ***)

1576. Itt megy ki fényes kísérettel Báthori István fejdelmünk, Lengyelország trónára. †)

1613. Mikor Bethlent a török Erdély fejedelemségére behozta, Thomsa István, moldvai vajdát segítségére e szorosan rendelék bejöni.

1849-ben e szorost egy zászlóalj honvéd tartá, tul felől muszka. Bem jul. 28-án két zászlóalj honvéddel kevés huszárság, s ágyúval Eresztevénytől ide csapott, Herzsáig elényomult s csatázott. A muszka elvonult előle, s ő egész Oknáig hatolt, onnan a moldvaiakat egy kiáltványában fölkelésre szólította. De harmadnapra visszatért.

Szechenyi István, azon tervében, mit a Magyarhonban felállítandó vasút hálózat tárgyában nyomatott, Erdély vasútját Galaczhoz e szorosan tervelé kivihetni.

*) Bonfini Rer. Ungar. Decad. II. Libro VII.

**) Bonfinii Rer. Ungar. Decad. IV. Libro 1.

***) Benkó Gen. Transilv. I. 224. l.

†) Benkó Gen. Trans I. 228—9 l.

B.) Déli Kárpátok útszorosai.

34. §.

Bodzai vám.

A Bodza Brassó közeléből, délkeletre visz Oláhországba.

Brassóból indulva Tatrang és Zajzon falukon megy át, s Brassótól a határszélig $5\frac{3}{4}$ mértföldet tart. Zajzonig lapályos, onnan hegyre emelkedik. Tovább a Bodza vize partján megy Oláhországba. *)

Mint hogy nem igen járják, útja még eredeti állapotban sínlik. Mégis, valamint több idegen tartományba vivő szorosaink is, veszteglő intézet, s harminczadi hivattal van ellátva; mi által a hozzátartozó hivatali személyzetből itt egy kis lakosság képződött.

A hely, melyen e vám fel van állítva, a Béli család sajátja, s azon jogért, hogy a kincstár e hivatalai számára épületeket rakhasson ide, a családnak kiváltságot adott évenként 1500 veder bort vámmentesen behozhatni. **)

Minden járattansága mellett is régen gyakran volt beütés helye, honnan már II. András király idejében a keresztes lovagok várral látták vala el, minek romja most is látszik. 1788-ban a berontani akaró törökök sok székelyt temettek ide.

35. §.

Ó s á n c z.

Németül Altschänz, oláhul Săncu.

Ez is Brassóvidékéről megy Oláhhonba; s ez is egész eredetiségében vagyon még, honnan csak gyalog és lóháton járhatni. Fiok harminczadi intézettel van ellátva. Brassótól 4 órára esik, délkeletre.

*) A szorosak méreteit egy ez előtt pár tizeddel kijött hivatalos táblázatból irtam ki, melynek czíme: *Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Vasser- Strassen Karte v. Siebenbürgen I. Abtheilung.*

**) Lenk's Lexicon. I. 158 l

36. §.

T ö m ö s .

Németül Tömöscher-Pasz. Oláhul Vama Timisiluj; Brassóból Bukarestnek tart. Említett legnagyobb kereskedő városunktól e legjártabb szorosa délkeletre esik, s tőle a határszélig $2\frac{5}{8}$ mértföld hosszú.

Képünk azon ponton ábrázolja, hol e szoros hazánkból a határszéli hegyek közé kezd merülni. Mondhatni általános képe szorosaink kiindulásának.

Ezen vonal a Predjúl hegy-tővéig meglehetősen lapályos. Átmegy Alsó és Felső Tömösön. Onnan a Predjúlra kezd emelkedni, mi 1142 ölet tart, s oly meredek, hogy rakott szekekhez előfogatokat igényel. Oláhhon felőli oldala még rosszabb, néhol igen keskeny, s patakon kell keresztül kasul járni, mi áradáskor a közlekedést lehetetlenné teszi. 1779. jul. 29-én, meleg napokra felleg-szakadás következett, s e szorosban oly vizárt idézett elő, hogy követ fát magával sodort, s partlapályán eső falvainkat elseperte. *) A múlt század

*) Sieb. Quartalschrift III. Jahrg. 102. I.

végéig csak gyalog és lóháton volt járható. Az 1788-iki osztrák-török háboru alkalmával nyitottak rajta először szekér utat, azóta nagyrészt kikövezték; most a Pedjálon dolgoznak, mire a kormány 1850. sept. 90,000 pfírtat útalványozott. Az említett háboruban a sinai kolostor, mi Oláhország felől van, rajta igen sokat szenvedett.

A forradalom alatt kétszer volt csatátér. Előbb 1849. mart. 21-én, mint a mikor a császáriak Brassót feladva, Oláhországba akartak rajta vonulni, s Bem előcsapatától sokat szenvedtek. Másodszor 1849. jun. 18- és 19-én, mikor itt az orosz erő beakarván nyomulni, Kis Sándort székelységgel itt találta, s csak véres harcz után nyomulhata be. 1849. jan. végén az első muszka csapat egy része is itt jött be.

37. §.

Töröcsvári szoros.

Németül Törzburger Pasz.

E Brassótól már délnyugotra megy Oláhhonba.

Brassótól a határszélig $5\frac{1}{4}$ mértföldet tart. Magas hegyek között völgyen indul ki, s még Töröcsváron felyül félóráig lapály, onnan emelkedni kezd, s egy ormon megy előfelé $1\frac{1}{2}$ órát, míg a tablákhöz ér, hol aztán igen keskonynyé válik. Néhol 100 ölre is be van az oldalút szirtekbe vágva. A Töröcs vára, Töröcs vize s az oldali sziklák barlangjai regényessé varázsolják.

Legrégibb útszoros e tájon, mégis 1827-ben még egy talpalatnyi sincs benne kövezve. Mig a Tömös nem vala kinyilva, igen jártos; honnan a mult század vége felé vámjövödelme 50,000 forint vala.

Mint e vidék egyetlen járható régi szorosa, mondhatni eleitől fogva várral volt ellátva, mely előbb csak fa; később 1376-ban pedig a most is fenálló kővárral láttatott el. *) E táj kulcsa lévén, gyakran nyitá meg ellenségnek kapuit; az

*) Rajzát l. Erdély Régiségei 180. l.

erdélyi tábor is többször ment ki Oláhországra, mint a mely régente a magyar királyság védelme alatt állt.

1343-ban Sándor, oláhországi vajda rajta jött be, hogy Lajos királynak, ki a Barcaságon táborozott, hodolatát letegye.

1595. oct. Báthori Zsigmond fejdelem vezeti át rajta táborát Sinán pasa ellen; s miután győzelmei voltak, ugyan itt vonult vissza.

1603. jul. 15-én az erdélyi fejedelmeket lerázni akaró Sorbán vajda, itt vezeti be Székely Mózes, trónkövetelőnk ellen táborát; mikor is innen nem messze győzelmet is arat, hol maga Székely Mózes is elesik.

1610-ben Báthori Gábor megy itt Sorbán vajdára; s útját itt is vette visszafelé. *)

A mult század végéni osztrák-török háboru alatt, a benne felállított várórség több előörsi csatát állott ki. **) Egyéb viszontagságait Erd. Régiségeiben már előadtam.

1849. jan. végén az első csapat muszka czeníruma itt nyomult be. A másodszori muszkabejövetel után pár héttel, az osztrák sereg is itt jöve be a visszafoglalt Erdély földére.

38. §.

Voristoronyi szoros.

Németül Rothenthurmer Pasz. Románul Turnu-rossu. Szemből megy Oláhhonba.

E szűk szorost, a déli határ-hegyeken át, az Olt kifolyása nyitja: útja az Olt jobb partján van, sok helyt a hegybe bevágva. Átmetszi az egész déli határszéli hegyvonalt, s mindenütt lapályon, az Olt vizével csavarog. Erdély határán mintegy két mértföldet s tul rajta még többet tart; sok helyt oly keskeny, hogy néhol 30, 50, 90 öl hosszában is csak egy szekérnek ad útát.

*) Jós. Benkő Gen. Transsilv. I. 256. 260. I

**) Sieb. Quartalschrift III. 101. I.

E szoros gyönyörű képeit, mindjárt torkolatánál az Oltnak erdős hegyek közé merülése nyitja meg, mely hegyek oly magasak, hogy egyikéről belátszik a Duna, mint Nikápolynál elfoly. A torkolatnál ott vöröszik Verestorony vára; belebb félórára látszanak a régi veszteglőintézet romjai, mi most külebb van felállítva, minthogy Erdély széle 1773-ban külebb nyomult. Ez épület maradványokhoz egy óranegyedre van a régi Verestorony romja, mit 1533-ban sepert vala el az Olt. *) Innen belebb félórára van a mostani vám; felette délnyugotra hegyen Latorvár romja. Innen 10 perczre van a Riu-váduluj, mint határpatak Erdély és Oláhország között.

Az Olt balpartján csak erdős hegy emelkedik, minden épület nélkül, s aljában járdalják a pásztorok még az ösvényt, mit a mult század utolsó háborujakor vágtak, hogy rajta a profontot lehordó hajókat felhuzzassák.

E szorost a történet rég óta kíséri. Mégis a mult századnak volt feltartva, hogy azt járhatóvá tegye. Váгатni kezdette VI. Károly alatt gr. Steinville, erdélyi főhadi parancsnok, 1717-ben. Mérnöke volt százados Schwarz Ferencz. S kiváगतák Verestorontól be Oláhhonba Rosia nevű kolostorig, mintegy 11 óra járásnyira. Azonban a mű bevégzése e századot várta, s a kormány a forradalom előtt, töltések vonatására 32,000 pflat el is rendelt vala. **)

E szorosan az ellenség igen szerette betörni. S történeti hagyományok nyomán, Trajanus Decebal ellen 105-ben itt nyomult be, bevén a dákok sánczait.

1330. nov. 10—4 I. Károly, magyar király, ki Oláhhont ment vala fékezni, mint visszavonulna, megtámadtatott: serge csaknem utolsó lábíg tönkre tétetett; maga a király is csak álrühában menekülhetett meg. ***) Némelyek szerint a királyt e szorosan érte a veszteség.

*) L. Bővebben leírva Erd. Régiségei V. és VII. Fejezet.

**) Erd. Hiradó. 1844. I. Felév.

***) Bonfinii Rec. Ungar. Dec. II. Libro IX.

1395-ben, Zsigmond király megy az akkor magyar-koronához tartozott Oláhkon ellen. De Mircse vajda a király útját, mint gondolják, itt állta el, s fegyver nyitá utat, *) mire Mircse meghajolt, s a királylyal új szövetségre lépe. Mircsét később Dán a vajdaságból kiveti, honnan Zsigmond

1420. jul. 25. Losonczy Istvánt, erdélyi vajdát, Mircsének segítségére küldi. A vajda itt mene be, de többé vissza nem tért, mert mind ő mind az oláh vajda az elvesztett ütközetben elestek.

1437. Itt tör be Amurath török szultán; Trautenberg szebeni királybíró az erdélyi haddal eleibe áll, s Szebentől visszanyomja.

1493-ban Alibóget, ki öt éven át rabolta Erdélyt, mint zsákmányával kifelé vonulna, megtámodák, megverék, zsákmányától megfoszták.

1550-ben Izabella segítségére jövő oláhhoniak s törökök útját, Mörtnuzzi Kendeffi Jánossal elállatja s visszavereli. **)

1686-ban vára nincs csak egy őrháza, s benne őrség a török ellen. Ekkor még csak gyalog vagy lóháton járható. ***)

1691. a török segélylyel újra berontani akaró gr. Tököli Imrét, trónkövetelőt, gr. Veterani a szorosban megveri.

1849. jan. végén itt jött be az először bejött muszkák balszárnya. Mart. 17. ezen muszka segítséget Bem kemény csatázások közt kinyomta, vadászait a jobb felőli hegy élén indítván elé. Utolsó állást a muszkák a Riu váduluj hidjánál vettek.

39. §.

Vulkáni szoros.

Hátszegvidékéről megy Oláhkonba.

Nem a legjárhatóbb szoros. Hátszegtől Petroszig a Strigy balpartján megy. Petrosznál a völgy elkeskenyül, s kezdődik a rossz időben fáradtságos Babi hegy, mi majd $1\frac{1}{2}$ mértföldet

*) Bonfinii Rer. Ungar. Dec. III. Libro. 11.

**) Wolf d. Bethlen Libro IV.

***) Kreckwitz's Beschreibung von 1686. 706. l.

tart. Dicsőtől az Oláhországba siető, s csak hamar szinte hajózhatóvá nagyuló Zsily vize gyönyörű partján megy a vesztőig, honnan a határszéli hegyekre kezd emelkedni. A tájék igen szép. Útja kövezve nincs, pedig annyira keresett vonal, mikép azt írják, hogy a turguzsi bojérok hajlandók lennének az Oláhhon felőli részt önköltségöken köveztetni. *) Harminczad és vesztőiglőintézettel van ellátva. E szoros völgyében sok szépség vagyon: többek közt egy ép őrtorony, mit római műnek tartanak; s tovább a híres Boli barlang.

A mult századi osztrák-török háboru alkalmával a magyar Zsily völgyén jöttek be a Hátszegvidéket pusztított törökök; mely ugyan a Portisare, Kapucska nevű keskeny szorosnál elvala állva, s a középben emelkedő dombon az ágyuk helye ma is látszik; mindazáltal a törökök ellentállásra nem találtak.

C.) Nyugoti Kárpátok útszorosai.

40. §

V a s k a p u.

Németül Eiserne-Thor Pasz, oláhul Poarte gye chier.

Hunyadmegyét a Bánáttal köti össze. A gyönyörű Hátszegvölgyből csap ki, Erdély délnyugoti szegletén. A völgyből kis patak partján emelkedik gyér erdők közt a hegytetőig, hol a hegygerinczet nyílás metszi át, mit Vaskapunak hinak, s mi egykor meg lehetett erősítve. A hegy mindkét oldala lankás, Erdély felől egy órát tarthat; a hegytetőn kezdődik Magyarhon, erdős völgyeivel.

Régen nevezetes pont, sokaig csak ez egy helyt lehetett e tájra bejutni. Mig Bánát nem tartozott hazánkhoz, harminczaddal volt ellátva; épületei helyét most csak vereslő téglamaradványok mutatják.

Magyarhon, Bánát és Bukovina felől ma semmi nyoma a vámolásnak, Magyarhon s Erdély közt 1783-ban töröltetett el, az épületek lerontattak: mégis mind e mai napig a Ma-

*) Nemz. Társalkodó 1837 I. 45. l.

gyarhonba kivívó utak is gyakran passusoknak neveztetnek. Azonban mint a Vaskapunál már láthatjuk, ezek csak ily alakjokért neveztethek szorosoknak.

Kulcsa lévén e vidéknek, sok hadjáratot látott. A harczi emlékek sorát Trajanus nyitja meg, ki 101-ben Deczeballal tul e szorosan megharczolt, s visszanyomván: utána nyomult az épen alatta feküdt dák főváros alá.

1419-ben Zsigmond magyar király, mikor Oláhhon ellen serget gyűjte, itt táborozott.

1458. a törökök e szorosan bejönek, az ország egy részét, köztök Medgyest, Segesvárt elpusztítják, s Töröcsvárnál kimennek.

1441. Hunyadi János mutatta meg, mit ér e hely fekvése. Abedin pasát 80,000 törökkel küldi Amuráth szultán, hogy Hunyadin többek közt a szent-imrei győzelmet megboszulja. Hunyadi János ekkor még Erdély vajdája, 15,000 magyarral, székelylyel jön elébe, Vaskapunál megáll, sergét szeke-ekkel megerősíti, s várja a törököt. Bonfin leírása szerint úgy látszik, Hunyadi a Vaskapun tul ment elébe ellenségének, ott lovasságával megkisérté a szerencsét; de midőn magát gyengőbbnek látná, sergét visszavonta s felállítá. Négy órai harc után, a pasa minden tartalékát tűzbe vezeti: a csata heve telő pontját éri. A győzelmet kezébe tartó magyarság mind bátrabban sujt, sőt a törököt megakarja kerülni, hogy bekerítse: mit látván az ellen futásnak indul. A pasa is veszve látja a csatát, maga is fut. De csak sergének romját vitte magával, mert szétszort tábora nagy részét az erdőken bujdosásban sujtá le a nép. Kétszáz zászló s 5000 fogoly maradt Hunyadi kezében, s a roppant tábornak alig fele szállt vissza a Dunán.

Ekkora gyűzelem emlékére három napi országos innep vala rendelve. A teméntelen zsákmány egyesek s templomok közt osztatott fel; s örökítésére a Vaskapuhoz emlékoszlop emeltetett. *)

*) Ant Bonfini Decad. III. Libro V.

1603. Székely Mózes, a trónkövetelő itt jő be, előcsapatát Bethlen Gábor vezérli: s miután a hont csaknem egészen meghódítná, Básta tábornok a Barcaságon őt legyőzi. Székely elesik, sergének maradványa erre tart, s itt ákarja magát, a Vaskapunál rendbeszedni.

Azonban Básta Düval Henriket s Rákóczi Lajost hajdukkal aug. 8-án ellenök küldi, kik megtámozzák. Oltalmaznáknak magokat, de a hely szűke miatt nem lehetett. S a nyomorult erdélyi magyarság Magyarország hajdui előtt kifutott hazájából. Magyarhonnal ismét megvereték Erdélyt: 20 ágyu, s 3000 magyar és török fedé a szorost, Bechta pasa s az erdélyiek vezére, az öreg Borbé is alig menekült meg.

1613. aug. 16. Bethlen Gábor nyomult Skender pasával, hogy a portától lett fejedelemmé neveztetését létesítse.

1659. II. Rákóczi György exfejedelelem, a helyébe tett Barcsai segélyére jövő törökök ellenében a szorost sereggel megrakja. Nov. 21-én az egeri és budai pasa megjő: Rákóczi a szoros alatt Várhelynél felállítja sergét, s bevárja őket. Sergének balszárnya épen a romokban feküdt, jobbszárnya a patakon tul volt felállítva. A törökség nyomult: előbb a jobbszárnnyra tesz rohamot, azt szétszorja; onnan a balra, az is megfut. 3000 ember s 8 ágyu lett Rákóczi vesztese.

1661. jun. 28. Ismael budai pasa jő be 3000 emberrel a trónkövetelő Kemény János ellen; utána Ali pasa 40,000 embert vezérle.

1690. sept. 24. Lajos, badeni herczeg jő be 8000 emberrel Tököli Imre ellen, ki magát törökség élén fejedelemnek tette volt azon holnapban.

1695-ben egy osztrák lovas csapat a lugos-karánsebesi csatából, magát kivágva, itt menekült be Erdélybe, mint biztos helyre.

1849. apr. 14. Bem itt nyomult ki a Bánátba. A szoros császári gyalogsággal, s néhány ágyuval volt fedezve. Bem a völgy két élén gyalogságot küldve elő, a hegytetőt megke-rültet; s három nyert ágyuval, a szoros kezében maradt.

41. §.

D o b r a i s z o r o s.

Magyarhonba Aradnak tart. Igen keresett útvonal, a két Oláhhonból Magyarhonba ezen juthatni leghamarább. A piski hídnál csap ki az ország belföldéről s vesz magának a Maros partján és hegyek között szoros jelleget; s tart innen a határszélig 8—9 mértföldet. A Maros balpartján megy; menete egész a határszélig lapályos, ott eléáll a Kosesdi hegy, mi aljától tetejéig 3069 ölet tart.

E vonal szépen van kövezve, mit a jelen század eleje végze be. Nagy érdeme van körülte gr. Bethlen László, hunyadmegyei főispánnak, ki a munkásokat gyakran önkényesen tartá.

Az út néhány száz ölen a Maros partján sziklába van vágva; s a Maros partja faragott kövekkel szabályozva.

Régebben két határszéli vár állt e vonal biztosítására, a dobrai és ilyei, melyek ma már romok. Belebb ott állt a dévai vár is. *)

E szorosban át kapott Bem 1849 febr. első napjaiban seregserget Magyarhonból Beke alatt. Ezen jött be Bem augusztusban a világosi katastroph után. S e szorosba szorította vala a muszka Stein sergét, mely, miután Bem magát a hegyeken kivágta, fegyverét Dévánál aug. 18-án letette. Bem e szorost oly fontosnak tartá, hogy midőn 1849 febr. 9-én itt Magyarhonfelé nyomatnék, a piski hídnál, e szoros torkolatánál megállt, s élethalálra kívánta a hidat védelmezni, mert mint mondá, ha a hid elveszett, Erdély veszett el neki. A hidat 1000 ember életével meg is oltalmazá.

42. §.

H a l m á g y i s z o r o s.

Zarándból megy Magyarhonba, Belényes tájára. Nevezetes, mennyiben Zarándnak csak is ez egy szekerezhető útja van

*) L. e várakat : Erdély Régiségei V. VI. fejezet.

Magyarország felé. Körösbányától, Zaránd főhelyétől a határszélig három mértföldet tart. Halmágyig. lankás, azon túl hegyes völgyes.

Zarándi része ki van kövezve, s igen jó karban áll. Itt jött be Gál László 1848 novembere elején nemzetőrökkel; s bár az itteniek többször megkisérték feltartani, mégis elenyomult.

43. §.

K i r á l y h á g ó.

A Királyhágó legjártasabb, legismertebb útszorosunk, Kolozsvárról visz Nagyváradnak, Pestnek.

A szoros B. Hunyadtól kezdve Feketetőig, mi Magyarhon első faluja, $2\frac{3}{4}$ mértföldet tart. Az egész vonal magas erdős hegyek völgyében, a Körös vize jobb partján megyen, oly szoros helyen, hogy útja sok helyt a hegybe van bevágva. Ez út századunkban köveztetett.

Feketetón túl Bucsán megy át, mely falu egy óra hosszat tart, s túl rajta kezd a Királyhágóra hágni, mi az innenső felén meredekebb; a fölmenetel félórát tart.

E szoros régen ismeretlen, helyét a Meszes pótolta. Mondják, mikép tán Mátyás király lett volna első, ki sereggel áthágta, s hogy innen lenne neve Királyhágó vagy a régiek szerint Királyútja. Hogy Mátyás itt sereggel csakugyan jött be, azt Heltai bizonyítja.

Mint szorosról Krekwitz emlékezik legelőször. Fenhagyá, mikép korában, a XVII század közepén, a vámolás folyt, s a vámot Sebesvárába gyűjték. *)

Akkor még oly rossz állapotban van, hogy a Körös vizét legalább huszszor át kelle gázolni. **)

Itt jött be Bem jobb szárnya 1848 dec. 18-án. Megharczoltak, s a császáriak parancsnoka gr. St. Quentin könnyű lovassági őrnagy elesett. Az ütközet a Sebes és Körös vize

*) Krekwitz's Richtige Beschreibung stb. 727. l.

**) Tróster's Neue Beschreibung stb. I. Buch. Cap. XVI.

összefolyásánál kezdődött. Viszont itt futott ki a forradalmi sereg utolsó romja 1849 aug. 17-én. A csata Hunyadnál volt. Másnap, 18-án, az oroszok a szorosba benyomultak, s a forradalmiakat végkép kinyomták.

D) Északi Kárpátok szorosai.

44. §.

M e s z e s.

Kolozsvárról visz Magyarhonnak. Történeti tekintetben észak legnevezetesebb szorosa: róla van legrégebbi adatunk. Szinte korunkig az volt e tájon, mi most a Királyhágó: itt járt Erdély Budapestre. Tulajdonkép nem völgyület, hanem egy néhány órát tartó felmenetel és lejtés erdők között, a Meszes nevű hegyen át. Itt jöttek be a magyarok, itt járt össze legtöbbet a két haza; s még ma is kövezellen.

Mikor őseink Magyarhont elfoglalták, mire Zilajhoz értek, áldomást ittak, s elhatárázák, hogy a Meszes legyen országuk határa, honnan a Meszesre kö-kaput állítanak. De Tuhutum Erdélyre veté szemét, elfoglalására itt a Meszesen jöve be. *)

1070-ben Osul kún vezér rabló tábora itt ront be Magyarhonna; itt jött vissza, s nyomában Salamon király, ki aztán Kerlésnél őket szétveri. **)

1241-ben a Radnánál betört Kadán talár khán, itt vezette ki magát a radnai 600 lovassal Magyarhonba. ***)

1342-ben I. Lajos magyar király Nagyvárad felől jö be; úgy megy Szebennek.

1551 júl. 19-én Isabella királyné itt nézett utolszor vissza egyidőre elvesztett országára, itt szállt ki kocsijából, s metszé fájdalmát egy hársba, e három betűt: S. F. V. (Sic fata volunt). ****)

*) Anonymus Belae Reg. Notar. Cap. XXII..

**) Bonfinii Rex Ungar. Decad. II. Libr. III. Thuroczi II. XLIX.

***) Rogerii Carmen miserabile Cap. XX.

****) Doboka Ismertetése Hodortól 528 l.

45. §.

K a r i k a ú t j a.

Zsibónál visz Szilágyba, a Szamos nyílásán.

Erdély nyugoti felén Magyarhonba, ez egyetlen vonalon lehet hegy nélkül kijutni. A Szamos balpartján megy a Mezszes hegy végénél; merőben kövezetlen.

E szoros volt az, melyen Rákóczi Ferencz 1705-ben magát Zsibón feljül besánczolta. Rákóczi e perczben ura volt Erdélynek, s a Szathmár felől közelgő császáriak ellen vonatá sánczeit; de a császáriak nem a Karika útja, hanem Zsibó felől jöttek táborára, s november 11-én sánczát, táborát elvesztette egy időre. *)

E szoros volt az is, hová 1849 augusztusa 20-kán Dézs felől Kazinczi, Csucsá felől Gál Sándor hozta vala táborát, s hol egyesülten egyelőre csatázni akartak; de meghallván a világosi fegyver-letételt, aug. 25-én fegyveröket letették.

Itt nyomult volt elő Bem centruma 1848 decemb. 20-án Czecc alatt, miután a szorost tartó védserget visszanyomták; ugyan ide jöttek vissza fegyveröket letenni.

46. §.

D é z s - s o m k ú t i s z o r o s.

Déztől megy Nagybányának.

Egyike a legjártabb vonaloknak. Dézsnél a Szamos jobb partján indul ki. Sósmezőig lapályos, onnan a Szamos partján, hegyoldalba vágva megy több óráig, minek tulsó oldala csak rövid; onnan lapályon megy Somkútra. Déztől Somkútig $7\frac{1}{2}$ mértföldet tart, onnan Erdély széléig még másfelet.

Ezen vonal meglehetősen jó karban áll; az 1817-iki éhségkor készült, hogy általa a nép élelemhez jusson.

1848 nov. itt jött be gr. Teleki Sándor és Katona Miklós; Dézsig nyomultak elő, honnan veszteséggel kelle visszatérniök. Később dec. 20-án Bem maga is itt jő be, míg serge

*) Cserci Mihály Historiája Pest. 1852. 553-4. l.

centrumát Zsibó, jobb szárnyát Csucsánál küldé. Az út el volt állva, Dézstől nem messze Kápolnánál került ütközetre a dolog; s utat nyitott. Itt jött be Kazinczi is 1849 augusztusban Sósmezőig: a muszkák Dézsen léte miatt a Szamoson átkelt, s úgy ment Zsibóra.

47. §.

B o r g ó i ú t s z o r o s.

A borgói szoros Beszterczéről megy Bukovinába. Tart Beszterczétől Borgó-Prundig, a vonal középpontjáig három, onnan a határszélig négy mértföldet, összesen hetet. E vonal nagy része, Marosényig lapályos, ott a Magura-káluluj hegyre kezd hágni, s csendesén hág egész a feléig, és lelejt róla a nélkül hogy kereket kellene kötni.

Mig Bukovina törökföldről tartozott, e vonal el volt hagyva, a nagyobb közlekedés Radnán keresztül folyt. De miután 1777-ben Bukovina Galicziához s így Auszriához csatoltatott: Radnáról a fővonalat ide levék át, a vámolást, vámhivatalt ellőrlék; s ujon vágott útját 1812—17-ben a mai jó kövezett állapotba helyezteték.

1595-ben, mig Báthori Sigmond fejedelmünk Moldva vajdájával Oláhhonra csap, a lengyel király Moldvába új fejedelmet tesz. Báthori haza jő, Kazván István vajda e szorosan székelységgel Moldvába megy székét visszafoglalni; de Mogila Jeromos, az új vajda csatára várja. A csata meglelt, a moldvaiak Kazvánt elhagyták, átállottak; Kazvánt elfogák, karóba huzták; s a székelység megveretve tért haza. *)

Beszterczétől Borgóig egy völgy közepén húzódik, egymást erő falvak közt. Erősség nem védi. A forradalomban Urbán alezredez e vonalon csapott be s vonult ki kétszer. 1849 tavaszán Tóth Ágoston a forradalmiak védelmére Borgoprund északi végére hatalmas sánczot vonatott. Hol 1849 jun. 20-án a betörő muszkák ellenében magokat néhány óráig fel-tarták ugyan, de végre hátrálniuk kelle.

*) Lenk's Lexicon I. 480. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A BELFÖLDI HEGYEK.

48. §.

Előzmény.

A határszéli hegyek tóllrajza után a hon belföldre jövünk. Mint idegen olvasóim is már gyaníthatják, a hon beljében nem fogunk oly magas hegylánczokkal, s hegycsúcsokkal találkozni, mint a határszéleken. De azért, miként emlitem: Erdély egy fenlapály, melynek legalantabb fekvő völgye is hegytető, mint-hogy völgyei is 1500—2000 lábra állanak a tenger felett; valamint az is oda mutat, hogy hozzánk egy folyó sem jő be.

Kik Erdélyben nem jártak, azok kedvéért meg kívánom jegyezni, mikép a hon belje sem valami rónaság; hanem azt is apróbb nagyobb hegykarok futják keresztül, melyek csak a folyóvizek partjain engedtek kevés rónaságot. Hogy mi nagyok e rónaságok megfoghatóvá teszem az által, ha meg-
emlitem: mikép Erdély legnagyobb tagu rónasága is, mi Háromszék s Brassóvidéken foly el, csak 14 □ mértföld kiterjedésű. A többi mind jóval csekélyebb, úgy hogy a térség összes kiterjedése a hon felszínének alig teszi $\frac{1}{21}$ -d részét; más szókkal: Erdélyben alig van 50 □ mértföld síkság; a többi 1054 □ mértföldet mind csupa hegy és hegyoldal lepi.

Hogy a határszéli hegyek igen sokat foglaltak el a hon belföldéből: feleslegesnek tartom bővebben említeni.

S e hegyvidék egy roppant holttóke volt eddig, midőn a sajátlagi belföld hosszát csak is 23—28, szélességét 15—20 mértföldre számíthatjuk: holott Erdély legnagyobb hosszúsága 51, legnagyobb szélessége 42 mértföld válósággal.

Fájdalom az erdélyi polgárosodás, még csak a hon belföldét foglalta el: határszéli hegyeinken a szorosúti lakságokat kivéve, lakhelységek nincsenek, minek azonban azon nagy akadályja lehet, hogy hegyeinken kevés a térség.

Legmagasabban fekszenek a nyugoti havasok falvai s Gyergyó: pl. Gyergyószentmiklós 2451, Vasláb 2502 lábra a tenger föltt; oly magasság, mit tán csak a 2645 lábura álló Oláhfalu halad meg: de minden esetre obajtandó lenne, hogy Europa több fenlapályai mintájára, e hegyvidékek is megrakassanak lakhelységekkel.

Jelenleg Erdély többire folyók partjain lakik; s mondhatni a belföld hegyeit sem hódította még egészen meg, pedig ezek sokkal csekélyebbek a határszélieknél. Többire a fenyők határpontjánál, az 5350 lábnál mind törpébbek, kivéve a székelyföldiek egy részét, s a nyugoti havasokat; s így a belföld csak közép magasságu hegyeket bir.

E hegyeket bikk s cserfa erdők borítják; vagy oldalaikon szőlőhegyek s szántóföldek zöldelnek; míg falvaink lent a vizek partjai hosszában egymás mellett fekszenek.

Hogy a belföldi hegyek egyszerre emelkedtek fel a határszéliekkel: arra mutat azon összefüggés, mely köztök van. Ugylátszik azon földközi tűz, mely határszéli hegyeinket felnyomta: hazánk északkeleti szegletén, Sztrunyora nevű csúcson bevágott a hazába, s itt azon apróbb hegyek halmozát idézte elő, mely Erdélyt most elönti. E hegyeket később a folyóvizek meghasagaták; s jelenleg minden folyónak meg van ön maga által alkotott völgye, de meg egyszersmind két partján az öt kétfelől kísérő két hegykar.

Mi ezen hegykarok előszámlálásába nem ereszkedünk ezennel; földabroszra utaljuk olvasóinkat. Hanem csak azt kívánjuk megemlíteni, mikép hazánk legnagyobb folyója, a

Maros, a belföldet északkeletről, délnyugotnak folyva, két egyenlő részre osztotta, s így a belföld hegyei is két egyenlő részre szakadtak; de azért minden egyes hegymenet ugyyszólva csak kényszerűen azon két hegykarnak, mely a Maros forrásától indulva, a Maros partján, mint jobb és bal kar futja végig a hazát.

Egy eredetők lévén, egy a természetők is. Minél távolabb esnek a határszéltől, annál követlenebbek: míg a hon közép-partján, a Mezőségen, egy 50—60 □ mértföldnyi terület idéztek elő, melynek sem erdeje, sem köve, következöleg sem jó vize. Minél távolabb jövünk a határszéltől, annál inkább fogyunk ki vízből, erdőből és érczből, úgy hogy a hon középpontja semmi ércz-bányászatot sem bír.

Azonban itt sem feledkezett el a bőkezű természet: érczek helyébe itt kőszó telepeket rakott le, s sóbányákat engedett a hazának. S azon bővséget, mit határszéleinken, főleg keleten érczes vizek előállításában fölmutatott: a hon belföldében sósz és keserűsavas vizek ajándékozásában kárpotolta. Vagyis oly bőkezűséget tanusíta Erdély minden tája iránt, mi hazánkat bűmlat tárgyává emelné, ha indolentiánk miatt, mind e napiglan nem maradt volna e természeti ritkaságokban páratlan ország, a külföld előtt ismeretlen, vagy mint mondani szokták — terra incognita. A felvilágot bírjuk kicsinyben gazdagságával, s csodáival: s mert elhitettük magunkkal, hogy extra Hungariam non est vita, mert hazánk csoda-földének nagyrésztét nem akarjuk az eredeti vadságból kivenni: itt állunk szegényül, ide feledve, nem ismerik s nem becsülik szép hazánkat.

A.) Maros jobbparti hegyek.

49. §.

Isten-széke.

A Maros jobb partján, a határszélre nyuló havasok aljában van, s Vécsre északkeletről jól látszik. Egyike azon hegy-csúcsoknak, melyek a rajtok ülő kő által esőt jósolnak. A tájék magasabb csúcsai közé tartozik.

Fenyőktől egészen körül van növe. Teteje a legmosolygóbb tisztás, hol a szikla gyönyörű forrást nyit.

E hegyes vidék, e forrás s e hegy elnevezése, azon hiedelemre jogosít, hogy őseink e hegyet is használhaták pogány vallásuk áldozó helyeül; s hinni szeretik, mikép innen lett e hegy neve: Isten-széke.

A hagyomány szerint, Szt László herczegnek kedvencz vadász helye.

Szilágy-Somlyó mellett is emelkedik egy hegy, melynek neve e nemzet egykori napimadására látszik vonatkozni: neve Isten-kelele. A hagyomány szerint nevét onnan kapta, mintha őseink a honszerzés hadjáratában itt pillantották volna meg legelsőbb Erdély felett a napot, s rajta a napnak áldozatot tettek volna.

50.§.

Gyerőfi szöktetője.

Kolozsvár-nagyvárad útvonalban esik. Gyerővásárhely mellett fejeződik a kopasz hegy-homlok, neve Gyerőfi szöktetője.

Az utolsó századokban a falut egy Gyerőfi laká, ki annyira gazdag, hogy gubája fürteit drága gyöngyökkel rakta meg. Egy vasárnap templomban van, vadásza beáll s jelenti, hogy szarvas mutatkozik a falu határán. Gyerőfi szenvedélyesebb vadász lévén mint imádkozó, lóra kap, utána a vadnak... a halálra üldözött szarvas a meredek hegyélre ér... s onnan a mélységbe veti magát. Gyerőfi szerette volna lovát feltartani, de késő volt: ő is utána zuhant.

A nép még templomozott, s Gyerőfi már halva volt. E naptól lett e hegyfok Gyerőfi szöktetője.

Némelyek hinni akarják, hogy a monda az utolsó Gyerőfi illeti. Akkor a regeszertü gyászeseemény a múlt század elejéről kél: az utolsó Gyerőfi e tájt volt Kolozsmegye főispána. *)

*) Mikolac Hist. Genealogica 45. 1

B.) Maros bal parti hegyek.

51. §.

Tyihu és Keldára.

Ez érdekes két hegycsúcs leírását mérnök Ercsei után közöljük.

Miután leírja a roppant havasokat, melyek között a Maros Gyergyóból Erdély belföldre beront, következőleg folytatja kutatási leírását.

Augustus (1835) 24-én reggeli 8 órakor értük el Rotosnyát, kilenczkor Kobort. Síma helyeken jöttünk eddig, és csak a Marosnak néhány átgázolása nehezíté utunkat; de már itt gyalog, lovainkat magunk után hurczolva kezdénk hágni, egy havasi ösvenyen, mely a lakság feletti bércezen, a Tyihu és Keldára hegyek megett, Moldovába vezetí az embert. Tizenegy órakor jutottunk a Kis kút pusztájához (pojáne lá funtyinel); kipihenvén magunkat, két óra multával ismét tovább haladtunk. Ez alatt felhőbe borula az ég, hideg esőt onta ráánk, mely miatt öt órakor a Fenyő pusztában (pojáne braduluj) egy juhász tanyában megszállani valánk kénytelenek. A tanyát hasadazott fenyőkéreg fedte, s héver-fából rakott oldalain a szél besüvöltött; építéssel töltöttük el tehát a napnak hátra levő részét, s fedél alá csak estve gyujthattunk tüzet.

Reggel öt órakor útban voltunk ismét, és többet gyalog mint lóháton haladtunk felfelé sűrű fenyvesek között. Kilencz órakor köszöntöttük a Ruzska pusztát, melyben két haramia sirja mellett borzadva haladtunk el. Vezetőnk mondásaként, itt már szétnézhattunk volna az alattunk fekvő vidéken, mivel az erdők színvonalán már felyül voltunk; de a tegnapi esőzés után következő kőd azt nem engedte meg. Tizenegy órakor érkezénk a Tyihu hegyének legmagosabb kupja alá, megszállottunk az Ikla vizének egyik kútfejénél, s tüzet raktunk balzsamos illatot adó henyo fenyő bokrokból. Sűrű kőd-felleg borította még most is látkörünket, s mint homályos éjben, a közeli tárgyakat is alig láthatva, búsan fűttöztünk lobogó

tüzünk körül, nem remélve az idő kitisztulását. Azonban megzúdula a gőzkör Moldova felől, s a köd oszlani, szakadozni kezdett: a Tyihu kibontakozék ködfátyolából, s megmutatá őt köszállal koszoruzott fejét. Tüstént felindulék légmeleg és szegelet mérő eszközeimmel, a hegynek második és legmagasabb kőszálára. Nagyon hideg volt. Mérő eszközeimet felállítván, épen délben vizsgálatához kezdtem. Miszerént a meleg mérő 8°, a légmérő pedig 22' 11" vala. Következésképen a Tyihunak tenger feletti magósága 919, b. öl. Ez alatt eltűnt a köd a Tyihuhoz közelebb álló magasabb Keldáráról is, melynek magaságát meghatározni időm nem volt; szegelet mérővel összehasonlításokból úgy jött ki, hogy a Keldára legmagasabb hegy; mind azon hegyek között, melyek az ide látszó Ünökötől a Maros kútfejéig képzelt vonal körül léteznek; egész társaságunk ítélete szerint pedig: magasabb a Tyihunál 35 öllel, így tenger feletti magossága a Keldárának 954 öl lehet, vagy is 5724 láb.

Teremnek a Tyihun: kárpáti csengetyüke (campanula carpatica), torok villahim (prunella vulgaris), hegyi fűfű (sempervivum montanum), bércei zuzmó (lichen saxatilis), veres áfonya (vaccinium vitis idaea), aszu szegfű (dianthus prolifer), és a három színű violának sötét szederjes, de feketével árnyékolt bokrétaju fajtája.

A Tyihu és Keldára kövei trachyt képződéshez tartoznak, melyek földismeik elvek szerint tűz által alakultak, különösen uralkodik bennök: üvegesült foszlókövel (feldspát) gazdag agyagporfir és fattyugranit.

A Keldára csonka kúp idomú tetején van egy gödör, mely kallanja lehetett ezen egykori tűzokádó hegynek; erre mutat a Keldára név is, mely az olasz nyelvvel atyafias oláh nyelven az olasz calderával egy jelentésűleg: katlant, üstet, tűzhegy torkolatát, Cratert jelenthete.

Eddig csak hegyek voltak kiemelkedve a ködtengerből, most az alsóbb vidékek is kezdettek kifejlődni belőle. Látványunk főtárgyának, a regényes Gyergyónak részei, úgy tűntek

elő egymás után, mint varázslámpa üvegein a mutatványok, előbb Ditró és Remete, ezek után Alfalu, Vasláb és a Maros kútfejei körüli bérczek jelentek meg; s végre az egész hegykoszoruban fekvő tartomány felett felvonodott az égi függöny.

Havasi utazásunkat délután két órakor ismét tovább kezdtük folytatni; megkerültük a magas Keldárának Moldva felőli oldalát. Itt ered a Fekete-besztercze és a Dorna vize; látszottak ismét Moldvának néhány helységei a Fekete-beszterczének híres völgyében. A Tyihut és Keldárát összekötő bércezen olvastuk: Venczel 1824; ez egy havasi tiszt volt, kit 1830-ban iszonyu kínzással haramiák gyilkoltak meg galonyai szállásán. A Fekete-besztercze kútfejénél gyalog-fenyő bokrok falkáit tarkázzák kucsmás sisak virágok (*aconitum camarum*), mely szép, de mérges virágból bors-fenyő ágokkal elegyítve, kokárdákat tüzlünk főrevalóinkba.

Keldára felett forgatta rudját a nagy gönczöl, a kicsiny pedig le volt sülyedve Moldva völgyei közé, s nem mutatá meg éjszak-csillagát; mely miatt ezen nevezetes ponton sem a földsark magasságát, sem a delej elhajlását meghatározni nem lehet.

Nem sokáig gyönyörködhattunk az ég csillagos menyegzetében, mert az alattunk zugó Maros völgyéből ismét vastag köd emelkedett fel hozzánk.

A köd másnap, aug. 26-án, délelőtti 9 óráig nem oszolván el, nem indulhattunk meg korán; kiderülvén pedig az idő, mig lovainkat előkeresték, lég- és melegmérői vizsgálatokkal foglalatostkodtam, a melegmérő $\times 7^0$; a légmérő pedig $23'' 7'''$ vala. *)

52. §.

Z á s z á d.

Vécscsel szemben, a Maros balpartján, a Maros és Görény vize között hegyláncz vonul el.

*) Nemz. Társalkodó 1836. I. 8—9 szám.

Ezen, az ugynevezett Zászpád hegye megett, nagy sáncozat nyomai maradtak fen, melynek hossza 8—900 öl, s egykor e hegy keleti lankásabb oldalait fedezte; a Zászpádon pedig egy kis őrvár hagyta maradványát.

Rége óta a vidék menedék helye lehetett, tatárok ellen. *)

53. §.

B e k e c s.

A Bekecs mértföldekre terjedő erdős hegység, azon hegykar felső végén, mely a Nyárád völgyét a Kisküküllő völgyétől elválasztja.

Rajta romai várnak, s egy ugyanazon korból eredhető útnak látszanak nyomai. Hol most vadon erdő van, ott egykor a polgárasodás tanyát ültött vala.

E század harmadik tizedében a Bekecs-vidéki tehetőshek azon meggyőződésre jöttek, hogy e hegy aranyat tartalmaz; bányanyitás vágya lepte meg a vidékieket. A bányára vágók egyikinél egy bányászruhákat hordó, vantalló s furúval ékített sapkás fiatal ember jelenik meg. A beszéd csak hamar a Bekecs érczeire, s a bányanyításra jött. A vándor bányász csak hamar kedves vendéggé lesz, s ott maradásra kéretett fel.

Erdélyi Gyula, miként a fiatal ember magát ekkor nevezte, csak hamar bányarészvényeket gyűjte össze, engedélyt nyert, s a bányát a hegy keleti oldalában, a Szakadátan megnyitotta.

Alig halad az istaly néhány ölet, egy reggel a mi Erdélyi Gyulánk sehol sincs, sem a keze alatti pénz. Ez iparlovag valódi neve Kis Bálint, soha se jött vissza, csak a hír hozá meg a vagyon-vesztetteknek, hogy most itt, majd amott mutatta magát más más név és alakban.

A bányatorok, mit nyitott ott áll; a vidék még mind sok reményt köt hozzá.

Honnan vette a Bekecs nevét nem tudni; nevéhez azonban a nép egy regét köt.

*) Nemz. Társalk. 1836. I. 105. l.

Régen régen a Selyei Bekecs aljában vár állott, helye most is látszik, neve most is: palota. Itt lakott azon időben Bekecs ur.

Bekecs birtoka egyfelől a Marosig, másfelől a Nyárád mentin le messzire terjedt. A gazdag urnak három fia volt: Selye, Gernye, és Gerle. Az öreg ur megosztotztatja fiait, a legkisebb fiúnak, Selyének maradt Selye, Gernyének ment Gernyeszeg, Gerlének Szt. Gerlicze vidéke.

Apjok meghal. Gernye az osztály felbontását kívánja, s hogy meg nem nyerheti, Selyére jobbágyaiból hadat hoz. Selye a hadnak elébe megy, s megveri testvérét. S a helyet, hol történt, ma is Vészhelynek nevezik. A csatavesztés után Gernye futásban keres menekülést, de futásában őt is lesujták; s bukása helyét a selyei határon most is Gernye törésének hívják.

E rege korát sejdíteni is bajos. Annyi áll, hogy a regében megnevezett faluk, néhány négyszeg mértföldön, egymás közelében fekszenek. Szabad székelyek s volt jobbágyok birják.

54. §.

C s e j c.

Etőd határán, a székelyföld külső részében esik.

Tulajdonkép egy hegy nyugotra néző oldala. Most rajta sok százados erdőség öreg bükfái setétlenek. És e százados s tán ezredes bükkök alatt valahai szántó földek barázdái ormosulnak, egy ki tudja mikori szántás maradványai.

Meglehet a romaiak szánták, meglehet még náloknál is régibb emberek. Lehetnek, mint azon városok, melyek Amerika tenger partjain a víz alatt látszanak, egy egészen ismeretlen korban letűnt civilisatio nyomai.

Egyébaránt is e tájon ősvárok nyomait láthatjuk.

55. §.

H a r g i t a.

A székelyföld közép pontján, Udvarhely, Bardocz és Csík szék között nagyszerű havas emelkedett ki, neve Hargita.

Bőv legelőjéhez Udvarhely több faluja tart jogot. Növényei közt nevezetes az islandi moh (lychen islandicum); sokáig nevezetes volt a fenyőmag, mit régen messze elhordtak, melyet azonban a fűszerek sorából India már leszorított.

A vadak s azok közt a medvék igen szeretik vadonait.

Egyes csúcsait máskép is nevezik. Ilyen csúcs a Nagymál, melyben az ismeretes almási barlang van, mit a barlangok rovatában adunk.

Ilyen a Rika, melynek déli aljában mutatják a követ mely Rékát, Elthele neje porait fedezné, honnan aztán nevét is származtatják.

A Rikát a Brassóból kifelé jövő országút átvágja, s mig erdős hegyét áthágjuk, mintegy két órát tart. Régibb időben a rikai tolvajok gyakran félelmissé tevék ez erdőt. A Rika útján a XVII. században, mint az Approbátából látjuk, vámolás folyt. *) S az 1668. 16. art. rendeli, hogy az utat a vámolók megcsináltassák, vagy ne vámoljanak.

1848. dec. 13-án Gál Sándor a császáriakat déli aljában megtámadta, csata lett. Kiket a Mátyás-huszárság eltemetett, ott látszik sirjok a Réka sírjától fel a hegy aljáig.

56. §.

Az ördög köve.

Oláhu! Piatra Drakuluj. Köszirt a Sebes vize partján, sima tetővel, nevérről egy regét mondok el.

Szászvároshoz közel, Oláhpian vidékén egy ördög élt hajdonában. Mint minden ördög, szerette a szép leányt. S minthogy a leányok szeme nem igen kapott rajta, csak úgy juthatott zsákmányhoz, ha elrabolta.

Oláhpian falujából az embertelen adót egy évben sem feledte el kivenni; mindig a legszebbet ragadta el. Izlése jó volt, a falu fiatalai búsan néztek vetélytársuk után.

Egy évben Filana serdült a legszebb leánynyá; s mert szép is volt jó is volt, a legderekabb, legbátrabb fiatal szívét

*) Approbat. Constit. Edict. XVII.

nyerte meg. Andronime, így nevezték a fiut, ismerte szerelmese szépségét, féltette mint szeme fényét. De minden elővigyázata daczára, az ördög mikor nem is vélné, Filanánál terem, csekély leánykérési szertartás után a leányt átöleli, magához karolja hogy vigye: Andronime épen itt lépett a szobába, s hogy meglátta a leány rabló, megrugaszkodik, s szép terhével az ablakon kün terem.

Andronime sem volt rest. Neki kap, s oly szerencsével, hogy sikerült az ördög lábát megragadni. Azonban mit sem használt, a merész vetélytárs mind kettőjüket pehely könnyűséggel repítette setét tanyája felé.

De a két teher még sem volt oly könnyű, mint az ördög ohajtotta volna. A Sebes vize mellett egy síma tetőű kőszikla van, ott pihenni akart a kalandor, s őket letette.

A fiu kinek szerelme erőt, kétségbeesése bátorságot ada, tusához kezd. Megragadja vetélytársát, s birkozásra kerül a dolog. Mint a költő mondja, isten segíti a szerelmest, s hivat: Andronime oly ihletésbe jő, hogy az ördög minden fogásain kifog; s egy merész lökéssel őt lesujtja a hegyről, alá a vizpartjára.

A küzdők lábnyoma most is ott látszik a síma hegyen. A vizparton pedig ott látszik az ördög kővé dermedve. Hihetően csodájába dermedett meg, hogy rajta egy csobán kifogott. Szobrának karjai keresztbe van maig is vetve.

A kősziklát Ördöggkövének nevezi a vidék. *)

C.) Nyugoti havasok hegyei.

57. §.

B i l a k.

Fejérvárról Enyedre jövőleg, az országút mellett balra hegy emelkedik ki, környezve nagy falvakkal, melyek collectiv neve Hegyalja: e hegy neve, melyet falvak vettek körül Bilak; nem valami magas hegy.

*) Sieb. Vorskalendar v. 1849.

Rajta az orvosi fűvek igen dúsan teremnek, hoannan azon néprege költ, mintha azokat valamelyik herczegnő ültette volna oda. Itt teremnek Erdély legjobb borai.

E hegy alja volt a forradalomban az iszonyok legvéresebb szintere. A hegyaljáni faluk, mint Sárd, Igen, Krakkó magyar faluk valának, de csak szinte valának, mert népe 1848 octoberében az oláhoktól legyilkoltatott.

58. §.

Pilis.

Fejérvár közelében három hegycsúcs emelte fejét a többi hegyek fölé: a Kecske-kő, Csáklyai-kő, s melyről pár szónk van — a Pilis.

Ez roppant hegy, melynek keleti lábánál Enyed, északnyugotinál Toroczko fekszik.

Nagyenyedről, rossz szekér útján, öt óra alatt juthatni fel tetejére. Ezen több négyszög mértföldre terjedő hegy dereka erdővel van fedve, csúcsa tövén kis oláh falu fekszik, oly magason már, hogy szénájokat ősszel is csinálják.

A Pilis teteje kopacz, s ki ide fáradt, egyikét nyeri hazánk legszebb s legtágosabb látkörű kilátásainak; csak nem egész Erdély szemünk előtt terül. *)

59. §.

Fiu sziklája.

A Maros jobb partján, Guraszáda felett egy magas szikla-csúcs Fiu-sziklájának neveztetik.

A csúcs meglehetősen kopacz, de mégis terem valami rajta, többek között a rege szerint egy bűvös növény, mely a vént megifjítja, s a beteget meggyógyítja.

Történik egykor, hogy egy öreg földész elbetegesedik; kuruzsló asszonyról kuruzslóra jár; de senki sem tudja meggyógyítani. Végre egyik azt mondja neki: használja a bűvös növényt, mi itt terem, s meg fog gyógyulni.

*) Nemz. Társalk. 1830. 46—47.

Az öregnek fia volt, ki őt igen szerette. A fiu mindent ígért, csak valaki a fűvet lehozza; de a meredek csúcsra senki sem bátorkodott felmászni. Előállt a fiui szeretet; a fiu felmászott a sziklára, szedett a fűből; s csak akkor győződött meg valósággal, hogy lejőnie nem lehet.

Eleget küzd, jó emberei eleget igyekeztek rajta segíteni; de nem találták el módját: s apja mind veszélyesebb beteg leve. Mit tegyen? Felmutatva az alatt állóknak a növényt; keblébe rejté. . . .

S leugrott.

Meghalt, s róla nevezik e sziklát: fiu-sziklájának.

60. §.

Ordas-kő.

Toroczkó felett áll; a nyugoti havasak szélét diszesíti.

A város felett, délről északra hegyláncz nyulik elő, e lánczozat felett szikla emelte fel magát, mit ha a Toroczkóval szomszédos T. Szentgyörgyről nézünk, férfi alak-szerűleg veszi ki magát, mely a szemlélőnek egy férfi természet fejét, homlokát, orrát, szakállát a legsajátságosabban tünteti fel.

61. §.

Haller-havas.

E hegység a nyugoti havasok egy része Toroczkó felől, fenyvesekkel, bñkkekkel benőve.

Legmagosabb kupjának neve Gergero, mely a Jára vize fölött emelte föl fejét. Tetejéről gyönyörű kilátást enged, s látkörében megjelenik Vlegyásza, Cibles, Kolozsvár, Székelykö s egyebek. Tenger feletti magossága 650 ölre van téve. *)

Több megemlített szépségei között a fenyvesek sötétében Szolcsva határán szobor-szerű szirt áll, melyről azon rege el, mintha régen, mint hajdon a Memnon szobra, bizonyos időkben zene hangokat adott volna. De idő folytán alatta egy ártatlan hölgyen erőszak követtetett el, s hogy azóta némult volna el.

*) Nemz. Társalk. 1857. II. 68—71. l.

E kőszirt közelében nagy kődarab hever, mely mintha négyszögre lenne faragva, s lapján mintha tángyérszerű bémetszések látszanának. A szóhagyomány szerint a Toroczkai család metszeté, mikor itt Mátyás király számára vadászatot rendezett.

62. §.

Balamér-ijásza.

Oláhul Vlegyásza.

Hazánk egyik óriás hegye. Mint az útas Kolozsvárról Nagyváradnak tart, B. Hunyadon túl, az országút balfelén roppant hegység sötétlik, ezt nevezik így.

Neve eszünkbe juttatja azon néphagyományt, miszerint az aljában fekvő Hunyad, nevét a húnnoktól vette, kiknek egyik vezérek Balamér vala.

Magasága még nincs megmérve. De 900 ölnél magasabb; mert tetején erdő nem terem; már pedig hazánkban az erdők tenyészte 900 öl tengerfeletti magasságban szűnik meg. *)

Az öreg Balamérijásza mint jós áll Kalotaszeg felett: melyet naplementekor, ha tavasszal és ősszel köd borít, sanyaru idő; télben ha tartós havazás után fölötte kiderül, kemény hideget; nyárban pedig rajta egy tojásnyi felhő vihart, záport jósol a vidéknek. Középda beszéd: ködöl a Vlegyásza, vége a jó időnek.

Teteje felé a fenyők megszűnnek. Csak puja henyes-fenyő (*pinus pumilo*) s gyógyszertárakban használt izlánci moh terem rajta. **)

Csak a szél örök rajta, a hó nem: júniusban laugy eső után megszokott tarkulni; s be áll felette a tavasz. S ha rövid nyarán meglátogatja az útas, a hon minden magasabb csúcsaira kilátást nyer.

*) Hon és Külföld 1842. 85. l.

**) Hon és Külföld. 1842. l. 226. l. Ugyanott 514. l.

63. §.

Detonáta.

Abrudbánya táján, Bucsum nevű faluhoz fekszik legközelebb, hozzá $1\frac{1}{2}$ órára.

E hegycsúcs nyugoti havasaink fenyvesei sötétében emelkedik. Lóháton indul ide a buvár, mert szekérrel nem lehet.

Mig Abrudbánya a forradalom áldozata nem lett, e város szépei is el szokták vala a nevezetesebb utazót ide kísérni; mi e vadont gyakran igen festőivé emelé.

Ős fenyvesek között rengő mohos sziklákon megy a nyomtalan út. S a fenyők közepette egyszer csak magas kopacz csúcs kezd kiválni, mi távolról úgy veszi ki magát, mint egy óriási csigaház zöld mezőben. Közelebb érve, a hegy koporsó-homlok-szerűleg elényülő bütűjén bazalt oszlopokat látunk a földből fel, 200 öl magasra emelkedni; mit egy kolossalis orgonasíp csoportozathoz leginkább hasonlíthatni. Itt ez oszlopzatokban áll előttünk a Detonáta, mi a lábánál zöldellő agg fenyőkkel oly különös képet ad.

Az oszlopszat mintegy 1000 öl területet foglal el. *) Ugy néz ki, mintha e domb egykor kerek lett volna, s egyik fele történetesen sülyedett le; míg más fele, mintegy nagyszerű félteke fenmaradt. Oszlopai természetesen a föld gyomrából bujnak fel: néhol repedés látszik rajtuk, mintha ott más oszlop kezdené a folytatást. S ez oszlopok oly szabályosok, mintha faragva volnának, többire négyszegletűek, s a legcsinosabban vannak egymáshoz illesztve. Színök zölde sárga.

E gyönyörű bazált homlokzat, mely közepén kissé behomorodni látszik, naponta omlik, naponta új oszlopok szakadnak fennől alá, s zuhannak le a mélységbe, s ott mint összehányt sírköveket tapodja az érkező vándor lábai alatt.

Alatta a hegy tövében, fenyők alatt egy kút van; kövel boltozattan, vizét nyárban is némi jég borítja.

Bámulatos játéka a természetnek. Európában csak Skoczia bir ily nagyszerűt; Magyarhon bazaltjai e mellett kisszerűek. Az idegen messzi földről ide zarándokol érte: az erdélyi ember a Fingal barlangjához megy, hogy bazalt oszlopokat lásson. Ott áll hazánkban a természet oly ritka tüneménye, s hány hal el közöttünk, ki csak nevéről ismerte.

A Detonáta nem igen rég lett ismeretessé; de azóta sok szép társaságot látott, sok vig és bús zenét hallott. A jobb időkben az ősz fenyők alatt pattagott a fenyőtűz, sürgött körűle a magyar hölgy; a társaság néha tánczra kerekedett; a férfiak felháltak hátulról a bazalt oszlopok homlokára, s a havas örökzöld hegyvölgyein mint a remény zöld tengerén messze messze ellátva, gyakran üritének poharat a szép nőkért, s a szép hazáért.

A Detonátát fejedelmünk is szemléletre méltatta: 1852. jul. 22-én hozta ide körűlja. A homlokzattal szemben a bazalt oszlopokból királyi szék, s asztal volt emelve. S e hegy nem csak festői de földismeit tekintetben is legérdekesebb hegyeink egyike. Ez őskő oszlopok felnyomulása a földgyomrából, s a

*) Ansichten von Siebenbürgen. 54 l.

szomszédságában találtató szürke és vörös trachit: mind arra mutatnak, mikép e tájon az ősidőkben vulkán működött. A bazalt oszlopok labrador mezei spatból, augitból és mágneses vasrészekből kapták alkotrészeiket. Vasas természetök miatt igen hangzanak, s a villanyosságot igen vonják magokhoz. *)

Mikor áll a elő e meglepő természeti ritkaság nem tudjuk; de a néprege ezt is tudni akarja, mi így hangzik:

Ha e világ az isten temploma,
A Detonáta benne orgona:
Ez orjás orgonának sipjai
Felhőt verő bazalt oszlopai.

A messze nyúló hegylánczozatok
A nagy templomhoz méltó karzatok;
S az ormokon zugó szél zengzete,
A természet vallásos éneke.

* * *

Midőn az óriások nagy hada
Megtámadá Erdély tündereit,
És várat vár után lerombola,
Le a tündér-haza fénytermeit.

A tájon, hol most Bucsum falva áll,
Tanyát vere egy óriás vezér;
Vad-állat volt ez, ha tündért talált,
Az hasztalan esenge életért,

A tündér nép élő lakóinak,
Ezen vezér nagy borzadalma volt,
Ők a bércek közé vonultanak,
De e miatt nem nyughattak seholt.

Az óriásnak volt egy hős fia,
Erőben dús, de szívben is nemes,
Sok harczokon a bátor dalia
Lett hősi hírre, névre érdemes.

*) Kiskövet 1846. I. 18—20. l.

Most itt lakott a győzelem után,
De a magányt megunta szerfelett,
Megszokta a baj s küzdést a csatán,
Vadászni kezdé az ős bérceket.

A szenvedély ragadta mint az ár,
Ha szólt kutyája s kürtje harsogott,
Ha rohanó belénynyel bajra szállt:
Csak ilyenkor ért egy egy jó napot.

Dalkárnak hitták ezt a bajnokot,
Szép volt, feszültek arcza izmai;
Sok óriás leányt meghódított;
Bár senkit sem kívánt hódítani.

Kedvesse csak a kard s tegez vala,
Szerelme tárgya a levente név;
Nem ismeré, nem érezé soha
Mi a kebelben a szerelmi hév.

Egykor a mint vadászva mind tovább
Ragadta őt a vívó szenvedély;
Lakától messze, elzárt tájakon,
Borult reá a felhőlepte éj.

Fáradtan dült le, és kutyáival
Enyelgve a homályban megpihent,
Midőn közel egy gyenge tűzsugár,
Mint bolygófény, előtte megjelent.

A fény után szelid szép hárfahang
Ragadta meg az ifju bajnokot;
Hallott ezer hangot a harczokon,
De nem soha ily édes hangokat.

Felpattant, s arra tarta egyenest,
A merről őt a lágy dal íhleté,
S kit látta ott? egy égi szellemet:
Egy tündérlány, hárfáját zengeté.

Alig repült egy kurta pillanat,
Az ifju hős a lány előtt vala,
A tündérhölgy rémülve felriadt,
Ijedtség ült ki bájos arczira.

Ne félj tündér lány, szólt az óriás,
Nem bántalak, nem is vétél nekem;
De termeted nyulánk, mint tói nád,
S gyönyörködik benned az én szemem.

Tudod midőn a kürt hang megriad,
S a férőban forrong a harczi vér:
Szemed nem szól, s mégis pillantatod,
Hozzám mint a kürt hangja úgy beszél.

Jó ifju, szólt a szép tündér leány:
Te fáradt vagy, jöjj hozzánk s pihenj;
Egy álom majd ujult erőt adand,
Ha megpihensz hajlékunk csendiben.

Az óriásnak kedvesen esék,
A kellemes leány minden szava.
Követte őt, de vágyok kergeték,
Minőket nem érzett keblén soha.

Az álom elfutá az ifju párt,
Ily égető tűz közt ki alhatott?
A szerelem, mint szétfolyó tűzár,
Lángszárnyival fölöttök átcsapott.

Dalkár és Okna lángra gyultanak,
Szerették egymást olthatatlanul;
Ki volt az ifju párnál boldogabb?
Szívök még tiszta volt, szerelmök új.

Dalkár gondlepve tért szülőihez,
És atyja megsejtette érzetét.
Szeress fiu, így szóla egykoron,
Csak tündért ne, a népnek ellenét.

Szakállára megesküdt ősz atyád,
Hogy mindenütt, a kit előtalál
Megöli a tündérek fajzatát,
S a hősnek eske szent, feltéte áll.

Csirájában eként eltiltva volt
A lelki vonzalom a pár között;
De hol van az erő és hatalom,
Mely ur legyen az érzelem fölött.

Dalkár gyakorlá a vadászatot,
És Okna mindig kedvesére várt,
S az ifju mért keresne vadakat,
Midőn a bércz között angyalt talált.

Egykor várá őt újra a leány,
De kése a hős ifju hosszasan;
És lát a lányka durva képeket
Előnyomulni a köszírtokon.

Sok óriás fogá körül a lányt,
S egy durva kéz ragadta mellbe őt,
Nem volt kegy s irgalom arczatán:
Vérben hever Okna a bős elött.

Dalkár jött, s látva hölgye gyilkosát
Véres karral a holt leány felett:
Reá emelte sulyos kardvasát,
És sujta: s a lánygyilkos elesett.

Az elhunyt ah! saját bős atyja volt,
Ott hörgé vérében végátkait;
De fia minden átkot viasszázórt,
Őrült leve, nem birta kínait.

Orditozott mint felbőszült belény,
Hangjára zúgó menydörgés felelt...
Megnyilt a föld...s tüzzszóró keblibe,
Ifjat s leányt egy percz alatt lenyelt.

A köszivü ősz óriás vezér,
S hada a tűz között megdermedett:

Kővé vált testeikből ottan a

Szép Detonáta szírt emelkedett. (Dózsa.)

Azt is beszéli a nép, hogy éjelenként egy szellem járt ide, kezében fekete lant volt, s úgy nyögdelé bánatát. Innen e hegy oláh neve Pietra Csetyera nyágra, magyarul Fekete lant köve. *)

64. §.

Szikla-barát.

Kolozsvártól pár órára, a gyalui havasok között, a Lesuj pataka mellett, kőszirt emelkedik ki, melynek alakja egy szerzeteshez igen hasonlít.

E havasok között régen egy ördög élt, melynek kertjét a nép maig is mutatja; s mely egy ide nem messze fekvő vármotot is összerontott, mivel a vár ura leányát neki adni nem akará. Ezen hatalmas ördög egy baráttal czimborált, ki nek annyi esze volt, hogy bizonyos dologban az ördögön is kifogott. Ezért az ördög őt kiragadni akarván a jámbor emberek sorából: e sziklává változtatta.

65. §.

Magyarókerék hegyei.

(Gilisztás és Venyikés.)

1851. aug. 13-a Erdélynek egy ritka tüneményt mulata fel, melyet hírlapjaink csak bámultak, de megvizsgálni vagy vizsgáltatni elmulattak; s ez eseményt is nem a haza fiai, hanem egy idegen irta le a tudományos világnak; ez idegen dr. Andrae, ki a porosz kormány megbízásából Erdélyt épen földtani tekintetben jött vala vizsgálni.

Kolozsvár környékén az említett nyaran több hetekig tartó esőzés vala.

*) Szathmári P. Károly: Erdély képekben II. F. 6 - 7.

Magyaró-kerék nevű falunál, mi Kolozsvártól 6, Bánfihunyadtól 1 $\frac{1}{2}$ órára esik, a hegyek csak sülyedni indulának, s a falut elborítással fenyegeték.

A falu alatt fekszik, felette egy hegyláncz vonul el, a nyugotti havasok kifolyása; e hegyláncz alatt völgy volt, a völgy előtt a Gilisztás nevű hegy 6—700 láb magas a völgy felett, s a Gilisztás előtt állt a kisebb Venyigés.

A hegyláncz porphir, az alatta fekvő vidék anyaga: mészkő, agyag, numulita-réteg egyveleg.

Aug. 13-án azon vette észre a lakosság, hogy a falura nyugotról néző, említett Venyigés hegy csak sülyedni kezd, s nyomul a falu felé. Maga után üregett hagyott; s következett a második jelenet: a megette állt Gilisztás is megindula s az előtte volt hegy által okozott üreget elfoglalá. Még pedig e hegy nem egészen jöve, csak első fele omlott le, más fele a földbe besülyedt.

A hegyomlás ma $\frac{3}{4}$ óra kerületű. Alakja háromszög, melynek egyik szeglete a falu északi végére rüg.

E jelenet okát mélyebben nem ismerjük: egyébaránt azt az esőzés és a földrétegek vegyületében keresik; s a Gilisztás hátrésze gyaníthatólag mészkőhegyekben támadni szokott üregbe sülyedett alá. *)

*) Új Magyar-Muzeum 185 $\frac{1}{2}$ VI. Füzet.

ÖTÖDIK FEJEZET.

BARLANGOK ÉS HEGYREPEDÉSEK.

65. §.

Előzmény.

A barlangok és hegyrepedések, melyek mészkőhegyekben mindenütt otthonosok, Erdélyben is sok festői, sok regényes pontot idéznek elő.

Hegyeink nagy része mészkő lévén, több nagyszerű barlangot mutathatunk fel. S ki tudja mennyi van még, mit nem ismerünk, főleg határszéli hegyeinkben.

Említők a véleményt, mely azt tartja, hogy hazánkat egykor vízlenger borítá, s hogy e víz csak hegyeink megrepedése után csapolódott le. Ott vannak határszéli hegyeinken a repedések; de ott vannak a hon belföldjén is, melyeken át egyes vidékek csapolódtak le, melynek a Tordahasadék leg-tisztább példánya. *)

E szirtek földrengés által repedhettek meg, de aligha azon mélységre, melyen most látjuk őket; s így a repedéseken átfolyó vizeknek még sokáig kelle e repedéseket mosniok, míg ily alá koptaták. Ez állítás fejt meg barlangjaink nagy része alakulását.

*) Szentírás és Természet szava 13. 14.

Barlangjaink többire e szirtrepedések oldalaiban, a repedés közt folyó vizek felett több öl magasságban állanak. Magokra e barlangok nem képződtek. S hogy őket az ott elfolyó patakok képezték, igen kézzelfoghatólag kimutatja a Homoród-almási barlang, hol a patak a régi barlang alá jelenleg is szemünk-láttára bemertül, hogy új barlangot képezzen a jövődőségnek.

E barlangok többire csepegőkő lerakadásokat s fattyu drágakövek egy részén kívül, csontokat szoktak rejteni keblökben. A kőcsepegés, mint tudjuk nem egyéb, mint a mésznek vízben lett felolvadása, mely ha lecsepegése után a vizet magából elbocsátja, csap alakot kap. E csepegő-köveket, ha felülről függenek stalaktitnek, ha pedig alant vannak, stalagmitnek szokták nevezni. Ily csepegő-köves barlang nem ritka Európában.

Mely barlangok csontokat tartalmaznak, milyen nálunk is van egy pár, csontbarlangoknak szoktak nevezetlni. Bennek halommal áll gyakran oly állatok csontja, mely most e tájon meg sem fordul. Europa legtöbb ily barlangjai: barlangi medvék, oroszlányok, farkasok, hiénák, elefántok s több efféle állatok csontjait tartották fen. Hogy jöttek azok ide, határozatlan megfejtve nincs. Azt hiszik, valamely vízözön elől akartak oda menekülni, s úgy veszték oda.

Annyi kisebb és nagyobb barlangunk van, hogy az ismeretéseket sem fogjuk mind tárgyalhatni. Benkő József egy kis könyvet ad ki rólok, mely a mellett hogy latin, igen ritkává vált.*)

A.) Déli Kárpátok barlangjai.

66. §.

Salamon-vára.

Brassó déli külvárosa mellett, a határszéli hegyek aljában obeliszkyszerű kőszikla áll, neve: Salamon vára, oláhul Piatra Salamon.

*) Imago Specuum Transsilvaniae. Harlem. 1774.

A szikla délkeleti oldalán kis nyílás van, melyen egy ember csak meggörbedve juthat be; belebb tágosabbá lesz, s husz lépésre két öl átmérőű s magasságu barlangot nyit; mi felülről világot kap. Nevét, úgy tartják, Salamon magyar királyról kapta, ki végnapjaiban e barlangban tartzkodott. *)

Bonfin az öreg történész, a XI. század e megbukott királya végnapjait úgy beszéli el, hogy e népregének alapot hagy.

A bosszus s kegyetlen Salamon király mellett két szelid herczeg, Geyza és László vala Erdély herczegé. Köztök a nemzet pártokra szakada, s IV. Henrik s más idegen hatalmak szárnya alatt zsaroló Salamon helyén, herczegeinket akarta a nemzet trónán látni. Később Salamont trónvesztettnek nyilvánítják, s mikor rajta megnyugodni nem akarna, Visegrád várába záraták. Onnan szabadlára teszik; s ő ujra hozzá fog a nyugtalankodáshoz. Bulgáriába megy, s ott a kúnoknak nagy ígéreteket tesz, csak hogy visszahozzák elvesztett trónára. Azonban csatára kerül az ügy, s a csatát elveszti. És mint Bonfin írja, a Duna jegén áthozza serge romját, egy erdőbe vonula, hol kísérlőinek pihenést parancsolván, míg azok pihennek: maga félre megy, leveli pánczélát, s lelépelt a történet színpadáról.

Remete lett, mondja az öreg történész. S azon embernek ki fényhez szokott vala, vadbogyó és makk lett eledele, viz itala s vadbőr ágya és öltözete.

Magányba vonult, s a történet még egyszer látta őt, későn, Kálmán király idejében. Legvégül Istria erdeiben lakott, ott hala el, s Polába temeték. **)

A történet e folyama regénket nem hazudtolja meg, s nem teszi lehetellenné, hogy darab ideig itt ne tartozkodhatott volna.

*) Sieb. Quartalschrift III Jahrg. 107—8 I.

**) Bonfin Rec. Ungar. Decad. II. Libro IV.

67. §.

Ferenczlik.

Brassónál, az Iskolahegy lábain nyílt fel.

Száda oly keskeny, hogy ember alig csuszhatik bele, beljebb mind tágosabb. Husz lépésre az üreg barlanggá lesz ugyan, de ismét elkeskenyül, s csak beljebb nyílik fel a nagyszerű mélység lábainknál, melybe ha követ vetünk, két másodperc alatt oly hangot ad, mintha kútba hullott volna. E mélység azonban nem széles, rajta gerendát átnyujtva, tovább lehet hatolni.

A nép erről is, mint minden barlangjainkról, sokáig azt hitte, hogy vadállatok lakják, melyek a bemenőt elszaggtják.

Ujabb hiedelem szerint a belé eresztett kakas más nyíláson jó napvilágra, mely nyílás ismeretes szádától jótova esik.

Kötej csepegés működik benne: az alakult csapok fennől sajátságosan csüngenek le. A babonás lakósok e kötejet (stalactites spatosa) hordani szokták, mert azon balhiedelemben élnek, hogy ha róla isznak, vagy itatnak, a tejelés tőle meg-bővül.

Régen gyakran használták menhelyül. *)

68. §.

Pestere.†

Hol a törcsvári szoros megy ki a hazából, a Törcs vize szép sziklanyílást képez, s a szikla oldalában több barlangot, melyek Pestere nevet hordanak.

Ezen barlangok egyikében, mely kápolnaszerű, még a mult század végén két remete tartá lakását.

Egy másikat pedig az oláhok idomítottak volt templommá, s még az említett remeték korában benne rendesen folyt az isteni tisztelet. **)

*) Sieb. Quartal.chrift III. Jahrg. 104—6 l.

**) Sieb. Quartalschrift III. Jahrgang 106. l.

69. §.

Bellona.

A vulkáni őrháztól félórára, egy alább leírandó vizesesen felül van e barlang, mely ki tudja honnan, Roma hadisten-asszonya nevét vette fel.

Köre sziklás, száda bokroktól benőve. Nyílása kényelmes bemenést enged. Benn majd széles és magas, majd keskeny és törpévé lesz. Alja nem rég rakodott agyagleülepedésből van, mi arra mutat, hogy e barlangon a vízfolyam még mind jár, mi vagy záporok alkalmával, vagy hóolvadáskor eshetik. Mélyében benn csepegőkőből alakult csapokat láthatni. Kifelé jövőleg száda felé, a barlang teteje tejmészkőtől fejeződik, mi egy hüvelyk vastagságra fedi. *)

70. §.

Boli barlang.

Oláhul Csetáttye de Boale, mi annyit tesz mint Bolívar. Így nevezik sokan magyarul is a felette rombadült Boli vártól.

Hazánk legregényesebb, legfestőibb, legsajátságosabb barlangja. Erdély délnyugoti része, illetőleg Hátszeg völgye s a Magyar-zsily partvidéke szépségeihez tartozik.

Mint a vándor Hátszegvidékéről a vulkáni szorosba bemenül, Petrosz nevű faluhoz ér. A falutól északra hegyek közé egy tiszta patak völgye viszen, s azt követve, egy óra alatt a barlangnál vagyunk.

Zöld hegyek között kopasz szirt homlok mered a felhők felé, ennek keleti oldalában nyílik fel e barlang. Ott fejeződik mellette egy mezei lak kis gazdaságával, ott lakik a száz éves vezető, ősz haj s ép fogakkal. Ott várja a bemenni akarót nyírág fáklyájával.

Két nevezetesebb nyílása van, egyike délre, más keletre néz. A keleti nyílás tátongó ürege 25—30 □ öl magasságu lehet.

*) Archiv. f. d. Kenntniss I. B. II. Heft. 365. I.

Hozzá meredek bajos ösveny visz ugyan, de azért lóval fel lehet menni. A nyílás folyósója 15 ölet tarthat. Itt kiöblösödik, s mintegy boltozatos goth templom áll előttünk, 20 ölnyi szélesség s 40 ölnyi hosszúságban. Kellemes meglepetést idéz elő, mit a falak veres-csikos márvány oldalai még ígézőbbé tesznek.

Az öbölben pokoli setét, siri csend: csak a fáklya világa, perczése zavarja a szív elfogult dobogását. Mint az öbölben előfelé haladunk, egyszer lassu vizmoraj kezd kifejlenni, közeledtünkkel viz csörgedezés hangja, nedves légvonal üt meg: s egy patak szélén állunk, mely a barlangon át, ki tudja honnan jöve s hova menve siet el lábainknál.

E patak szélessége egy öl, mélysége két lábnyi: tán a Krivázia pataka. Az északi szikla-oszlopok alól buvik elő, s délnek tart.

A nagy üregből balra, mintegy három öl magasságról egy felső emeleti üreg setétlik le, lajtorjával felmehetni oda, s ott egy nem magas, de több száz lépés hosszú boltozat fut végig, mely a végén elágozik, eltörpül s elvész.

Visszajöve innen lóra ül a buvár. A vezető fáklyájával elől megy, világít, s a társaság egymást követve lovagol utána. Legelső mivel a buvár találkozik az említett patak, mely a nagy öböl végén bal felé futva átvágja az utat. Ezen átgázolva, a barlang meglehetősen egyenes vonalban megy; míg nem patakunk ismét kimerül a sziklák alul, s újra átveszi az utat. Itt egy nagy görbület áll elő. Erre patakunkat harmadszor is át kell gázolni. Itt a talajtól két ölnyi magasságban más oldalnyílás sötétlik, melybe fel lehet menni: benne toronyüregszerű öblösödés nyílik fel, melynek oldalán lépcsőszerűleg állnak ki a kövek, melyeken ha felmegyünk, kiérünk a napvilágra.

Vagy ha nem vala kedvünk kimenni, visszaszállunk, s a patakat negyedszer is átgázolva tovább megyünk, s a pokoli setétségből végre csakugyan az isten áldott ego alá jutunk.*)

*) Archiv d. Vereins. I. B. II. Heft. 3—7. l.

E barlangnak más nyílásai, bejárói is vannak: hol mint mondják az említett patak egy helyen két ölet esik; úgy miként az aldelsbergeni barlangban a Poik pataka. E barlangot Jósika egyik regényében sok szerencséjével használta fel. *)

B.) Nyugoti Kárpátok barlangjai.

71. §.

Ördöghegyi barlang.

A hegy melyben vagyon, oláhul Gyálu Zmeilor. Fekszik Kolozs- Alsó fejr- Zaránd- és Biharmegye határán.

Ugy látszik e barlang irodalmunkban csak is 1842-ben lett ismeretessé, mikor is az első közlő még mesés véleménynyel volt feldőle. **)

Az 1844-ben Kolozsvárt tartott magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése küldöttséget küld, s e barlangot megvizsgálatalá.

Egy nyári nap, reggeli hat órakor indult meg a társaság Retyiczelnről, mokány lovakon, s hegyi lakosok kíséretében, kik a fáklyákat s csákányokat vivék, s egyszersmind kalauzul szolgáltak.

Retyiczeln elszort házai, temploma gyönyörű völgyben fekszenek: mit a fűrész-malmakkal megrakott Szekelyó kristály pataka hasít át. A társaság innen meredek hegyre mászott a resinárok — szurok szedők — felé; honnan újak fenyőborított hegyeken és völgyeken emelkedett mind felebb felebb.

Dél felé kerestek s ledöntött fák jelelék Bihar-megye határát. A hely tisztásabbá kezde nyilni, s rajta kövér nyájak kérődztek. Kivülök sehol semmi élőállat, csak egyegy fenyőmadár-sereg repült fűtyintve egyik rengetegből a másikba.

Az északon hó volt, a verőfényeken akkor kezde érni az erdei eper.

A kalauzok kőhalomra figyelmezteték a társaságot, mely egy csűr s megbontott aszlag képét mutatja: neve Ördögök csüre.

*) Jósika M. Abafi. Pest. 1851. 163. l.

**) Hon és Külföld 1842. II. 226. l.

Délutáni két órakor állt a társaság a barlang szádánál, hova majdnem élelveszélylyel juthatni, minthogy hegyoldalon van bejárója, mely alatt mélység tátong.

A barlang nyílásánál pár ölnyi tér. A társaság itt fáklyákat gyujta, s a félkör alakú nyílásnál meghajolva a barlangba merült. E törpeség mintegy tíz lépést tart, hol egyszerre kiöblösödik, s fejünk felett magas boltozatban emelkedik. A barlang piaczat ködarabok foglalják el, mik fennől szakadtak alá, köztök ismert s ismeretlen csontok halmaza, miből a társaság több zsákkal szede fel. A barlang mintegy 300 lépésnyi hosszú.

Hat órakor jöttek ki; s már késő volt meglátogatni a helyet, hol a kalauzok szerint a fű nagy darab helyt nem terem, s közepén két kerék-vágás látható.

E barlang multjáról, miként a többiéről sem sokat mondhatunk. Elmondjuk hát a regét, mit róla a nép hiszen és beszél.

E vidék egykor ördögök hazája volt: emberi teremtés nem látogatható e vidéket, mert mindjárt elragadták. Egy nap pompás lakomát rendeznek, mire az egész vidék ördögei felgyűltek. Előbb a barlang felett tánczoltak, a helyen, melyet most kopáron látunk, mint a hol azóta fű nem terem. Később megjött az ördögök fejedelme is, két kerekű szekeren, s az említett sziklán szekere kerekeinek látszanak nyomai. Az ördögtársaságot a barlangba vezette, hol terített asztal várt reájok. A lakoma folyt, nagyszerű pohárköszöntéseket vágtak; s az volt a legderakabb ördög, ki legistenkáromlóbb szónoklatot tartta. Azonban felkelt az isten haragja, zápor és menydörgés közt az istennyila reájok ronta, s mind egyig lesújt. Az barlangbeli csontok a rege szerint, ezen ördögök csontmaradványai.

S ugyan e napon a fejdelem csürének is vége lett, mert isten a csürt félbe levő asztagjával együtt kövé változtatta. Ennek látók fennebb nyomait. ... Így lett a néphit szerint itt vége az ördög birodalmának.

C.) Maros jobb parti hegyek barlangjai.

72. §.

Tordahasadék és barlangjai.

A Maros jobb partjáni hegykar Torda városa felett húzódik el a nyugoti havasoknak. A városhoz két órára e hegy roppant sziklarepedést tár fel, mi félországra ellátszik, az ismeretes tordahasadékot; miről Torda czimerét is vette.

Metszetünk Torda felőli részét ábrázolja. Kisszerű képe a lefesthetlen természet játékának. Ott látszanak a magas szikla oldalak, ott a nyílásból kiszabaduló Hedsát-pataka; de hiányzanak a nyílás torkábani malmok, mi a tájat oly regényessé teszi.

Innen a vízmedréni felmenetel sok gázolást igényel: azért a nyílás tulsó oldaláról vezetem be olvasóimat.

A hegy megett völgy terül, falvakkal, s a távolban erdőfedett hegyekkel. A völgyben egy patak kanyarog elő s a

hegynek tart. Ha futását követjük, a hegy aljában kis rétet látunk, s a patakon egy malmot. E völgyöbölt követve ezer lépésnyire ott állunk a repedés megdöbbenő kezdeténél. Balunknál a hegyoldal kopasz, jobbunknál cserjes. A lábunknál folyó patak mind nagyobb kövek közé siet; a völgy mind keskenyül. A növényzet, fű, bokor mind inkább kezd enyészni: s a nyílás szikla oldalai mind meghatóbban magaslanak. Ott állunk a hasadék torkolatában.

Erőteien a szó e pont leírására. Egyszerre, mintha Egyiptom ezer gúláját vihar sodorta volna egymásra; vagy mintha egy sereg leégett templom és torony állana előttünk; mintha az ég keskeny pántlikája alatt, egy sereg barnára, vörösre, fejére égett oszlopszat, templom és torony homlokzat romja magaslanék. Néma hallgatás mindenfelé, csak a patak zúgása zavarja a nyílás csendjét. A kebel megborzad e nagyszerű dűlítés felett.

Magassága a legnagyobb torony gombján túl tesz; hossza $\frac{1}{8}$ mérföld lehet. A patak medre néha 3—4 ölre szorul, néhol 10 ölre is szélesedik; de minél feljebb annál tágosabb a nyílás, hogy fenn a két tetőn puskagolyó ha átjárná.

Mint a nyílásba hatolunk, először is mintha egy várkapu nyílnék meg, mi balfelünknel nyolcz öl hosszaságban, egészen beívelten, fut fel a hegynek.

Eltől pár száz lépésre, ha a vízmeder kövein mind előbb előbb szökdelénk, kétfelől két barlang szája néz le, mindenik keményen be van kőfalozva, s mindenike löjukakkal, s ajtónyílással ellátva.

Azon barlang, mi a víz jobb partján setétlik, Bajkavára nevet hord. Hozzá kétszáz lépésnyi meredekség viszen, szájánál kettős kőfalat találunk; s még ott látszik a gerendák helye, melyeken állva folytaták egykor a hely védelmét. Beléptünkkel a barlang termében vagyunk, mi akkora mintegy kisszerű templom. A templom vége két üregbe nyílik: egyike kis magasságban kezdődve, mind felebb felebb megy, s mind szűkebbé lesz, míg 30 lépésnél meg kell görbednünk benne. Itt vizet tartalmaz.

A templom alaku üreg más nyílása, csekély görbületekben hasonlóan mind felebb felebb hág, a három öl szélessége 5 ölnyi magassága mind apad, míg vége keskeny csúpban vész el. Hossza a barlang szádától idáig, 100 lépés.

Semmi nesz, sehol egy denévér, csak a fáklya perczegése zavarja bámulatunkat.

Innen lejöve, a vizpart balján az ezzel szemben eső más barlangot nézhetjük meg. Ez valamivel alantabb fekszik. Kőfalazva van ez is. Belebb nem oly tágos mint a más, inkább bánya-istalyhoz hasonlít. Sötét gyomrából csermelyke kigyószik elé. Hossza, mit fenállva jardalhatni, 80 lépés, meghajolva még tovább is enged néhány lépést, ott végkép letörpül. E barlangot a mult tizedben egy kolozsvári társulat bányászajnak akará megnyitni; a munkálatok nyoma most is látszik.

Csepegő-kőcsapok nincsenek. De oldalait, mi márványba átmenő mészke, tejmészke czirádák vonták be; s úgy néz ki, mintha fejér márvány volna,

A két barlangszáj egymás ellenében, egy puskalövésre van egymástól. Valaha egy lehete a kettő, a szirtrepedés metszheté ketté. Egyébaránt annyit, mint bizonyost láthatni, hogy mindkettőt a belőlők kifolyó viz képezte.

E barlangokon alól a vizmentén még sok látni való van. de vízben kellene gázolnunk, azért legjobb ha olvasóim felmennek a hegy tetejére, s onnan néznek le a mélységbe, hol az egész a maga nagyszerűségében szemünk előtt áll.

A hegytetőn egy monostor álla korunkig, kis fa templom s remete lakkal; a kis vadon gazdagságot környező cser, dió és cseresznyefák százados lombjai még mind ott állanak. A monostoria az oláhokhoz tartozott, a forradalomban mint menhely leégettételt; pedig a nyílást igen festőivé tevé távolról.

Azonban a rege itt is elő áll, szerinte isten repeszté meg, Szt László királyunk kérésére, mi a XI. századra esnék. Mint egy csapat kún által egy vesztett csata után üzetnék, s fejszékük már csaknem fejét érné: a szent férfi szabadulását esenge, s isten meghallgatá könyörgését. Miként Mózesnek a

Verestengert, úgy Szt Lászlónak e sziklát repeszté ketté, s köztte s az üldözők között áthathatlan üreget támaszta. Lova patkója helyét maig is mutatják. Sőt Miles a XVII. században még azt is látta, hogy e patkó nyolcz szegre volt; de nem tudá elhatározni természet vagy emberkéz hagyománya. *)

E regének is meg van történetünkben nyoma. Bonfinnál olvassuk, hogy a kúnok Szt Lászlónak nem csak herczeg, hanem király korában is több ízben pusztították Erdély határait, s hogy a szent király velök több ízben megharczola; sőt Kopulchut, ki Erdélyen át egész Tókajig nyomult vala, visszajöttében, 1087-ben Temesnél megverte s elejté. **)

E repedés oldalán két nyilást említék, mely két átellenes barlang száda. A jobb felől esőt Balika, vagy a nép szerint Bajkavarának nevezik. A tatárjárások s más villongos időkben a tordai nép egy része ide szokott vala menekülni. Tróster a XVII. században írja, hogy az 1660 táji háboruk alkalmával a tatárok innen a tordai népet csellemel kicsalták, s magokkal elhurczolák. ***)

Egyébiránt Balikavára nevét később kapta. A Rákóczi Ferencz forradalma végén, 1709-ben Balika Nikita, Rákóczi egyik oláh kapitánya Rácz Pivoda laboncz kapitány elől Aranyosszékről többed magával ide menekült. Magát itt védelmi állásba tette, s ki-kicsapva, a vidékről szerezte be élelmet. ****)

Később 1712-ben, a kolozsvári német őrség a tordaiakkal, kiket sokszor kitérget, üzőbe vette; mint a barlanghoz érne, s már csaknem várába jutna, egy Palkós Dani nevű tordai mészáros legény baltát vet utána, mitől elbukott s lesujtaték: feje sokáig ott hevert temeteilen. *****) Ez ember hírét örökíti e barlang neve.

*) Miles's Sieb. Würg-Engel 205—6 l.

**) Bonfinii Rev. Ungar Decad. II. Libro. IIII.

***) Tróster IV. Buch. Cap. XIV.

****) Cserei Mihály Historiája. Pest. 1837. 427. l.

*****) Kemény József közlé: „Erdélynek 1690—1715-ig való nevezetesebb dolgainak, és történeteinek rövid feljegyzése után. Nemzeti Társalkodó 1841. I. 62—63. l.

A tordai népnek sokáig kedvencz regéje volt, hogy a tordai hasadéknál üregek vannak, melyek káddal tartalmazzák az aranyat, s szereték regélni: mikép ez üregek nyitvák, de emberi lény közelítésére ajtói becsukódnak. Hogy az említett két barlangon kívül több apró üreg is vagyon imitt amott, az úgy van. Nem oly rég, 1780-ban, Kis János, kéményseprő egy ily üregbe bele is bújott, kezét, térdét vasmacskákkal, derekát kötéllel ellátva, melynél fogva részesei beeroszték: bement, de visszajönni többé nem tudott, ott halt el 1780. aug. 13-kán. Gyöngyösi János, akkori tordai pap, versei között egy sírítatot hagyott e szerencsétlen számára, melynek néhány következő szava igen jellemzőleg vonatkozik ide:

Torda felett egy hegy hasadt meg. Ez egy bizonyos jegy...

Ostoba bátorság harminczkét ölnyi szorosság:

Nagy dolog eddig elé elverekedni belé...

Tétova fordulván, s az üreg derekára szorulván,

Két napokig nyomorog, sir szeme, könye csorog.

Szomjuhozás, éhség megölék. Oh kinos egésség!

Életet itt keresett, törbe de fővel esett. *)

E hasadék mellett két felől ugyanazon hegy még két helyt hasadt meg, Turnál és Berkesnél. A Turi, mely Kop-pándhoz nyulik, kicsibe maga a Tordahasadék; viz foly rajta át, s megvannak kis barlangjai is.

73. §.

C s á k i - b a r l a n g j a .

Zsibó mellett, a Szamos bal partján csik, Klicz nevű falu határán.

A falu felett, erdős hegyek között van ez üreg; száda kicsi, belebb szoba nagyságúvá öblösödik.

Nevét gr. Csáki Istvántól vette, ki a XVII. század legelső éveiben Báthori Zsigmond fejdelem mellett, Básta ellen harczola, mint az ellenzék vezére. Miután partja legyőzetett, s

*) Gyöngyösi versei. 59—60 l.

várait bevevék: ide e barlangba vonta be magát. Egy szolgál s fegyver volt vele, s magát oltalmi állásba tette: mondják, jelen alakját Csákinak köszönheti, ki akkor rajta dolgoztatott.

A forradalom bukása, s a zsibói fegyverletétel után pár hétig Berzenczei László, a székelyek felköltője is tartzkodott benne, minthogy Kliczet rokonai birják. Innen vándorolt ki.

D.) Maros balparti barlangok.

74. §.

Bon is t e m p l o m a.

E barlang a korondi fürdővel szemben, a hegytetőn van, belől a festői Hollókőven.

Nevét egy Bonis nevű székely emberről vette, ki vallásos rajongásba esvén, ide járt mint templomába imádkozni.

Az egész nem nagy, s kápolna szerű.

75. §.

K ü s m ö d b a r l a n g j a.

Küsmöd Korondhoz egy óra.

A falu határán, hegy homlokán alakult a kérdéses barlang.

Régibb időkben menhelylyé volt idomítva, hozzá ösvény vezet a hegy oldalán elé; most ez ösvény úgy lekopott, hogy a barlanghoz életveszéllyel juthatni. Nem valami nagyszerű.

76. §.

H o m o r o d - a l m á s i b a r l a n g.

E barlang a székelyföld egyik legmeghatóbb természetcsodája. Udvarhelyhez néhány órára, Homorod-almás határán esik.

E barlang ismertetését egy még 1812-ben nyomult ívnyi versezet töredékeivel kezdjük el. *)

*) E versezetet kéziratban H. almási pap Máté János ur küldte volt nekem 1841-ben.

Esik ez Almástól napkelet s dél között,
Jól ment két óráig, ki oda érkezött.
Ez előtt a tatár mikor itt üldözött,
Megszabadulhatott, ki oda férközött.

Mert nincsen a világnak olyan erős vára,
Melyet feltehetne ez helylyel próbára:
Két fegyveres ember, ha áll szorosára,
Sok számu vitéz sem ronthat ajtajára.

Hargitából nyulik egy hegysor fejével,
Majd felhőket éri tornyos tetejével;
Látszik Háromszék is erről nagy részével,
S brassai fellegrvár Czenknek tetejével.

Málnak hívják ezen hegynek alsó részit,
Az hol legmagasabb kősziklából áll, s itt
Mintha oda hozván valaki fűrészszt
Kétté vágta volna, úgy nézd kinézését.....

A tornyot előzi meredek fejével,
S annyira kiterjed nagy szélességével,
Hogy nincsen oly puska, mely kilövésével
Négyszer is áthatná gyors sebességével...

Erdős ősvény viszen rája Almás felől,
Ki ezen megy lesz a jukba hamar belől;
De csizma és nadrág, mind hátul és elől;
Megkopik mentibe, mert gyakorta ledől.

E rossz uton az egy lehet gustusára,
Hogy sok lépéseit teszi violára,
Szent györgyi kökőrcsén s mezei rózsára,
Mákvirág, galambbegy, szekfű s gyöngyvirágra.

Ember ha őszfelé utazást itt teszen,
A megért som-gyümölcs földön várja készen,
Magyaró lehullva rakásával készen,
Részt ha tetszik édes kőmészből is vészen...

De azonban aztán medvék mormolása
Hallik erről, s tul sok farkas ordítása,
Amott a vadkecske gidója hívása,
Látszik néha vadkan mord agyarkodása.

Ugy hogy a természet itt sokszor megrémül,
S ki többször nem járt itt, az félelemmel ül,
Mert hajszála borzad, vére hol forr hol hül,
Most fázik majd izzad, feje is megszédül.

Ijesztő e táj is mord tekintetével,
Befogta a vadság sötétes leplével;
Csak délkor süt a nap ide várt fényével,
Két felől kőhegy áll omladó fejével...

Ne féljünk, már látszik a barlangnak szája,
S azzal együtt annak kőfalos ajtaja.
Délfelől nézhetni a Csala-tornyára,
Mely egy kőszál, s mutat Csala halálára.

E magas kőszirtről egész kőmezejit
Lehet látni, hol a tatár vitézeit
Táborba tartotta — a sánczok helyei
Ismerhetni, s egyéb táborzás jegyeit.

Régen e kőszálnak tornyos tetejére
Hágni szokott Csala vitézi szemlére,
S vigyázott itt tatár khám intézetére:
Mig élt veszély nem is jött székely sergére.

Mert a tatár sokszor erdőkre osztotta
Katonáit, sokszor útnak indította;
De Csala a fortélyt mind szemmel tartotta,
S barlangból kijöni népet megtiltotta.

Végre az ellenség, midőn eltávoza,
Jó hirt társainak Csala kiáltoza:
Akkor lába alól a kő omladoza,
Nyakra főre esvén, halállal áldoza.

Ama nyílást hívják Ugron-üregének,
Mely lakó helye most csak a vadkecskének;
Hadjunk békét ennek, s meg Lovak-csürének,
S ezekről mondásban forgó népregének.

Már az utazásunk czéljára forduljunk,
A nagy barlang felé közelebb nyomuljunk,
Ajtaja s állása mivoltához nyuljunk,
És végig, ha lehet, menyünk, ugy induljunk.

Ki már felment, előbb lát nagy tágosságot,
A mely felér bármi templomi nagyságot;
A bemenő még itt lát világosságot,
De ezentul ér mind vad homályosságot...

Másod József alatt, a midőn égette
Török Erdély szélit, s Brassót fenyegette,
Minthogy magát minden háznép is féltette,
Homoród mejjéke ily végzésit tette:

Hogy minden faluból egy vagy két gazdának
Ki kell menni, avagy jó bátor fiának,
Megtudni nagyságát barlang állásának,
Harmad napra kenyert, s gyertyát is hozának.

Együtt a barlangba így beindultanak,
S már világosságot mikor nem láttanak,
Itt égő gyertyával egyet elhagytanak,
A többek béfelé elébb nyomultanak.

S midőn már világa ama gyertyájának
Alig látszott, egyet ismét elhagytának,
Elébb elébb egyet eként állítának,
Mig végre egyenként mind elmaradtának.

Az almási bíró s vezér utójára,
Látván, hogy nem érnek barlang határára;
Kivezérle, s mondák együtt: bizonyára
Elég hely leszén tán egész szék számára.'

Kőcsap is lesz elég a barlang gyomrában,
A mint olvashatni földleírásában,
Mert fenről csepegő viz a lefojtában
Öszveáll, és kővé válik valójában.

Ezt az almásiak kötőjnek nevezik,
Mely öszvetőretve ha mészből tételik,
A kőfalat, hogyha ily vegygyel meszezik,
Merő kővé lettnék a fal nézethetik.

Ma is kőfalai a mezőn úgy állnak,
Néptől úgy nevezett Tatár-kápolnának,
Hogy a kik azokból rontani kívánnak,
Bámulás,—mert kőcek csak törnek nem válnak.

Ezen templom ide oly rég építettett,
Hogy hagyományba is a nép nem vehetett
Eredetiről bár kis emlékezetet,
Csakhogy kötőjvel lett fala s enyveztetett. stb.

Legkeresettebb, legismeretesebb, s legnagyobb barlangja
hazánknak. Legalább nagyobbát még nem ismerünk.

Udvarhelytől délkeletre rengeteg havas terület, a Hargita,
ennek Nagymál nevű részében esik e kőbarlang.

Két felőlről lehet hozzá jutni: Vargyas és Almás felől.

Almás felől menve, mihez két órányira esik, előbb egy
kies völgybe érünk, a völgyben az almásiak nyári szállásai,
s egy jókora patak vagyon. A szekér itt megáll, az út
egy kis hegyet mász át. S mire átmászta, közelében erdőt s
bent a mélységben ott látja újra a patakot.

A vezető, kit az út a faluból magával hozott, elől megy
a meredeken le, s leszállít a patak kőszirtes medrére, hol a
kőveket ha elmozdítjuk, kezeink között maradnak a szép rákok.

A vízmeder azonnal egy sziklanyílás közé merít be, hon-
nan csak az eget látjuk, s néhány árva fát, mely a megnyílt
szikla fénylő oldalába kapaszkodott. Előttünk áll egy nagy-
szerű kőrepedés, mely e hegylánczon át e pataknak útát ada.

Amint a patakat medrében kísérjük, egyszer a patak csak eltűnik, a medret szárazon hagyja. Hova lett a patak? Beszűrődött a repedés keleti oldalába, további medrét csak áradásai számára tartja fen.

A patak beszűrődésétől pár száz lépésre, ugyancsak a keleti sziklaoldalban lépcsőzetet, s rovátkált falélrát pillantunk meg, s felette magasban pár ölnyi üreget, ott van hazánk e nevezetes barlangja.

Vezetőnk zöld galyt szaggat ölébe, fáklyát gyújt, s jelt ad, hogy követhetjük.

A lépcsőzet s létraszerű hágcsón felmegyünk. A barlang szádán még most is ott van a régi tatárjárások korában odarakott kőfalak maradványa. Belől rajta, kerek, kupos teremszerű üregben vagyunk, belső fele fél homályában nyílásokat kezdünk észrevenni. Beszédünk s fáklyánk világát, fejünk felett a kup csúcsában egymásba csipeszkedett denevérek ezrei nyöszörgése köszönti. A pajzánabb közikbe lö: a barlang elbődüli magát, a denevérek foltonként szotyognak a földre, vagy felrebbenve az üregekbe kezdenek seregestől röpködni. Még egy pár lövés, s a denevér mint felleg omlik be a már láthatóvá fejlett üregen, s omlik onnan vissza, süvöltve, zsi bongva, csapkodva felénk. A csatározásra szükséges puskával kell felmenydörögni az elhagyatott földüreg éjmagányát, hogy belőle róka, farkas, vagy tán medve, ha bele vette volna magát, kifusson. Most már a fáklyák meggyulnak, a nők férfiak karjaiba fogódnak, s megkezdődik a föld alatti séta.

Korunkig ismeretlen volt, azt hitték eddig, hogy végtelen, s rajta Csíkba lehet kijutni, s hogy benne bizonyos mélységen túl fojtó a lég. Fekete ur, a szék mostani mérnökének volt feltartva e barlang átvizsgálása, ki itt pár hetet mulatott, a barlangot 400 ölnyre be megjárta; az üregek oldalnyílásai homlokára számokat tett, s nem csak térképet vett róla, hanem ismertetését kis röpiratban a világgal közölte.

Bár ott vannak a számok, s e könyvecske nyomán haladhadnánk; de azért vezetőnk önmagába sem bízva, az

ölében hozott zöld gajból minden fordultnál hány el, hogy visszajövetelre Ariade-fonalul szolgáljon.

A fenék lapályos, mint szokott lenni egy vizmeder. Néhol fővény, másutt denevérek bokaig érő pormaradványán, másutt nagy darab köveken megy el útunk. Oldala mint bányaüregé megszaggatva látszik, néhol keskeny, másutt szélesebb, más helyt lörpébb, hol legmagasabb 4—5 öl. Néhol azonban úgy letörpül, hogy csak meghajolva juthatni az üreg tágas folytatásához.

A lég hideg és nedves; a talap fekete, mint felolvadt korom. Kevésnek jön kedve elhatolni oda, hol egy oldalra a vizsgálók jegyezték neveiket; s még kevesebbnek azon tul, az üregbe, hol kovakő között borsszem nagyságban találják a fattyu carniolt, jaspist, achatot, s egyéb drágább követet, miket hegyeink mindenfelé teremnek.

A nagy vonalt megjárva, újabb oldalnyílásokba merülhet a buvár, vagy ha tetszik egy másodikba, mely mindjárt a szádánál az elsővel egyszerre volt látható.

E hegy mészkő, s ez üreg egyike azon mészkő hegyi üregeknek, melyeket vízmosásoknak köszönünk. Ki tudja mikor, de egykor a patak, mi most néhány öllel alább foly, itt folydogálhatott. Mint emlitém, a patak ép e barlang alá most is beszűrődik, kétségkívül új barlangot képez, melyet századok mulva hihetően ismét feltárand a bémulóknak.

A barlangon alól, a rajta felül bemerült patak szemünk láttára buvik elő a hegyből, s foglalja el medrét: s megfoghatóvá teszi e barlang keletkezését, alkotódását, menetét. E patak a barlangon alól Vargyas pataka nevet hord, s a szépnem számára, mely nyaranként szivesen látogatja, szekérutat mosott Vargyas felől.

A néphagyomány sok talányost kötött e barlanghoz. Sokáig azon hiedelem élt a nép között, hogy tündérek lakják. Hinni szereték, hogy midőn e táj vad szele, a Nemere fu: e tündér fázik s ezért dühöng. Egy pestis alkalmával, mikor e tájon megszűnni nem akarna, a népet azon babonára hozta

egy nő, mintha azt a benn didergő tündér idézte volna elő, honnan a nép ingeket tett le a barlang szájához. A pestis elszűnt, s igénylék, mikép a talány megfejtése szüntette volna el.

Mások az Erdélyben annyit vadászott Darius kincsét benne hiszik rejleni. S azon monda él e tájon, mikép egykor Magyarhonból három lóhátos jelent meg, ott találtak egy juhászt, kérék tartaná lovukat, míg az üregből visszatérnek. A juhász vonakodott, útasaink lovukat megköték és bementek; s mikor visszatértek, juhászunk megbánta barátságatlanságát, mert három zsák arannyal tértek meg. Kincskeresőink más évben is eljöttek; ekkor bezzeg a juhász lovukat szívesen megtartá, s oly ajándékot kapott, hogy még unokája is gazdag lett általa. Azért úgy hiszik, hogy a kincs nagy része maig is ott van, s vasajtaja most is minden pünkösöd másod napja éjfelén megnyilik, két óráig nyitva marad, s akkor újra nagy zaj között egy évre becsapodik.

Sokszor volt a régi tatárjárásos időkben a vidék menhelye, honnan szádát be is falazták volt egykoron. Sőt felette, a hegytetőn egy őrtorony romja maig is fenn áll. Egy alkalommal az ide menekülteket pogány tatárság támodja meg, pogányabb a többinél. A népet felkéri, de magát fel nem adja. A tatárok tehát éhséggel akarák bevenni, s azért alatta tábort ütöltek: a vidéket beportyázzák, s belőle az eleséget annyira kimeríték, hogy nem voltak képesek magokat hosszasan élelemmel ellátni. Éhséggel küzd ostromló és ostromlott; a tatár zsákmányt remélve, még sem tágitott. A benlevőknek már csak annyi lisztjük, hogy belőle egy roppant pogácsát gyurnak. Egy székely asszony elmés ötletre jő: a pogácsát, mely hamuval volt pótolva, a tatároknak felmutatja, elmondja mikép csak takaradjanak el, mert nekik elégséges élelmők vagyon még. S erre a tatárok elhívén a cselt, felszedék sátorfaikat, odahagyák őket, s a székely nép kijöve kínos rejtekéből. *)

*) Gerando II. 109 – 114. l.

Van még egy rege, mit el nem hallgathatok, ha művem csonkán adni nem akarom. E regét Kircher Athanasius jesuita teremté, *) legalább legelőször nála jött elő. **) A rege így hangzik:

Némethonban, Hamela városát régi századokban egyszerre csak meglepte egy polczegér (patkány) tábor. A fegyvertelen ellenség roppant pusztításokat vitt végbe a város éléstáiraiban. Mindent elkövetett a jámbár polgárság elűzésére, kipusztítására; de teljességgel nem sikerült.

Ily elkeseredésökben egy férfi jelenik meg köztök, ki megértvén szomoru helyzetüket, azon ajánlatot teszi, mikép jó fizetésért el fogná pusztítani. A város kapott rajta; de az idegen mert észrevette, hogy mindent kérhet, felette nagy árt szabott. Azonban a mit kért, kevés alku után megigérték.

A város kíváncsian várta, mint fog nagy vállalatához. S igen meglepve érzék magokat, midőn a férfi előáll, bűvös sipat vesz elő, megfujja, rajta indulót kezd. A nép várta mi lesz belőle. Egyszer csak az egész városban mintha toborzás folyna, az egerek az utszákra kezdenek kitánczolni s el a bűvész körébe, ki sípjával meg nem szűnt őket mulattatni.

Ekkor megindult a város mellett folyó Visurgis felé, a had tánczolvá követte őt, melynek apraja nagyja úgy el volt bájoltatva, hogy mind egyig betánczoltak a folyóba, hol sírjokat lelék.

Egér nem volt, vándorló természetöknél fogva tovább mentek, vagy a bűvész vitte el, az reánk nézve mindegy. De elég hogy a fogadás teljesítve lőn, s az idegen előállt jutalomért. A jámbor hamelai lakosok nem birtak elég bőkezűséggel, előbb meglagadák ígéretöket; s midőn folytonosan követelné, kineveték, hogyan kívánhat oly csekély sípolásért valami jutalmat. A bűvésznak a kinevetés igen keserű köszönet volt. Elmondá, mikép ő művészetit s nem fáradságát kívánja

*) *Imago specuum Transsilvaniae.* Jos. Benkő. Harlem 1774. 110 l.

**) *Musurg. Univ.* IX. 3.

tekintetbe vétetni, s a roppant hasznót, mit eszo által előidézt. Nem használt semmit. Jól van hát — szolt a bűvész — megboszulom én hát magamat. A lakosok kétségbe hozák boszuját tudományostól: feltette tehát magában, a legkeserűbben éreztetni sípjának erejét.

Eltűnik darab ideig, mikor nem is gondolnák ismét megjelenik Hamelában. Vasárnap volt, a vallásos nép épen templomoza. Új sípot vesz elő, s miként egykor a polczegerek, úgy most a gyermekek négy évestől fel husz évesig önkéntelen mozgásba jöttek. Bejár minden utcát, felszed minden gyermeket: s a felgyűlt gyermek tábor előtt kiindul a városból; de nem a folyó felé most, hanem a közelében eső Koppenbergre. A gyermekek utána, felviszi a hegyre, sípján játszodva bemerül a hegy mély barlangjába, s a gyermekek egyig követték őt. Ugy, hogy midőn az apák szülők a templomból kijöttek, alig maradt a városban, ki hűlt nyomára vezesse az elrabolt gyermekeknek.

Ekkor ismerték el, mi nagyot vesztenek szűkmarkuságokért; de késő volt már a bánat, mert a gyermekeknek híre is elveszett. Földalatti barlangok üregein keresztül úgy elvitte őket, hogy Erdélybe jutának. Végre itt e köjukon kihozta őket, s kik hosszas vándorlásokban már fel is nőttek volt, telepítette ide; s ezek maradékai a mai erdélyi szászok.

Ez ügyesen szőtt rege legelőbb Némethonban jött elő, utána átvette irodalmunk. Minden átlátta hogy allegoria, sokan is megkisérték a történet fonalát belőle kifejtteni, míg végre Fein *) megfejté.

Szerinte a XIII. században Hamela az Ebersteini grófok birtoka volt, s az valami úton Wittekind püspök kezére került. A gróf a városiakat csellel a püspök ellen fellázította. A püspök az ellene felkelt Hamela ellen serget vezetett, hogy megfélekezze. A városiak jövetelét várták, öröket állítottak, kik jelt adnának, ha megjöttét észrevennék.

*) Chr. Frid. Die Entlarvete Fabel von Ausgange der Hamelschen Kinder. Hannover 1749

Épen templomba voltak, mikor a jel, mit sipolás által tettek, fülökbe ment. Aprója nagy csatára kelt; de a püspök őket a Koppenberg alatt megverte. A csata 1259. jul. 28-án volt. Sokan elhulltak, de többen kerültek fogságra, kiket a győztes elhurczolt, s mikor aztán ezeket haza bocsátotta, a Sevenberg felé küldte vissza. A Sevenberget az írók Siebenbürgen, Erdély német nevével összecserélték; s Fein szerint: e tévedésen alapult a rege eszméje.

E.) Nyugoti havasok barlangjai.

77. §.

C s á k l y a i - k ő.

Fejérvár közelében, Csáklya nevű falu felett egy hegy emelkedik. Csáklyától egy patak regényes völgyén indulunk feléje; s a köves úton hozzá három óra alatt juthatni.

A hegyre gyalog ösveny visz fel. Derekat erdő árnyalja; teteje felé az erdő eltűnik, s a szép lapályt kopár fű s nagy darab kövek fedik. A vele szomszédos Pilisnél kevésel törpébb.

A tető déli felén egy üreg tátong, melynek kerek száda mintegy három öl széles; s ürege csigaszerű tekergését messzi be hagyja szemünkkel kísérelhetni. A belevetett kő egyelőre dörömböl, később mintha lödözne, végre csendesül, s legvégül mintha vízbe esnék bele.

A nép hite szerint a hegy gyomrábani víz innen egy mért-földre, a gáldi határon, mint friss forrás jelenik meg. Egy rege szerint két csáklyai gyermek, mint a csúcson küzdene, egyik a másiknak furulyáját az említett üregbe dobá: időmulva a gáldi forrás megdugul; a gáldiak ázni kezdenek vizéért, s mit találnak ott? a furulyát, mit később maga a gyermek magáénak ismert.

A tető délnyugoti oldala három pyramis alaku csúcspan végződik, melyeket a nép a hegy csecseinek nevez. A középső csúcs derekán egy barlang száj selétlik, melyet mintha

faragott kő ajtó fedne félig. A néphagyomány szerint régebb menhely vala, most hozzáférhetetlen. Hinni akarják, hogy kötél-létrákon jutottak beléje. *)

78. §.

Felgyógyi szírtrepedés.

Felgyógy oláhul Zsoász; falu Enyed és Fejérvár között, a nyugoti havasok felé.

Magasan fekszik, havasak lábánál. Közte s Magas nevű falu között egyik leggyönyörűbb festőiségünk rejlik: a diódi patak völgyén egy helyt sziklarepedés nyitott utat az alatt elzúgó pataknak; a repedés meredek oldalait nyír s egyéb fák igen érdekessé teszik.

S festőiségét egy szikla boltív még becsesebbé teszi, egy boltív, mely a víz felett a repedés két oldalát összekapcsolva boltosult.

79. §.

Gyertyánosi barlang.

Gyertyános Gyógyón belől fekszik, Toroczkó-Szentgyörgy felé.

Határán a havasj patakok sziklanyílást repesztének, neve Köközt.

E nyílás oldalán egy barlang száda setőllik, mit emberi kéz ki tudja melyik háboru ideje befalazott. Ajtaja csekély: a barlang maga nagyobb szerű barlangaink egyike.

80. §.

Toroczkó-szt-györgy barlangjai.

Szentgyörgy határán, a nyugoti havasok véghegyei gyönyörű barlangokat képeztek.

Egyike a Hosszúkőlyuka, mely kerekded. Márvány oszlopai annyira viszhangzanak, hogy a nagyon beszélőt benne alig érthetni. Teméntelen denevér lakja, melyek között néhány igen ritka faj találtatik.

*) Nemz. Társalk. 1830. 49—50 l.

A másik a falutól nyugotra van, a Csepegő barlang. Száda oly szűk, hogy alig mehetni be, azon belől roppant üreggé válik. Benne egy faoszlop kővé van válva, s e fa alól forrás buzog.

A barlang mellett a szikla boltívet képez, e sziklakapu alatt megállva felséges tájkép nyílik fel: ott hánycódik a szilaj Aranyos a mélységben.

81. §.

B é l a v á r a.

Oláhosan Beli várának hívják. Felső-pocsága határán alakult, Járától öt órára.

Meredek kopasz fejét magasra emelte fel: mit a körülsötéltő fenyvesek, s alatta fekvő Bélavára nevű falu havasiason elszort házai, igen festőivé tesznek.

E hegynek három kúpja van: a közbelső neve Királykő, ennek jobbán áll a Nyegrilla, balján a Bláncza. *) A Királykő s Béla nevezet e hegy nevét az előidőkre látszik visszavinni, valamelyik árpádházi Bélára.

A barlang a közbelső kúpon, a Királykőben vagyon. Mint alulról felnézünk, szádát a messzi magasban reánk látja. Hatalmas erősség, derék menhely lehetett: a két felől megnevezett hegycsúcs, mint két bástya védi, míg előtte mélység sülyed alá.

Egyetlen barlang, mit a forradalomban a nép használatba vett. Vidéke oláhjai ide, mint megvehetlennek hitt bástyába Enyedről s más feldult helységekből feles zsákmányt halmoztak volt össze. Azonban 1849. tavaszán bekövetkezett az idő, hogy a forradalmiak a havasi tábor ellen megkezdék hadjáratukat. Ide a barlanghoz értek. Tudták, hogy menhely, cernirozák, de a barlangból puskagolyókkal fogadtatának. Végre kikémlelték a hegyet, s tetején kéményszerű nyílást találtak, mi a benne levőket láthatóvá tette. Az ostromlók felmentek oda, ott lefeküve: kezdék a golyókat a barlangba bocsátgatni. Alunól

*) Nemz. Társalkodó. 1837. II. 90. l.

fellőni hasztalan fáradság vala. Így setétült reájok az első nap éjszakája. Másnap reggel mikor nézik, hát a barlang üres. Lemennek, egy gyermeknek s hullákon kívül mást nem találtak. Hol mentek el, senki sem tudta kifürkészni. Erre az ostromlók sorba álltak a barlang szájától le a hegyaljáig, s a zsákmányt és gabonát egymásnak átadogatva elszállították.

82. §.

R u n k i b a r l a n g.

Runk falu a nyugoti havasok innenső szélén. Tőle egy órára van a Runki barlang.

A buvárt magas kőhegy fogadja, melyet mintha puska-porral hányatott volna szét a természet; e hegyoszlopzatok közé egy havasi patak völgyelte be magát. A körétegek fel-ivesedéséből látszik, hogy itt egykor vulkán dühöngött.

A barlang a völgy jobb oldalába vonta magát, fel magasra, oly meredek hegyoldalra, hogy csak kőfolyásokon juthatni szádához, sok helyt mis segélyre van szükségünk.

A barlang torka mintegy 3 □ öl; s innen igen szép kilátás van a törpébb szirtekre.

A toroktól keskeny sikátor vonul befelé. Ennek végén mély üreg setétlik lábunknál, melybe lajtorján leereszkedve, láthatóvá lesz hogy kilencz öllel alább vagyunk: egy barlangban, melynek hossza 12, szélessége néhol egy, másutt négy öl, magassága pedig néhol nyolcz ölre is emelkedik.

Egyike legszebb barlangjainknak: boltozatát mintha fallá nőtt oszlopzatok tartanák, s rájuk a csepegők egy oszlop koronától a másíkgig, mintha asbest szálakból szőtt függönyöket vont volna. Fáklyák fényénél valami festői.

A nagy üregen tul, még van egy kisebb üreg, mely ennél magasabban feküvén, felfelé mászva juthatni hozzá. Ennek torka szűk, s azt is kődarabok foglalják el. Itt is folytatja a kőcsepegés szépséges játékait. *)

*) Nemz. Társalkodó 1837. II 91—93. l.

83. §.

Boicza barlangja.

Hazánkban több Boicza nevű falu van: ez Nagyg közében esik, aljában a nyugoti havasoknak. Bányász falu, orias szirtek völgyében.

A falu északi szélén egy barlang öblösödött.

Távolabb egy szirtrepedés van nyilva, melyen havasi patak zug keresztül; mi a mellette kalapáló aranytörökkel meglepő tájképet ad. *)

84. §.

Barlangfalvi barlang.

Barlangfalva, otául Pestere, Zaránd faluja.

Határán nevezetes barlangnak kell lenni, melyről azonban csak annyit jegyezhetek ez úttal fel, mikép azt beszélnek, hogy benne vizesés vagyon.

85. §.

Szkerisorai jégbarlang.

Az igénytelen falu hazánk egyik legnevezetesebb természeti ritkaságát rejté sokáig előlünk: egy jégbarlangot, mi csak időnkben lett ismeretessé.

E falu Abrudbánya és Ofenbánya között esik; felette fenyekekkel fedett majd mászhatlan hegysor vonul el, ennek egyik csúpján van, a falutól mintegy három órára észak felé. **)

A barlang legelőbb is egy tizenkét öles mélységet tár fel, mely fen nyolcz öl széles ugyan, de négy oldala minél alább annál inkább fogyaszti szélességét, míg a fenekén alig három öl. Meredek oldalain csak létrákon lehet fenekére jutni, mely hótól fejezik.

Ez űr nyugoti oldalán egy kapu alak nyit útát tovább, mi a barlang beljébe vezet. Itt a padlat síma jég, mi a

*) Nemz. Társalkodó 1837. II. 254. I.

**) Kiskövet 1846. 4. sz. 29. I.

hegyoldalához nem ér, hanem a jégtaalap és barlangoldal között egy félőlnyi üreget hagy, mely üregbe ha követ vetünk, néhány másod perczig dörömböl, mig fenekére ér. A barlang felső fele hol egyenes, hol kúp alakú.

Az első üreg, melybe lépünk, oly tágos, hogy mintegy 2000 embert befogadhat. Innen ismét nyílás visz egy második üregbe, mely olyan ugyan mint az első, csak hogy kisebb, s teteje nem kúpos. Mintegy hatoda az elsőnek. A harmadik a mellett, hogy nem nagy, még olyan törpe is, hogy fejünkkel a padlás zuzmaráját seperjük.

Itt nyílik meg a barlang valódi szépsége. Negyed akkora üreg áll előttünk mint az első, pokoli sötétsége s dermesztő hidegségével. Fáklyánk világánál egy kúpos teremben látjuk magunkat, mely jégtaalapja és a hegyoldal között lehajtott követ leghosszasabban viszhangoztatja. Az alap jegéről számtalan jéposzlopok emelkednek, melyek néha egy öles átmérőűek, s $2\frac{1}{2}$ öl magasak; mások fa alakban jelennek meg, mi a nézőt különösen meglepi.

A hegy, melyben alakult átmenti, mészkő. *)

*) Természeti barát 1847. 504—6. l.

HATODIK FEJEZET.

KÖVÜLETEK. ÉGÉNYEK.

A) Kövületek.

86. §.

Előzmény.

Kétféle kövülés jön elő Erdélyben: egyik a tárgyak valószínű kövülése, a másik inkább csak kérgülés. Az elsőket mint a földtan hinni akarja: a tengernek köszönhetjük, míg az kérgülés ásványos vizeinknél, mai napiglan szemünk előtt folytatódik.

A kövé váltakat ismét kétfelé oszthatnók: növények és állatok kövületére; melyek alantabb vagy fentebbi fekvéséről a földbuvár aztán eredményeket vonhatna.

A mult század elején mint tudjuk, még sokan voltak, kik a tengerek egykori magas állását meg nem foghatva: kétség alá hozták, hogy a szárazföld minden zugában elszórt tengeri csigák s egyéb maradványok, tengertől hagyattak volna hátra. Mig fel nem fedeződött a tenger maradványok végetlensége, azt állíták, hogy azokat tengeri útazók hozák s szórák akaratlanul szerteszét. Ez ellenvéleménynek csakhamar nyakára hágott a tudomány. Erdélyben is, már 1780 körül Fichtel tanácsos a tenger egykori itt létezéséből kiindulva, a kövületeket a legnagyobb szorgalommal buvárkodta, s ered-

ményét egy könyvben közölte, melyben mind azon kövületek, melyek koráig tudomás elébe kerültek, megyénként mind elő vannak számlálva *)

Mostani czélom mind a tenger itteni működése, mind az egyes, a földről már felkelt kövületek nyomozását kizárja; néhány még földhöz ragadt kövülést fuólálagosan felmutatok, a figyelmet kívánván rájuk felhíni.

A növényország kövülési telepeket a köszénféléken kívül nem mutat fel; míg ellenben az állatország oly nagyszerű csigatelepeket hagyott hátra, hogy alakulhatóságukat csak a tenger eszméjével lehet fölfejtetni. Nem akarván e tárgyak elméletébe bocsátkozni, sietek kövülési nagyobb telepeinkhez.

87. §.

Növényi kövületek: Alsóváczán.

A növényi kövüléseket sehol sem mutatja hazánk nagyobb mértékben mint Alsóváczán, Zarándmegye e falujában, mely meleg fürdővel van a természettől megáldva.

A kövült fatuskók úgy hevernek a szántóföldeken, mint másult a közönséges kövek, s oly nagyságban, hogy több mászás szikladaraboknak véli az ember. Igen sokfelő láthatni az országban innen hordott példányokat.

Mint Szabó apát geologiai munkájában, e század elején megjegyzé: e fák lábokon állva váltak kövé. **)

88. §.

Állati kövületek.

Az állati kövülések sokkal nagyobb mértékben maradtak fen: egyes ismeretlen, ugynevezett vizözön előtti állatmaradványt csaknem minden évben mos ki valamelyik folyónk vagy patakunk. Azonban sokkal érdekesebbek ezeknél azon csigama-

*) Czime: Nachricht von d. Versteinerungen d. Grossfürstenthums Siebenbürgen stb. Nürnberg 1780.

**) A Szenlirás és természet szava a földnek, és az emberi-nemnek némely főbb változásairól. Irta Szabó János. Kolozsvárt. 1803. 13 l.

radványok, melyek Erdélyben egész hegyeket képeznek; melyek a geologia szerint egykor a tengerben lakva, föld közül feltörő szénsavanygáz által fojtatódhattak meg ily mennyiségben. Igaz nem igaz, nem mulathatunk fürkészésénél; még azt sem említhetem meg bővebben, hogy e csigatelepek hogy emelkedtek ilyen magasságra: csak azon mennyiség s minőség kimutatása czélom, mely Erdélynek jutott osztályrészül.

Két alakban látjuk a kövült csigákat fenmaradva: mint egyes önálló darabokat, másodsor mint egymásba tapodott egészet, hegy alakban. E két alak egymás mellett legnagyobb mértékben Kolozsvár mellett jön elő: hol Felektől fel Körös-főig, Kóródtól Szt Lászlóig 10—12 □ mértföldnyi helyen a hegyek csigákkal vannak rakva *), míg Kolozsvár fellegvára merőben csiga-házakból van alakulva.

És ezen kövülések sokkal nagyobb fontosságúak mint azt egyelőre gondolnók. Azon jelenség, mikép emberi testrészek még soha sem jöttek mint kövület elő; az, hogy legalól csak növényi, s csak a felebbi rétegekben jön elő állati kövület is: csak ez is sok figyelmet érdemel.

89. §.

Fellegvár oldala, Kolozsvártt.

Kolozsvártól északra hegy emelkedett ki, s rajta egy fellegvár. Előttünk érdekes része épen szembe esik a város sétatérével, közlők csak a Szamos vize foly.

Ezen hegy déli oldala meredek és kopasz, itt ott nagy kőszirt darabok látszanak kiállani. E különös hegyoldal rakva van apró kunyhókkal, melyek fejérsége a barna szirtekkal nem akar öszhangzani. E házak a hegy aljától a hegy tetejéig néhol öt sorban is fekszenek egymás felett: némelyike a kőszirtbe van vágva, míg másnak udvara úgy áll, hogy róla a mélységbe zuhanhatni.

A mily különös e szirtoldal külseje, ép oly csodálatos e lakok belső élete. Itt laknak a kolozsvári lazzaronik; különös

*) Szentírás és Természet szava. 14 l.

ellentét a sétatérrel, a fény, öröm, zene, kocsikázás, lovaglás színterével. Volt idő, hogy a szegény nő házában fagyott meg, eljött a halóság, szánkára kötötte s beeresztette a hegyoldalra. Ismét 1827-ben még élt itt a hárpia, kinek hét férje volt, kik közül több esett le udvara szirtormáról részegen, vagy a gyanítás szerint a nőtől letaszítva.

E kunyhók száma százhuszra mehet, részint sajátjok, részint plebánia birtoka.

E hegy a tengeri csigák egyik legnagyobb telepe: a hegy dősziklája ausztrigák (mitilusok) kövülése. *)

A hegy alatt Hutter, kolozsvári polgár, az utolsó években malomkövet kezdett vágalni, mi sikerültnek látszik.

90. §.

Felső-vidrai csigatelep.

A nyugoti havasok fenyves bérczei között e falu határán, a két Aranyos egyesülésétől három órára, az előbbtől külön áll e más csigatelep.

Ez a Kis-aranyos északkeleti partján van egy hegyoldalon, mely ferde irányban több ölnyi magasságra emelkedik. Alkatrésze fővényes agyag, melyben tömérdek sokasága, egymásba ragadt, kővé vált kisebb nagyobb csiga, melyek többnyire ammonitesek. Igen szépen vannak befoglalva, némelyik alsó, más felső végével ér ki; némely kődarabokban oly szép renddel következnek, mintha emberi kéz sorolta volna. **)

91. §.

Gyerővásárhely kőpénzei.

Hazánkban egyes, pénzalaku lapos csigakövületeket több helyen találunk.

Ilyen a Rákóczi hegye Zsibónál; ilyen

Szent László határa Kolozsvár szomszédságában, hol egy hely terítve van úgy nevezett szent László pénzével.

*) Szenirás és Természet szava. 14 lap.

**) Kiskövet 1846. 4-ik szám 29. l.

Azonban schol sem jön akkora helyen és oly gazdagon elő, mint a gyerővásárhelyi hegyen, mi a kolozsvár-nagyvárad úttal átmetszetik. A földnek, mondhatni egy negyede majd mind csigából áll. Nagyságuk rézpénzeinkkel egyenlő, csak hogy vastagabbak. Fejérek, s közepétől számtalan körvonal környezi egész párkányáig.

Kövecsedés-e vagy eredeti termék? sokáig nyílt kérdés volt az irodalom mezején. A nép által használt neve rendesen szent László pénze, miről a következő regét kívánom feljegyezni.

Szt. László magyar király, ki bizonyos ideig Erdély hercege volt, egykor a kúnokat itt megveri, katonáinak rohamat vezényel, hogy sujtanak a futó ellent. A csalfa kún, hogy a magyarok üzésétől meneküljön, aranyait földre kezdé szórni, hogy üldöztet azok szedésével elfoglalja, maga pedig tovább állhasson. A kúnok, a különben nem pénzvágó magyarokon ez egyszer kifogtak volt.

A szent férfi így letörpülve látva harczosait, istenhez kezd imádkozni: kéri, változtatná az aranyokat kövekké. Isten meghallgatá, az aranyok kövekké válának; s így van ma kövekkel béterítve a gyerővásárhelyi hegy.

E rege nem új, Miles a XVII század közepén már említi.*)

Még más regének is kellett róla élni, mert szinte azon korból Tröster egy más rege töredéke után azt mondja, hogy e pénzek az ördög tallérai valának, mikkel az utat rakta volt meg, hogy általa csábitson; s úgy változtatta isten kövé.**)

E köpénzeket Dr. Bruchmann a múlt század elején vizsgálat alá vette, s rólok egy tizenhat lapnyi röpiratot bocsátott közbe, melyben a tudós világ figyelmét reáavonta. Ő már akkor csigáknak tartja; s a szt László regéit ő is elbeszéli.***)

*) Miles: Würgengel 205 l.

**) Tröster's Dacien IV. Buch. Cap. 21.

***) Dr. Bruchmanni Spec. Physic. Sistens Historiam Naturalem Lapidis nummalis Transilvaniae. Wolfenbüttelae. 1727. 7—8 l.

Korunkban is nyilatkoztak szakembereink e tárgyban.

Dr. Barra a magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsvártt 1844-ben tartott gyűlésében csigáknak (nummulites) nevezte, s a hajdon itt létezett tenger vizétől mondá összerosottaknak. *)

92. §.

Felek kerek-kövei.

Az eddigi kövületeket egy régebbi tenger hagya; miket most akarok említeni, azok nem petrefactumok ugyan, de mégis utánvetem. Ezek azon nagy gömbölyű kövek, melyeket hazánkban több felé; de különösen Szeben és Kolozsvár mellett lehet legnagyobb mértékben találni.

Kolozsvár mellett a Felek nevű hegy tele ily fővénykő gömbökkal, melyek 2—3 láb átmérőűek, s oly kerek mintha faragták volna. Néha kettő is van egymásba ragadva. Ha megtörik, bennök kavicsra lehet találni, mely középpen mint valami középpont rejlik, mintha erre rakódott volna az egész. És a Feleken minél fölebb menyünk teteje felé, annál bővebben jönnek elő, porond között.

Ez a földtan véleménye szerint sokkal későbbi alakulás, mint a csigahegyeké: ezt egy későbbi vízőzönnek lehet tulajdonítani, mely e köveket hengergetve nevelte ily nagygyá s raká le ide. **)

93. §.

A korondi rakodó-hegy.

Még egy kőalakra kívánom a figyelmet felhíni: azon incrustationa, mit egyes források raknak le s néha egész dombokká emelnek. E források mészkő hegyekből törve fel, a mészhegy alkatrészeit magokba olvasztják, kihozzák a napfényre, s ott a víz elgőzölögie után ismét lerakódnak. Ily for-

*) Dr. Barra István, Természetvizsgálók munkálatai V. k. 84. l.

**) Gerando La Transilvanie I. Cap. IV.

rásunk több vagyon: milyen a kaláni fürdő is. De nagyobb szerü eredményt még nem láttam, mint Korondon.

A korondi borvizzel szemben, délről északnak hegyvonal fut végig, bikkes fenyves ormóval. E hegy nyugotnak néző oldala feljül erdő, alább kaszáló és búzaföld. A felszín igen élesen mutatja, mikép itt egy hajdani földrengés dult.

Egy oldalon három sósforrás buzog fel, mindenik igen sós és igen hideg; a legalsó puskaporszerű fekete ülepet rak le, s kengőzével majd az alatta tátongó mélységbe szédít.

E források felsője fürdőnek van idomítva; mérséklete 13° R.

A középső sós forrás egy kőhegyet képezett, melynek hossza 200, szélessége 150 lépésnyi, s mintegy 10 öl magas. Alakja lefordított csiga teknője, melynek felső felén ott buzog fel a vékony forrás, sóvirággal vonva be körét; a forráson alól a hegynek kőből gerincze kezdődik.

E források a beléjük hulló leveleket, fadarabokat, szenekeket azonnal bevonják; s e falevél-rétegekből mintegy ki lehet számítani, hány százados lehet a domb, mit így alkotott.

A legszebb levél-kérgületeken kívül figyelmet igényel a csepegőkő azon különböző faja és színezete, mely e források körében elélő. A legsötétebb feketétől le a legragyogóbb fájér kőig, szürke, zöld, sárga, veres, szóval minden szín elélő, hol állatszó, hol setét alakban. Van darab, mely mintha kőszén, más mintha a legszebb alabástrom, más mintha téglá, más mintha kavacs lenne. Igen természetes jelensége annak, hogy e sós forrás sok szénsavanygázt s érczes részeket tartalmaz, mely utolsó festő tulajdonsággal bír. Mint tudhatjuk a barna és veres szín vas, a zöld réz, a violaszí mágán-oxyd-tól veszi színezetét.

A fürdővendégek e csepegőkő szebb alakulásait évenként felkeresik, s egész ládákkal szoktak magukkal vinni.

B.) Égények.

94. §.

A Büdös kén-ürege.

Háromszék és Csík között nagyszerű hegyláncz vonul el, e hegyláncz egyik csúcsa a Büdös.

Torjáról, mihez legközelebb esik, völgyen, patak mellett indul fel a buvár. Két felől erdős hegyek között, belebb a Bálványosvár romja alatt halad el, mind emelkedve. Nehány óra mulva kopasz hegy emelkedik ki, az ösvény reá kavarog, s lábán állunk a nevezetes ritkaságnak.

Néhány kénes savanyuforrás s fortyogóhoz érünk, melyek mellett nyárban gyógyulni jöttek sátrai állnak s lovai legelnek.

A Büdös jobtunknál magaslik. Pár száz lépés még a rózsaszínű kopasz hegy oldalán felfelé, s ott tátong elöttünk Erdély kénes barlangja. Oly játéka a természetnek, mit csupán Nápoly mutat fel Európában.

Egy büdöskő-hegy oldalán állunk. Elöttünk üreg mélyed a hegy oldalába, mint egy oriási csoda szája, kénvirágtól sárgálló ajak sárgálló szájpadrással, miből a meleg kengőz, dé-

libábként reszket kifelé, vagy mint egy etheri nyelv kapkod a kül lég után.

Ezen üreg nem nagy, csak hat láb széles, kilencz láb magas, s valamivel mélyebb: úgy, hogy az egész egy tekintetre előttünk áll. Borzadva áll meg még is előtte a vándor; később bátorságot vesz, kísé lejtős üregébe pár lépést tesz befelé, daczolni vágyik a halállal. Mint belépett alólról felfelé törő kénes gőz kezdi a lábokat körül zajlani, mintha fűrgé meleg hangyák ostromlanák; a bátor még tovább lép három négy lépést: a gőz alólról mind sűrűbben lehel a tete; a gőzfürdő egész melege meglep, pedig a gőz alig látszik; a bőr s különösön hártásabb részek kábitólag izzó ingerrel lepetnek meg. A test izzad, a szem könyez, az izmok lankadnak, a fő édes szédelésbe megy át.

Az édes kábultság, mit a gőzfürdő ad, távolról sem hasonlít ehez. E kéjgyönyör a kénégény páratlan mámore. Ugy vágyik a kebel magát álmainak átengedni: feledni látszik, hogy egyetlen lélekzés — kész halál.

Csodálatos a játék, mit e gáz üz az emberi érzékekkel, azt hinné az ember, hogy a gázban van a melegség, holott a bele tett hőmérő teljes nyugodt állása bebizonyítja, hogy a gáznak testünkkel érintkezéséből fejlődik minden meleg.

E mellett keblében a tenyészet is folytatja működését: Heufler tanácsos, pár év előtt benne a hinár bizonyos nemét fedezte fel; miről értekezést is bocsáta közre.

Nyárban eljönnek a szem- és idegbetegek, kiizzasztják magukat benne, s gyógyulva térnek meg övéikhez. E kénnel vegyült szénsavany gáz, a legjótékonyabb gőzfürdő ugyan, de egy lehellet, és sirunkká válik.

Fel is lelte már benne sok nyomorult kebel nyugalalmát. *) Józsiika Miklós Adorjánok és Jenők czimű drámájában szépen felhasználta: a családi gyűlölség áldozata itt leli sirját... Ott van előtte egy ifju sirja s felette egy szomorkodó nyir. Alatta sziv hamvad, mely korunkban boldogtalan szerelmének itt keresett és talált enyhületet.

A hegy északi oldalán volt még egy nyílás, a Gyilkos, de összeomlott. Hasonlita ehhez; a felette elrepülő madarat ez is leszédíté: a mult század végén előtte egy medvét találtak volt, mit gőzével öle meg. *)

A jókora hegy egész kebele tele látszik lenni bűdöskövel. **) Hogyan képződött? volt-e valaha tűzokádó? még nincsen megfejtve. Annyi való, hogy hazánk e táját gyakori földrengéseknek teszi ki. E század elejéről is jegyezték fel oly földrengést, mely a vidék minden templomát, tornyát megromgálá vagy ledönté, még pedig azon arányban, melyben a Bűdöshez közelebb vagy távolabb esett. ***)

E barlang multjáról világos történeti adatok mutatják, hogy itt hajdon kénbánya volt, s hogy a nemzeti fejedelmek korában még bányászták. Torja, e bányájáért sokáig mint bányahelység képviselve volt hongyüléseinken. Sőt hogy haszonnal üzék, arra Bocskai István fejedelmünk egy leirata, mit az ország rendeihez intézett világos oklevél: benne mint országjövédelmi forrás emlittetik. ****)

Hogy e bányát még az után is mivelték, s hogy reá fejdelmeinknek nagy gondjok volt, azt Brandenburgi Katalin fejdelem egy 1630-ban kincstárnokához, Mikó Ferenczhez kiadott rendelte még nyilvánvalóbbá teszi. S mely rendeletet csak azért is közlünk, mivel némelyeknek az egész kénbánya egykori létezése mesésnek tetszhetik. A rendelet így hangzott:

„Catharina Dei gratia... Transsilvaniae Princeps... salutem et favorem. A két Torján lévő, ezelőtt kénköbányához való emberek dolgát miben hagyta és végezte legyen tanács ő kegyelmek és táblánk birái, kegyelmednél nyilván vagyion. De az emberek engedetlenkedvén az ellen is, azt pretendálják vala, hogy nincsen előttökjáró, azon deliberatio szerint. Annakokáért ismét parancsoltuk vala neki~~ek~~ serio, hogy kegyel-

*) Erdély képekben I. 4. l.

**) Sieb. Quartalserift III. 111—12 l.

***) Sieb. Provincialblätter IV. B. I. Heft 43 lap.

****) 1606-beli 10 art. Gen. Trans. I. 86. l.

medhez tartván; inspectoroknak a terminusig valakit elejébe rendelne, attól hallgatnának, szavát fogadnák, és a kénköbányát szorgalmasan mivelnék. De a mint értjük, ők még is azon vakmerőségben átalkodnak meg, hogy a deliberatíot nem akarják admittálni. Mely dolog, hogy a kegyelmed felettébb való engedelmességből vagy on, annak lenni nem kellene; mert ő dolga és tiszte lévén minden bányákra, aknáinkra való gondviselés, ezt is kénköbányát azok közé valónak adjuk lenni. Iratunk azért mind magoknak a torjaiaknak, ex superabundanti a tiszthiveinknek is, hogy commissionkat magok adván meg, az engedelmességre magok is serio intsek nevünkkel, azt nekik megparancsolják kegyelmetek is. Azért intjük kegyelmesen és serio parancsoljuk is, hogy e dologban tett deliberatio és magának adatott auctoritás szerint az dologra is oly szorgalmatos gondviselése legyen, hogy ebből is hivatalának megfogynak ne találtsassék. Secus non facturi... Datum Fogaras 26 maj. 1630.“ *)

Itt emelkedik egy egész hegy, mely mikép valaki megjegyzi róla, miként Nápolyban a Terra di Lavoro hegye, ugy ez is tele lehet bűdöskövel: s mi még is idegen földről hozzuk a kén. Pedig most mikor Sicilia az europai hatalmaságok versenyalmájaként tekintetik, nem lenne érdektelen bővebben utánnézni, mi rejlik a hegy gyomrában.

Hogy az egy még egészen ki nem égett Vulkán, azt kigözölgése kétségtelenné teszi.

Mint Benkő megjegyzi, a mult század elején még bányászták.**)

95. §.

Köszén-telepek.

Minthogy Erdély negyed részét, 286 □ mértföldet erdő borít: a köszén merőben bántatlanul hever.

Mind a mellett, hogy a geologia a köszén tetengerviz által elborított erdőség maradványának hiszi, hazánk pedig a

*) Benkő Special. Transsilvania I. §. 6.

**) Spec Trans. II.

mostani tengerektől oly magasan fekszik: mégis tisztában lehetünk annnyival, hogy hazánk kőszén dolgában elég gazdag. A hon magassága miatt nem hozhatjuk gazdagságát kétségbe, mert tudjuk, mikép a világ alantabb és fennebb fekvő minden tájai birnak kőszén telepeket; sőt az Andesen 14,000 láb magasságban is eléjő; mit természetesen a földközi tűz nyomott fel. Hogy minő magasság, s minő mélység, s mely terjedelemben jön elő Erdélyben a kőszén, megmondani nem lehet: annyi bizonyos, alig van egy vidék, hol már ne találtak volna.

Kőszénünket már a mult század végén vizsgálat alá vették volt. Felfejtven, mikép a legjobb kőszén tulajdona, hogy kemény, könnyű, fényes fekete legyen, széles darabokban törődjék; könnyen ne gyuladjon, de meggyulván világos lánggal égjen, s végre hogy szagja igen kevés és szurkos ne legyen: ezen szempontokból végig kémlelve, úgy találták, hogy kőszeneink a legjobbak közé tartoznak. E vizsgáló feketesége s az erek párhuzamosságaért, rétegeinket halt kovács-szénnek gondolta. S nehézségére a faszénnél félszer találta nehezebbnek. *)

Hátszegvidéken a Magyar-zsily vize mellett a Vulkánban Petrilla határán egész kőszén hegy ült ki napfényre. Kün van szabadon. Mint egy vizsgálója leirja: barnafekete, gyöngyház fényességű, szálkás szövetű; töredékeny, pora fekete, és fest. Meggyujtották, s a fával egyformán égett. **)

E telep 1782-ben meggyult, s egymás után három évig 12 öl hosszáságban folytonosan égett. ***)

Egyébaránt a Zsily völgye több helyt mutat fel kőszén telepet, mint Urikányban, mit Ackner is átvizsgált és leirt, mire olvasóinkat is figyelmeztetjük. ****)

A mult tizedben Nagymáson elkezdték vala bányászni; de Kolozsvárt vevőre nem talált. A többi bántatlanul hever.

*) Physich. Ökonom. Urtheilung d. Sieb. Steinköhlen. Sieb. Quartalsschrift III. Jahrg.

** Nemz. Társalk. 1837. 47—54 l.

*** Benkő Ferencz Mincralógiája 50 l.

**** Archiv. f. d. Kenntniz I. II Heft. 366—71 l.

96. §.

Gyeplőzeg-telepek.

A gyeplőzeg-telepek sokkal későbbi terméke a földnek mint a kőszén. Mintegy szemünk előtt alakulnak a tavak vizében, az őt tenyésző növények gyökeréből. De azért még sem kell igen nagy újdonságot tulajdonítani nekik, mert a közikbe szorult tárgyak, s vágatásoknál egyszer másszor felfedezett pénzek, fegyverek, s egyebek: két ezer év előtti időre is rávizsik alakulhatásukat.

Hogy e tapasztalatokat nem mi szereztük, felesleges mondanom is, mert az erdélyi gyeplőzegen felett kevés tudomásunk van. Minden, mit tudunk annyi, mikép megbirunk két telepet nevezni.

Az egyik van Kalotaszegen Szénhely nevű helyen, mit repcsenhangából s fenyőgyökérből vélnek alakultnak. *)

Más telep, mi az erdélyi gyeplőzeg főtömege, a fátlán Mezőségen van, a nádaktól fedett mezőségi tavak vidékein. Erről is csupán annyit tudunk Fridvalszy után, mikép az 1717-i szárazságban meggyult vala, s csak odarendelt nagy erővel sikerült nagy későre eloltani. Hogy e telepek mily mélység s messziségre terjednek, még senki sem vizsgálta; hogy nem bányásszák, nem vágják, használni még nem kezdték: azt gyaníthatják olvasóim.

*) Hon és Külföld 1840. I. 86. l.

HETEDIK FEJEZET.

S Ó B Á N Y Á K.

97. §.

Kőszó-telepünk fekvése, minősége.

Erdély oly gazdag konyhasó dolgában, hogy Fichtel tanácsos szerint: egész Európát ezredeig képes volna sóval ellátni. *)

Azon sóér kifolyása az erdélyi, mely Europa keleti felét elágozza. Verestoronynál jő be hazánkba, Oláhországból Rimniktől: itt két ágra szakad, egyik Vizaknán, Tordán, Désaknán alkot bányákat, a más ág Köhalom, Udvarhely, Parajd, Zsábenyicznán keresztül Radnának megy; a hazán kívül Lengyelhonban felcsap Viliczkáig, Magyarhonban Sóvárig. A hosszság, mit Rimniktől Viliczkáig tart, mintegy 120, szélessége 15—20 mértföld **) Futása a Kárpátokkal parallel megy.

Azon tájoknak, melyek tengerből kénytelenek konyhasót nyerni, fogalmuk sem lehet a gazdagságról, melylyel Erdély kőszó dolgában van ellátva. Hol vonala megy, a föld gyomra egész felszineig tele van. Milyen mély, megmondani nem tudjuk, mert 80 ölnél belebb aknáinkat nem hajtják;***) de azt

*) Fichtel: Beyträge zur Mineralgeschichte Siebenbürgens. II Theil. Geschichte des Steinsalzes 1780. §. 76.

**) Ugyanott 27. lap.

***) Fichtel 22 lap.

mindennap látjuk, hogy vannak egész helységek, melyek a sótól földjüket alig szánthatják, s mint Udvarhely mellett Szentmárton, pinczéiket sóba vágják, *) s vannak egész vidékek, melyek sóvirágok közt aratják sótalan kenyerüket.

Sok helyt egész napfényre tolta fel magát; de a kormány, mint Oláhpénteken, Bilakan, Széken, Homoródan földdel szokta betakarni, mit azonban az eső gyakran el-elmos; míg ellenben mint Szovátán és Parajdan, hol 20—30 ölnyre emelkednek a sóhegyek, beföldelni szinte lehetetlen.

Minthogy fenekét nem láttuk, nem lehet megmondani min nyugszik. Történik azonban, hogy az ismeretes 80 öl mélységig, néha a sóréteget földrész szakasztja meg; de ha áttörik, a só tovább folytatja magát. Ezen jelenet Dézsén 1802-ben eléjött; a bánya fenekén kék palaföld, s alabástromra akadtak; már felakarák hagyni a bányát; de kísérletek között végre is áttörték, s a só a maga szépségében ismét ott állott. **)

Sótömegünk jegecsdedése igen természetesen hat szegletekben mutatkozik; azonban hol földdel jött érintkezésbe, ott a jegecsdedés vagy négy szegletet ölt s képződnek az ugynevezett szemsók; vagy rostos alakban tapod a földhez.

98. §.

Sós-kútak.

A köső ezen mennyisége egy sereg sósvizet, sóskutat idéz elő hazánkban, mi a' buvár előtt annyival érdekesebb, minthogy ezen sósforrások mondják meg legtisztábban, hol vonul el a sóér hazánk földében. Százhusz helységnek volt Fichtel idejében sóskútja, s minthogy némely helységnek hat hét is van, háromszázra tette az ismert sóskútak számát. ***) E sóskútak, hogy mennyire tiszták és sósak, tanúsítja az, hogy azon helységek, melyek e kútak birtokosai, azokat hetenként bizo-

*) Nemz. Társalk. 1831. 60. l.

**) Szentirás és Természet szava 12 l.

***) Fichtel's Geschichte d. Steinsalzes. 32. l.

nyos napokban a kormány engedelmével meritik, hordják, s ételeiket azzal sózzák, s kősóra nem szorulnak.

E sóskútakat rendszeren felügyelik, s gyakran megesik mégis, hogy e kútakból kifolyó vizet a vidék népe szekérrel és gyalog megrohanja, szekereket megrak; s megtörténik, hogy észreveszik, akkor katonaság megy reájok, s egész csatává válik az ügy, különben a szekér és marha elkoboztatik.

99. §.

Történelmi adatok.

Mikor kezdék miveltetni sóbányáinkat, nincsen reá történelmi adatunk. Hogy Roma, itteni uralkodása alatt (K. u. II—III század) több helyt ásata, a hagyományok mellett, még azon kiürített bányanyomok is bizonyítják, miket Marosujvártt, Zsabenyczán, Tordán, Patán, és Széplakon Szamosujvár mellett hagytak; melyek nagy részt már sóstavakká alakultak.

Mikor a magyarok Erdélybe jönnek (IX. sz.) úgy látszik, sóbányákat találnak; mert Tuhutum kéme, miután Erdelyt megjárta s főnökéhez visszatért, azt mondja többek közt, mikép itt sót ásnak. *) S hogy igazának kellett lenni, abban kétkedni senki sem foghat, ha csak fel nem akarja tenni, hogy az akkori nép són legeltetve nyájait maga a só használatával ismeretlen volt. Mégis magáról a bányászatról hiteles adatunk legelőbb 1405-ben jön elő, mikor is Sigmond király egy törvénczikkben a földesuraknak eltiltja saját földjeiken a bányanyitást másoknak eladás végett. **) Később II. Ulászló király egy törvénczikkében ismét megemlíti, mikép a sóbányák nyitása királyi jog. ***)

Azonban látszik, hogy a só ezen bővségiért, királyaink nem láták tanácsosnak királyi jogukból egyedárusságot csinálni. Még a fejedelmek korában is fenáll a jog, hogy a föld-

*) Ibi foederetur sal. Anonym. Belae Reg. Not. Cap. XXV.

**) Sigism. Decret. II. art. 20.

***) Ulladislai II. Decret. I. art. 30.

birtokos saját földén a sót maga számára szabadon vágathatá. *) Sőt, hogy a föld ezen bőv adománya közös legyen Erdély rendei tovább mentek: s minden nemesnek jogai közé sorolák a királyi aknákból oly áran vehetni sóját, mennyiben annak vagatása került; **) mi régebben 12 pénz vala.

A sóaknák ezen patriarchalis kezelése az utolsó századokban tétetett a mostani lábra. A mostan uralkodó ház a földbirtokosak sóhasználatási jogát csak is a sóskútakra szorította. A nemesi, ugynevezett ingyen só árát 1748-ban, hogy a királyi tábla fizetését belőle fedezze, 12 pénzről előbb 18-ra emelte. Onnan mind felebb; míg végre 1765-ben egészen megszüntette, s a nemességgel is úgy kezdé fizettetni a sót, mint a hon több polgáraival. Napjainkban egy mázsa só 3 rft 15 kr. pp.

Természetes, hogy a só ezen kiváltságos kezelése Erdély más két nemzetének, a székelység és szászsnak rovására esik, ha e két nemzetet is sójavadalmakban nem részesítették volna. Innen a szász nemzetet II. Andrástól nyert oklevele arra hatalmazta volt fel: hogy a bányáktól minden évben háromszor apró sót vihettek magoknak. De idő folytán ők is elvesztették.

A székelység pedig, földjének azon kiváltságánál fogva, mikép eddig királyi jogot nem ismert: egyelőre nemzeti sajátul kezelteté bányáit. Azonban forgott az idő, s a székelység nagy része János Zsigmond fejdelem ellen 1562-ben felkél, a fejdelem a felkelteket legyőzi: Segesvárt országgyűlést tart, hol a főnököket lenyakasztatja, a székelységet pedig nótáztatja. Ekkor foglalta le a székelyföldi bányákat is. De azért e nemzet fiainak, mivelhogy fejenként nemesek valának, a nemesi sót megadatá, ha mázsájáért az 1 pénzt, s a vonólovak számára évenként az egy köből zabot megadák. ***) Azonban e kiváltságnak is együtt a többi nemzetével végeszakadt.

*) Approb. Constitutio III. Rész 15 art.

**) Approbata III. 15. 2.

***) Approbat. III. 15.

A só elszórásának Erdély régi kormánya még egy más módját is elnézte, a sóvali kereskedést; mi tulajdonkép eredetileg a kiváltságosak csempészkedése volt; s melyből később a Moldvábóli csempészet fejtett ki.

Különösen kedvelték ezt a székelyek, honnan az 1555-ben Kendi és Dobó I. Ferdinánd Erdély vajdái által megerősített östörvényeikben, erről igen tulságos emlékezet van. A 73-ik törvényczikk nem csak hogy a székelyfölddel szomszédos megyékben megnyitja nekik a kereskedést, sőt kimondja, hogy ha igaz pecsét van nála, háborítóját ha megöli is önvédelmében a székely, egy só a díja. *)

Később a nemzeti fejedelmek korában is törvényesítik a kereskedést. Meghatározzák t. i. 1670-ben, hogy czédula nélkül is lehessen szekerekkel széthordani, minthogy az, ki nagyban veszi a bányáktól, czéduláját minden kis vevőnek oda nem adhatja. **) S e kereskedés folyt is egész napjainkig. Utolsó időben oly messzire mene visszaélése, hogy akkor, midőn a bányáknál 3 Rf. 15 kr. volt pengőben mázsája, ők a Moldvából becsempészelt sőt 2 p. ftért egész az ország közepéig tudák szállítani. Miért a forradalmi kormány a parajdi bányáknál a sőt két pengőre eresztette volt. Napjainkban pedig, az új szervezéssel, e kereskedés merőben elfojtatott.

100. §.

Az ásatás és kiadás.

Miként esett meg a só ásatása régebben, sehol sem maradt megírva. A romaiak úgy látszik egészen ellenkezőleg hajták a bányákat mint mi: az ő bányájok fenn volt öblösebb; s a kivágott sódarabokat rabszolgákkal hordaták ki. Innen maradt bányahelyeinken annyi apró banyaüreg reánk, mivel 10—20 ölnél mélyebbről embererő által bajos volt felhordatni; következőleg lejjebb nem hajták.

*) Székely nemzet Constitutioi. Pest. 1816. 73. §.

**) Fejérvári. 1670. 22. art.

Sőt azon korban is, melyben egy mázsa só vágatási árába 12 pénzt fizettek nemeseink, még akkor is igen kevésbe kellett kerülni a vágatásnak a mostanihoz képest. Hihetőleg hol csak lehetett, a napfényen ülő sósziklákat támadták meg, s fa-ékekkel hásogatták. Most egészen szabályszerűleg, szakértő sótisztaság felügyelete alatt czukorsüveg vagy templom alakban foly öblösítése; s középpontján lovakkal, málhákban történik a napszínre vontatás. S rendesen csak 60—64 öl mélységre hajtják be, minthogy azontúl vízfelfakadástól lehet tartani.

Egy márvány-sziklát képzeljenek olvasóim, s belevágva egy roppant templomot, az ember fennől ha belepillant, ott látja fenekén mécsvilága mellett a sóvágót, mintha egy holló kopácsolna. S a bánya falai ott barnáslanak visszacsillámlva fáklyánkat. Szürkemárvány tündér-palotához hasonlít.

Mennyi sóbánya volt hajdon, bajos megmondani. A tordait mondhatjuk legrégibbnek, utána Dézsről vannak legrégibb adataink; ezeken kívül úgy látszik régebben most itt majd amott vágták a sót. Így pl. Benkő azt mondja, hogy előtte nem rég, Homoródszentpálon még vágták. *) A fejedelmek korában Tröster csak három sóaknát említ: Tordán, Vizaknán, s egyet Görgény mellett, hihetőleg Zsábenyicznán. **) Azonban az ifju ur, ki tanuló korában adá ki munkáját, aligha nem csalatkozott. Fichtel 1780-ban hatat említ. S úgy vala a mult évig, azon kis változással, hogy Szék helyébe a mult század végén Marosujvárt nyiták, s amaz bezáratott. 1851 novembere 1-én Kolozs is felhagyatott; s így ma már csak öt aknánk van.

*) Specialis Transilv. P. II. Cap. I.

**) Das Alt und Neu Deuts Dacia. 1666. IV. Buch. Cap. XIV.

A vágatást a kormány kezelteté mindig, de gyakran egyeseknek adá ki haszonbérbe. Így történt, hogy Martinuzzi Kolost Mikolának, János Zsigmond Dézsaknát Kendi Ferencz vajdának adta kezébe. Innen arra, hogy régen évenként mennyi vágatott összesen, adatunk hiányzik. Egy egy aknára évenként rendszeren 100—150,000 mázsát számíthatunk. Annyit látunk, hogy sónkkal a királyok még tiszteket is fizettek: így kapott a nádor 2000, a horváltban 1000, a temesi gróf 1000 az udvarmester 500, az erdélyi vajda 3000 forint értékűt, nem számítván az apróbb mennyiségeket. Fichtelként 1780 körül egy millió mázsát vágta; mibe azonban azon félmilliónyi apróbb darabot, mi a 80 fontot nem üt, s így eldobatott, mint használhatatlan, belé nem számítá. *) Ma is évenként ilyenszerű összeget nyerünk.

Sóbányáinkat ma is a kincstár kezelteti. Minden bányának meg van saját sóhivatala, melynek élén bányanagy (Verwalter), vagy régi czimén kamaraispán áll. Rangjok ezen bányanagyoknak egyenlő ugyan, de fizetésök különböző a szerint, milyen a bánya termelés. Így az ujbári kap 1000 pftat, a dézsi 800, a parajdi, vizaknai 700-at, a tordai 650-et. S a mily arányban van a bányanagyi fizetés, azon arányban áll egymáshoz az alsóbb tisztviselőké is. Csupán az almázsamester fizetése, a 300 pft egyforma minden bányánál.

A bányanagy és ellenőr biztosítékot tesz le, annyit, mennyi egy évi fizetése. Ha álladalmi papírban teszi le, akkor két annyit tesz, s 4°/₁₀₀ húz tőle.

Ezen pénz biztosítékul szolgál azon esetre, ha a bejövő pénznél hiány adná elő magát. Régebben e hiány bajosan jöhetne elő, mert a mázsamester a pajták raktárából méreté a sót. Azonban Schindler, gallicziai sóhivatalnok e század elején bejött, több szabályozásai közt azt is behozá, hogy a mázsamesterek keze alá mérve menjen a só, s apadásul egy mázsánál $\frac{1}{2}$ fontot számított.

*) Fichtel's Geschichte 128 l.

A sót ugynevezett sóvágók, polgáremberek vágják, kik feloszlanak összeirt sóvágókra s önkénytesekre, kik közül azon különbség vagyon, hogy az elsők nyugpénzt fognak húzni, az utolsók nem. Ezen sóvágók minden kősó vágásáért 2 krt kapnak díjul; mindeniknek naponként 10 követ, ugyanannyi mázsát kell vágnia, azonban vághat mennyit akar; de 15-nél többre bajosan megy. E fizetésen kívül kapnak családjuk minden tagjára 15, minden marhára 6 fontot, sertést tizet számítva egy marhára.

A vágás rendszeren több mázsás só gerendákra intéztetik, miből aztán 80 fontos apróbb darabokat metszenek. Azért annyi forgács adja elő magát, hogy rendszeren $\frac{1}{3}$ -de apró só lesz; minek nagy részét minthogy piszkossá válik, elvetik; mit lehet, eladnak. S ha már fel akarnók vetni a vágás s tiszték fizetése szerint mennyibe jő egy mázsza a kormánynak: úgy találjuk, mikép 18 p. krba.

A vágott só-mennyiséget részint a haza emésztí fel, részint a Marosan lehajókúztatják Magyarországra. Erdély e kereskedése igen régi lehet. Már az árpádi királyok alatt nyoma van a só kihordásának. Reichersdorffer 1550-ben már megjegyzi, mikép hajóink akkor Alvinczen rakódának meg, *) mit aligha Portussal nem vétett össze. Fichtelként 1780-ban 300 hajó horgonyzott Maros-portusan, melyek mindenike 600 kőst emelhetett, s kedvező nyaran Szegedet háromszor is megjárhaták. Vagy is szállított évenként Magyarhon számára 600, a temesi bánát számára 120 ezer mázsza. A hajózás most is szakadatlan folyamban vagyon, s a kívánt mennyiséget a Marosujvári aknából szállítja, mi a Marosnak épen balpartján nyitlatott.

A sóhajózás egyike fontosabb jelenteinknek. Marosujváron alól, honnan a só vitetik, a kormány több rakhelyeket állíta a Maros partjára. Ilyen rakhely a folyam jobb partján: Erdélyben Portus és Solymos, Erdélyen túl Szoborszin, Ó-arad

*) Reichersdorffer's Chorographia. 12 lap.

Szeged, Makó. A Maros balpartján Erdélyben egy rakhely sincs, Magyarhonban van Valia-máre és Lippa.

Ezen rakhelyek élén kamarispánok vannak, pl. Erdélyben Portusan és Solymoson: a portusi 700, a solymosi 600 pft fizetéssel.

E mellett Portusan a kormány egy hajógyárt is foglaltoskodtat, mely télben nyárban dolgozik, s benne tizenkét munkás minden nyolcz nap alatt egy hajót állit elő, s az egész gyár hónaponként 5—6 hajót.

E hajók hossza 10—12, szélessége 3 öl. Kell egy hajóhoz többek között 10 köből moha, 10,000 vas szkába, s 50 darab mankó. A gyár fenyőfáit, mankóit Gyergyóból kapja, hol fűrész malmat tart az álladalom, cserfáit többire Hunyadból szállitják.

Az így készített hajót az álladalom a szállítóknak rendszeren 250—8 pftért szokta adni, s eltart 5—6 évig.

A sószállitást 1820-ig a kormány üzé. Ekkor egyes vállalkozóknak adá ki árcsökkentés útján, s ma fizet nekik mászájáért Ujvártól Portusig 9, Ujvártól Solymosig 12—13; Ujvártól Lippáig 17 p. krt. Jó vízzel 1000 mázsát is felrak egy hajó. S megtörténik gyakran, hogy a víz apadtával terhéből a rakhelyeknél annyira lerakodik, hogy 200 mázsával ór le. E hajózás aprilben kezdődik, s foly a fagy beálltaig. Azonban nem sokszor mehet, mert egy útjából hat hétre tér meg a hajó, minthogy felfelé emberek vonják vissza.

A szállitás árcsökkentése hat évre esik, innen a fenemlített szállitási díj néha változik.

Mennyit szállitsanak évenként, azt a budai kamara határozta meg eddig, rendszeren 800,000 mázsát vivének korunkban. A normalis sódarabok csak pusztán rakatnak hajóra, az aprók 5—6 mázsát tartalmazó tonnákban. Gyakran megesik, hogy évenként félmilliót érő só is elsülyed, mit a vállalkozó fizetne, ha ki nem tudná mutatni, hogy kő, porond, vagy csutkó miatt sülyedt el; de ezt rendszeren kimutatják.

Azonban lássuk a bányákat már betürendben.

A.) Mivelés alatti bányák.

101. §.

D é z s - a k n a.

Dézsakna Dézstől $\frac{1}{4}$ órai távolságra, egy gödörbe nyuló kettős völgy szorulatban fekszik, mintegy 1000 egynehány lakost számít, kik többnyire oláhok, görög egyesült hitűek, valamivel kevesebben vannak a magyarok, kik reformátusok és katolikusok. Földmívelésből és marhatartásból, de legtöbben bányai munkálatból élnek.

Dézsaknát mindenek felett, és egyedül is csak gazdag sóbányái teszik érdekessé, az évenként kiásott sómennyiség mintegy 150,000 mázsára tehető. Innen láttatnak el kősóval a nagy-bányai és somlyoi raktárak.

A jelenleg művelés alatt levő sóbánya hossza 90, széle 60 öl. Harminczöt öl mélyen ereszkedtünk be a föld gyomrába, egy kötél végire akasztott málhában, mely lóerővel vonatik; ketten ültünk, miután bányász köpenyeget adtak ránk, hogy ruháinkban kár ne történjék; alig két ölnyi széles volt az üreg, melyen leereszkedénk egy pislogó mécs világa mellett; soha sem fogom feledni e jelenetet. Letekinténk a borzasztó mélységbe, ötven egynehány mécs világánál dolgoztak elszórva a sóvágók, s a csákány ütésektől szétlőveit só-por fénye a mécs világánál tüzesöként csillogott. Midőn leérénk, az üreg négy szögében meggyújtott szalma tűz lángja, tündéri fénynyel voná be a rőppant boltozatot, s az ember a mesés alvilágban képzei magát, midőn a kiaszott képű, holdvilág arczu, félig meztelenre vetkezett sóvágók csákánya alatt porladozó tűz-szikrát szétlővelni látja. De a költőiség helyett, csak hamar a sajnálkozás érzete lepi meg a gondolkozó embert annak szemléletére, hogy mily sok fáradsággal keresi a szegény munkás osztály kenyerét, mert a legszorgalmasabb is alig képes megfeszített testi erővel végrehajlott munkája, a sóvágás által, 30 p. krt. szerezni naponként.

Esős időben a Dézsaknára vezető út, különösen ősszel és tavasszal igen rossz; az idemenő szekerek szakadatlan láncsora sokszor órákig késedelmez a nagy sár miatt. A régi rendszer alatt a megye és kamara vitatkozott, hogy melyik tartozik az utat megcsináltatni, most miután erre nincs többé ok, a kettőnek érdeke azonosulván, azt hiszik, rövid időn ezen útvonal járható állapotba lesz helyezve.

E sorokat a Pesti Napló tudósítója 1852. októberéről ír. *)

Tulajdonkép egy bányája van, egyben vágják a sót jelenleg. E bánya felett van egy más, mit 1830—40 között felhagytak. E felhagyott bánya lehet az, melyről Krekwitz emlékezik a XVII. században. **) E felhagyott bánya az, melyről íróink mint második bányáról emlékeznek. Ezek mellett van még egy bányahelye, alant a völgyben, a mostani bánya alatt, karfákkal körülkerítve: e lehet az, melyről Benkő igényli, mikép tatárok rontották volna el.

Dézs a múlt század közepén 80,000 mázsát ad. Akkor nagyon divatban vagon, mint a honnan a Szamos vizén hajón Magyarországra szállíták. Miért is a szamosi gátokat egész Dézsig fel mind levágták, hogy a folyamat hajókázhatóvá tegyék. ***)

Mikor nyílt e bánya, nincs adatunk reá. 1478-ból látjuk, hogy Mátyás király az itteni sóvágóknak szabadalmakat ad. Az oklevelet Fridvalszki közölte. ****)

A mostani akna hegyoldalban vagon. Egyik kamaraispánya ismertetése szerint, a sóér a hegyhágása szerint legfeljebb 32—50 öl mélységre mivelhető; mivel azontul a sószikla repedezett, s vizet bocsát be. *****)

*) Pesti Napló. 1852. 808. szám.

**) Krekwitz. 1668. 128. l.

***) Josephi Benkő Special Transilvania, I. §. 123. Ms.

****) Fridvalszki: Mineralogia Transsilv. 167—8. l.

*****) Berény Emmannel: Magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári gyűlése munkái 158. l.

102. §.

Maros-ujvár sóaknája.

Marosujvár falu, épen a Maros balpartján, valamivel inkább nyugotra az ország közepénél.

Legifjabb s mégis legkiéltebb bányánk. 1792-ben nyitá legelső bányáját Ruszbáztzki bányász mérnök. S a sómennyiséget, mit azelőtt a kormány Tordáról Kolozsról és Székről szállította Magyarhonba, most e bányák adják. Honnan magától értetődik, hogy államgazdászati szempontból legbecsesebb bánya; ellenben gazdagságára nézt nem a legjobb lábon áll.

E helyt már a rómaiak elkezdék üríteni. Fel vannak fedezve az 5—6 öl magas földhányások, melyekkel Róma az ókor ezen száraz és tengeri pirátája védé itteni bányáit a Maros és a Bánca palaka iszapolása ellen. Mikor tűnt aztán el a bányák sorából, meg nem mondhatjuk. Annyi bizonyos, hogy még emlékezete is elveszett volt.

A mult század végén ontani kezdé kincseit, s e napig annyira van aknázva, hogy jelenleg a IV. V. és VI. osztály van bányászat alatt. S azon 200 ember, mi itt kifáradni rá nem ér, maholnap be is fogja zárni maga után a kapukat. Sószikláját, mi sárgás kék agyag margában fekszik 380 hosszú, s 480 öl hosszúságúnak tartják, s ezt is csak 80 öl mélynek, mint mindenütt síceinket. *) S évenként mintegy 800,000 mázsát nyujtva, már is oda jutott, hogy a Maros kezdi áttörni rétegeit, a bányákat beöntéssel fenyegeti; annyira, hogy ma már a bányák régi fenekein tutajjal járnak, s csak a mellék oldalakban folyhat a vágás.

Az ujjvári bányászat két fő részre oszlik: ó és új bányákra. Az ó bányák közül: József és Ferencz nyílt 1792. Ferdinand 1813-ban. Mélységök a bolttetőtől 204, a torkolatokkal együtt 384 láb.

*) Kovács János kamara-ispán: Orvosok s Természetvizsgálók V. gyűlése munkái 191. lap.

A IV. osztály ó része az elsőknél 90 lábbal felebb áll, s várja ez osztály újabb részét, hogy vele együtt lejjebb hajtassék. Ezt 1834-ben kezdék. T betű alakja van, s hossza 590, szélessége 90 láb.

Az V. osztály 1835-ben kezdetett. Alapja ennek is az mi az előbbinek. Szélessége 42, egész hossza 611 láb.

A VI. osztály 1842-ben nyílt meg.

Sajnálva kell reá gondolnunk, hogy századunk e ritka szép műve, egykor viz tanyája lesz. Valaki csak ez óriási mivet látta, e pokolsötét goth templomokat, világítva a munkások mécsseitől, soha sem tudta feledni. Azon gyönyörű lépcsőzet mely a messzi mélységbe visz sóba vágva; azon nyughely, hol Ferencz császár megnyugodott; a kis ablakok, melyeken le a messziségbe pillantva, a munkások mint kopácsoló törpék látszanak ott alant; a márványszerű falak, melyek fáklyánk világát visszazugározzák; s ha leérünk a munkásokhoz, a sópadlázat, mit gerenda alakokban sietnek feltörni; a sóvágó s előtte a talányos kis mécs, e kísértetes setétség s benne e viszhangzó ezer kopácsolás; e foljó légkör; elzárkozott gépies mozgalom: a lelkeknek igen különös szemlét nyújt. Ki sóaknát nem látott, s ki különösön az ujjárit nem látta: egy nagyszerű emlékezettől fosztja meg magát, mely a sírig kísérné.

Belseje pompáságának külsője is megfelel. Síma térségen fekszik. Mellette hőmpölyög a Maros, széles völgyben. Felette áll Marosujvár faluja s kastélya; s körében szép faluk. A bánya terét sóházak, laképületek, raktárak foglalják el, s egy 800 öl hosszú kézi vaspálya-hálózat fut a raktárokhoz s a Maros partjára, melyen egy egy ember 30—40 mázsza sót taszít a hajókra.

Szathmáritól igen érdekes képeket birunk mind belseje, mind külsőjéről. *)

*) Erdély Képekben. IV. Füzet.

103. §.

Parajd sóaknája.

Parajd egyetlen sóaknája a székelýföldnek. Udvarhely és Vásárhely között esik, Parajd és Alsó-sófalva határán, mint a mely két salu felette már a nemzeti fejdelmek alatt vetekedék, mig róla az Aprobata utolsó edictuma nem kele.

Igen szépen fekszik, havasak erdős bérczei alatt, kies völgyben, mit a havasakról lesiető Kisküküllő öntöz. A délről erre tartó Korond vize a Küküllőbe folyásánál egy háromszeget képez: e háromszegeben a két viz partja fölő hegy emelkedett, e hegy gyomrában van Parajd sóaknája.

A hegy akkora hogy a benne rejlő sószikla 800 öl hosszu, s 600 öl széles; s mint látni a viz felett 30 ölnyre emelkedik, de hogy mily mély valósággal e sóréteg, még nem tudni. Tetejét a természet 3—8 ölnyi földkéreggel vonta be, s mig a sószikla homlokát a Korond vize mossa, mig e homlok messzire, mint egy koporsóni ezüst homlokzat ragyog a napsugáriban, s mig benn izzad a sóvágó: addig tetején szánt és vet a székelý ember.

E sószikla még csak 48 öl mélységre ismeretes. Sava színe kékes szürke, Moldva oknai bányájához hasonlít, mig Erdély minden bányái ennél jóval fejeőbb sőt adnak. Igen természetes, hogy megörölve e só is ép oly fejtér, mint bár melyik, s felesleges mondanunk, hogy színe különbsége csupán a napsugár törődésének játéka. A só-hegytetején néha testszíntől téglaveresséig vöröslő sódarabocskák fordulnak elő, mit az akna gyűjtemény-tárában folytonosan láthatni. E vörös darabok a földdeli érintkezésnél képződven, nem hat-szegetes, hanem rostos jegecsedést mutatnak.

A sóhegy nyugoti homloka a mostani akna körül, össze-vissza van furdalva, ki tudja hány század ásásának látjuk ott nyomait. A székelý-földön nem lévén az ősidőben királyi jog, a sóaknákat is a nemzet kezelte: s mint ilyek felett a történet nyomtalanul repült el. Tudjuk s hinnünk kell, mikép a székelý földnek sóaknája régen is volt, igen azt is, hogy a

székelységnek, hol minden nemesnek tekintődék, ingyen nemesi sója járt; de hol voltak a székely föld aknái, azt csak gyanítjuk, de egész hitelességgel reá mutatni nem tudunk. Hogy Parajd egyike volt, bizonyos; adatok maradtak az aknánál fenn, melyek szerint innen csak nemesi só rendszeren 15,000 mázsa szolgáltatott ki évenként.

E bánya alakulása igen sok világot vet régi sóbányászataunkra. Itt a régibb időben rendes sóakna nincs. Eljöttek Sófalva s Parajd lakosai csákányokkal s fa-ékekkel: csákányaikkal jukat vágtak, hova ékeiket beleilleszték, s úgy feszítének söt, mit a Parajdon lakott sótisztnek egy két pénzért headtak. Megkezdék fenn a sósziklát, hajták befelé; a kifejlő söt kosarakban hozák fel; s mikor 10—15 ölet behaladtak, bányájukat felhagyák, s új üreget kezdenek. E bányászat üregeit látjuk ott a bánya körül. S mégis Fridvalszkiként a mult század közepén így is 50,000 mázsát hoztak évenként napfényre. *)

A mult század vége felé kezdenek gondolkodni a bánya rendszeres megnyitásáról. Adatunk van róla, hogy 1784-ben még mind napfényen vágják. **) Mint a bányaigazgatóság levéltárában láthatni: 1788-ban jött ide Frendl, bányatiszt, hogy a bányát tudományosan vizsgálat alá vegye, s a rendszeres bányászat alapját megvesse. Tervét beadta: így látjuk hogy munkálatai nyomán 1792 körül a mostani aknázás alapja letétetett.

1792-ben Parajdon még csak egyetlen egy sóhivatali épület van, s azután épültek a mostaniak. Magát a bányát akkor, a székely ősbányászat kezében 25 öl mély, 17 öl hosszú, s 14 öl szélesnek találta. Hogy ily bányát létesítsenek, székelyeink az utolsó időben két egyént magok közül Tordára küldtek vala, s a lóvali kihúzás mesterségét is eltanulták volt.

*) Fridvalszki: Mineralogia. 169. l.

**) Benkő Ferencz Mineralogiája 95 l.

Frendl e bányát megtartá, s ezt kezdte hajtani, s hajták 1830-ig, mikor aztán bekövetkezett, hogy a régi kúp alakú bányából délre és északra 20—20 öl hosszú szárnyat nyújtottak ki, s így az egészet 65 öl hosszúra alakíták. E két szárnyat hajtják ma, s hajtandják mind addig, míg a régi közepet utoléri, mikor aztán együtt fognak lejjebb mivelteni.

Az itteni sóvágás egy a maga nemében az egész Ausztriai birodalomban. Most is a régi modorban fa-ékekkel megy, minthogy e módszer sokkal könnyebb, s minthogy a vidék a fának még elég bőviben vagyon. Kimetszi sógerendája hosszát a székel, akkor megrakja csákánya helyét ékekkel, s fabutyikójával addig ütögeti hosszában, míg a sógerenda felpattan. Mig más aknáinkban a felszakasztás fárasztó lebahlás, láb alá vágás által történik: ők mondhatni fenállva kényelmesen vergetik fa-ékeiket.

Parajd eddig 20—25,000 mázsát adott el évenként; most mióta a csempészetnek vége: 100,000 mázsát oszt ki a székelőföldnek.

104. §.

T o r d a a k n á j a.

Torda városa felett egy hegy emelkedik, oldalán szőlő, a szőlő közt utak mennek ki, a tető zöldjéből ház, s templom fejezik: ezt nevezik aknának. Egy kis telep a sóaknák közelében, mi itt a hegyen fekszik.

E volt Roma nevezetű Salinaeje. Ott látszanak most is nyomai.

E volt azon akna, mely Marosujvár rangjában állt a múlt század végéig: innen hordák a sót Magyarhonba, mi néha évenként 400,000 mázsára is rá ment. *)

Erről van legrégibb adatunk. Legalább hitelesen állítják, hogy 1763-ban egy cserfa került ki az aknából, mire 1364 évszáma vala metszve. **)

*) Fridvalszki. 160. l. **) Ugyanott. 159. l.

Az itteni sótömeg terje ismeretlen. Öt aknája van, némelyike egészen ki van merítve. A Thresia s Szent Antal nevűek már nincsenek mivelés alatt; a Szt. Józsefét vágják: mely 50 ölnél beljebb van hajtva. Sója igen tiszta, sok kristályszót, vagy ugynevezett szemsót ad. Az aknák alapja, csonka kúp idomu; fenekők azon arányban szélesedik, melyben befelé halad. Tejeőkeni torkuk, melyen bejárnak 12—18 öl hosszúak, szélességök egy öl. A só t fenekéről vágják, még pedig 8—12' hosszaságú, s 8—10" vastagságú négyszegletet képező gerendákban. Egy bányász 9—10 óra alatt 10—15 mázsát is kivág, s mázsájáért $2\frac{1}{2}$ krt kap. A kivágott darab sók kötél kosarakban, az apró só kádakban vonatik ki; ugyanazokkal történik a le s feljárás is. *)

Fichtel tanácsos többször említett, 1780-ban megjelent ásványtörténeli munkájában a tordai aknák képét kiadta, mint példánybányászatát azon időben.

105. §.

V i z a k n a.

Vizakna kis város Szeben közelében.

Völgyben fekszik, s a tőle délkeletre eső hegyek tartalmazzák savát, s ott vannak aknái.

Sülyedései régi bányászatra mutatnak. A fejdelmek alatt több adatot találunk róla. 1678-ban látjuk, mikép meghatározzák, hogy Vizaknán mind azon telkeket, melyeket az egyes birtokosok 1613 óta szereztek, az álladalom vehesse vissza. Az 1696-i bányaösszeírásnál a bányák közt Vizakna is említődik. A mult században szekereken hordák sóját Hunyadmegyébe a solymosi sórak'árhoz, honnan Magyarhonba szállíták. **)

A két utolsóinak, Tordának és Vizaknának felhagyott régi bányahelyein most sóstavak vannak, mit fürdőnek szoktak használni.

*) Nemz. Társalkodó 1837. I. 320—21. I.

**) Benkó Special Transsilv. I. § 43

Vizakna bányái között 1849 febr. 4-én Bemet a császári sereg keményen megverte. A csata a városnak Szeben felő eső oldalterén esett. Az elholtakat itt egy felhagyott bánya nyílt üregébe hányták alá.

B.) Felhagyott bányák.

106. §.

K o l o z s i - a k n a .

Kolozs kis mezőváros, a Mezőségen.

A városkától keletre, mindjárt ott fejezlik sótelepe. Régi bányái be vannak omolva; mely most vala mivélés alatt, alig volt félignél tovább üritve.

Szorgalmasan vágák, s szekereken hordák Nagyvárad felé. A mult században 50,000 mázsát szoktak volt évenként szállítani; ugy hogy évenként összesen 7—80,000 mázsát ada ki. Azonban 1852. nov. 1-én a kormány bezáratá, s dolgoztatása egyidőre félbeszakadt. Minthogy Torda és Dézs csak néhány mértföldre esik tőle, innen elégítik ki ezentul a kérdéses vidéket.

107. §.

S z é k s ó a k n á j a .

Szék Kolozshoz közel, a Mezőségen esik.

Sóaknája hegytetőn volt, mig mivélék; de miután Maros-ujvár nyíltatott, feleslegessé vált, s ma ez is be van zárva.

Legrégibb aknáink egyike. 1455-ben Hunyadi János egy oklevél szerint a kolosmonostori apátságnak évenként 50 aranyértékű sót innen rendelt. *) 1607-ben, a bonczidai hid javítására a kolozsi és széki aknákból sót rendelnek. Honnan következtethetjük, mikép folytonos mivélés alatt volt.

*) Fridvaszki Mineralog. Transilv. 164—5 l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

VAS- ÉS RÉZ-BÁNYÁK.

A.) Vas-bányák.

108. §.

Előzmény.

Erdély évenként mintegy 60,000 mázsa vasat termel. Csekélység azon mennyiséghez képest, mennyit termelhetne. Csekélység azon szükséghez képest is, mennyit a hon felemészt; s fájdalom azt is csak annyira készítik el, hogy minden finomabb vaseszközt külföldről kapunk.

Vasbányászatunkat a törvények soha sem korlátoták, mindig szabad kezet engedtek felette az egyeseknek; most is úgy van.

A vaskő az ország nagy részében sok helyt még ott hever a napfényen, s több kohónk van, mely még mind ilyet olvaszt. Az ország széle felé, néhol a középpont felé is, fa is lenne hozzá, mint például Udvarhelyszéken, hol a szék ezelőtti években egy kohóhoz 5 pftért annyi szenet engedte égetni erdeiből, mennyit a kóhó megemészthetett.

Ily kilátások mellett, azon tudomás, mikép Hunyadon és Toroczkón, Erdély e két fő vasbánya helyén a fa szűkülése miatt a bányászat hanyatlásnak néz elébe — nem ejthet kétségbe.

Utolsó években több kohó épült vala az országban, melyek miután a földszinről eltakarították volna vas-köveinket, természetesen vasbányákat nyitottak volna; de veszteségünkre a forradalomban, részint mert ágyuk s ágyugolyók öntőhelyéül szolgáltak, részint a nép eltulajdonító vágya miatt összeromboltattak; vagy még az előtt a belefektetett tőkék csekélyisége miatt magoktól összementek.

Pedig igen ohajtandó lenne, hogy iparunk ez ágára kellő figyelmet fordítanának honfiaiink, fektetnének bele elég tőkét, részvényeken, mert egyeseknek nem igen sikerül. *) Akkor igen sok vasbányát említhetnénk, most be kell érünk kettővel, azon kettővel, melyek régiségök s terjedelmök által a viszontagságoknak alája vetve annyira nincsenek.

109. §.

Toroczkó vasbányái.

A nyugoti havasok szélén, Torda s Enyed között, a leg-szeszélyesebben összevissza küszált kopacz szírhegyek szűk völgyében fekszik.

Toroczkó fekvéséhez mi sem hasonlít Erdélyben. Keletről a vármos Székelykő csüng reá, setéten, mint vészteljes felleg; vele szemben nyugotról a gyér erdős Tilalmaskő emeli még a Székelykőnél is feljebb fejét. Honnan Toroczkón a nap pár órával később jön föl mint másutt, s pár órával hamarább letűnik a láthatárról.

A regényes völgyet csinosan épült lakóházak borítják, melyekben Erdély legmagasabb férfiai, legszebb leányai, legtisztább, legmiveltebb, legbecsületesebb népének egyike lakik. E kedves nép korunkig a Toroczkai család jobbágya volt.

Honnan jött e nép ide, maig sincs tisztában. Nem jött Ázsiából, s mégis ma csak magyarul beszél, magyarul érez. Munkája után tehelőssé lett; nincs köztek, ki iskolában nem járt; jobb házáinál ott van a guitarre, s a férfiak Széchényi

*) Nemz. Társalkodó. 1840. I. 36. l.

iratait olvassák. E nép modorában igen sok van abból, mit a székely s szász népnél szeretünk. Szászosan öltöznek; de ha vendége megy, székelyesen fejér abraszt terít azonnal asztalára, s magyar szivességgel fogad.

Héten át a legutolsó gyermekig minden a bánya körül foglalkozik, s minden bányakormos; vasárnap minden templomba megy, s e nép ragyog a tisztaságtól.

Egy templombóli kijövetelkor az egész nép elvonul szomunk előtt. Ott jönnek a leányok: fejőken kis csákószerű arany paszomántos pártá, melynek hátrészén selyem szalagok kigyóznak le, keblőket patyolatfejér vörös és feketére varott ing fedi, derekukon kis mellény, alább hófehér ujjnyi széles ránczokban lefolyó szoknya, előttök zöld posztó kötény sárga selyemmel kihányva, lábukon hegyes orru piros csizma; hátukon fekete kis palást lóg, mi széles csattal van nyakukba akasztva; fülbevalót nem viselnek. A leányok után ott jönnek az első évben járó nők, ingők sárga érczel varott, mit a tizenkét hónap kiteltével ládára fognak tenni; ott jönnek a nők pártá helyett vékony fátyol keszkenővel fejőken, s a zöld kötényt fejérrel cserélve. S mindenik válláról bőr kaczagány csüng, szélén rókatorokkal szegélyezve, hátul selyemmel kivarva.

Férfiaik fekete széles kalapot hordanak, virággal; mejjőken vörösre varott ing, mit lecsüngő vörös bojtos kötő tart össze; nadráguk fejér, mit hosszú fekete csizma egészít ki. Vallukon nekik is meg van bőr kaczagányuk.

S a nép, mely ünnepnapjain oly szépen öltözik, másnap vasszorgalommal lát munkájához. A gyermek a verőknél foglalkozik vagy iskolába megy, a nő a szénhordó lóvak hosszú sorát kíséri, a férfi az olvasztók tűzénél, vagy a bányák mészgyomrában görnyedez. A gyönyörű völgyben fekvő bányák köre megnépesedik, a kohók szikrázó tüze füstölögni kezd, s a verők kalapácsai ezerszeres viszhangra hívják fel az felhőkbe nyúló kopacz kőszirteket.

Kilencz olvasztó, tizenöt verő, s egy sereg bányából áll Toroczko vashányászata. Itt nem hever a vaskő többé

napfényen; a bányák több száz ölnyre vannak már hajtva, messze be, hol a föld a csákány után vizet izzad.

Mikor kezdék e bányákat, hallgat felette az irás; valamint arról is, melyik évben jött ide e nép

Az újabb időben e nép eredetéről megindultak a nyomozások; s alkalmasint be is fejeződtek. Székely Sándor, unitarius püspök, a felekezet levéltárában létező kéziratok után a Nemz. Társalkodóban egy cikket közölt volt, melyben zsidó nyomokat lát Toroczkón és vidékén. *)

Azonban a nép szászos s így németes öltözete, szokásai, úgy egy oklevél a vitát merőben feleslegessé tette. Az oklevelet III. András magyar király 1291-ben adja Toroczkónak. Elmondja benne, miszerint Toroczkó városa vasbányász lakosai hozzámertek s elpanaszlák, mikép kiváltságos levelők, mely mellett ők Austriából behivattak, a tatárok által elpusztított. Kérelmök igaz voltáról — folytatja az oklevél — több főurak által meggyőzetvén, s tekintetbe véve, mi nagyon befoly a bányászat az ország javára: a király Toroczkó népének, mely Felső-austria Eis-vurczel nevű helységéből hivatott, mindazon jogokat, miket addig élvezett megerősíté, hogy birják azon kiváltságokat, melyeket Austria bányavárosai birnak. Ezért birát s tanácsot engede, s többek között szombatra héti vásárt. sat. sat. **)

Ezen oklevél mind e nép, mind e bányák eredetére világosságot derít. Városi szervezetöket nem hozták ugyan le korunkra, sőt épen jobbágysági állapotban jöttek le; de a bányászatot, mi jelen értekezésünk tárgya, csakugyan felvirágoztatták.

Működésökről régibb adataink nincsenek, korunkból látjuk, mikép 1821-ben 5952 mázsa vasat termeltek. Egy más adat szerint 1837-ről, ez évig haladást látunk, mert a termelés

*) Nemzeti Társalkodó 1838. II. félév. 22. sz

**) Az oklevelet egész terjedelmében lásd: Fejér Codex Diplomat. Tome VI. Vol. I. 119.—121.

összege két annyira szaporodik; mely mennyiség a 15 verő között következőleg oszlott fel:

A Felső verő dolgozott	780 mázsát,
Tobisok verője	630 „
A Fejérpataki	780 „
Botároké	800 „
Kriza-verő	700 „
Verneseké	750 „
Simonoké	760 „
A szekerczés	740 „
Imréké	760 „
Koronkiaké	660 „
Szépeké	540 „
Ekártoké	540 „
Páloké	720 „
A Köverő	980 „
Gr. Toroczkai verő	250 „

Összesen 10,390 mázsá. *)

Toroczkó vasát hazánk legjobb vasának tartja a közönség; s lópatkói, kapái, ásói, singvasai sat. egész hon vásáraiban kerestetnek, hová rendszeren ők magok viszik.

110. §.

Vajda-hunyad vasbányái.

Hunyadon, hol Hunyadi János vára maig is áll, van a más nagyszerű vasbányászat. Ez nem magán vállalat, mint Toroczkón, hanem a kormányé. Kezeltetése hivatalnokok által rendszeresen és nagyban megy.

Évenként mintegy 30,000 mázsát termel. Fő lerakóhelye a Régiségekben leírt várban vagyon, s innen nevezetik Hunyadi bányászatnak, mert a bányák másutt vannak, mint Gyaláron, Sebeshelyt, Govásdián és Kudzsiron.

* Nemz. Társalk. 1838. I. félv. 6. szám.

Mikor kezdődött e bányászat, nem tudni. Négy száz évnél felebb hiteles adatokra érdekében nem akadtunk. Némelyek egy szamszédos Thalmis nevű faluról s egyebekről, zsidó eredetet tulajdonítanak neki a dákok korából. *) Mások egy itt talált feliratból a rómaiaktól származtatják. **) Legyen bár miként, igen réginek kell lennie.

Igen sajnáljuk, hogy e bányászat, az erdélyi vashányászat mintája, nem számlált hivatalnokai között férfiakat, kik a közönséggel e bányát megismertették volna. Így a nagyszerű kormányi vállalat ott áll a nélkül, hogy kellő hatást gyakorolna.

B.) R é z - b á n y á k.

111. §.

E l ő z m é n y.

A rézbányák is kétfélék: magán kezelés alattiak, és kormányi bányák.

Mindösszesen is igen csekély, mit rézbányászatnak lehet mondani. Hegyeink több helyen tartalmaznak ugyan rézet; de jelentékenyen csak két helyt bányásszák: a kormány Déván, s egy magán bányabirtokos Csikszentdomokos mellett, Balánban.

Az összes termelés másfél ezer mázsa körül jár: oly mennyiség, mi hámorainkat s rézmiveseinket is bajosan fedezi.

Hogy rézbányászatunkról fogalmat adjak: az egyik bányát ismertetni fogom.

112. §.

A B a l á n i r é z b á n y a.

Csodálkozni fognak olvasóim, honnan teremtem e leírásra méltó s még nevére sem ismert rézbányát. A dolog meséje igen egyszerű. Balánnak nevezik a Csikszentdomokosi bánya-

*) Benkő Geogr. Transilv. I. 90. I.

**) Fridvalszki Minéralogia Transsilvaniae. 93. I.

telepet, mely ma már falu; illő tehát saját nevén nevezni ezentul.

Itt van Erdély első rézbányája, mi évenként mintegy 1200 mázsa rezet termel.

A székelyföldön, Csikban fekszik. Első s utolsó ércbánya a székelyföldön.

Hol a gyermek Olt Gyergyóból Csikba átkavarog, keskeny völgyet nyit meg magas hegyek között: itt e vadon völgyölében foly e bányászat.

A hegylánczozat, mely az Oltat s bányát körülöleli, kopacz; csak fellegekben uszó tetején mutatkozik egyegy fenyő, mint csipkézet, vagy mint magneskő darabon a vaspor gúlák. Útunk hozzá az Olt bal partján viszen. Elől a rézhámor fogad iszonyu kalapácsolásával; tovább az olvasztó kohók égő érc-csermelyei lávaként folynak lábainkhoz, melyeknél a nagy fuvók torkolata, mint kiszabadult fergeteg süvölt. Ott csoportozik körüle a bányatelep. S mind ezt feljebb a hegy kanyarulata zárja be, melynek oldalán ott tátong a néhány bányaszáj.

E bánya még mondhatni fiatal. E szirtok kincsei korunkig ismeretlenek valának, csak kecskék legelők e szirteket. Opra János, timafalvi születésű oláh kecskepásztor pillantá meg itt a múlt század vége felé az első érczcsapat. Fénye ingerlé, s a hiváncsi pásztor addig mászott mind feljebb feljebb a szirt-oldalon; mignem baltájával lehajítá. A nyert érczeskődarabot bemutatá: kísérltet alá vették, s a kormány jónak látá itt bányát nyitlatni.

Opra szerencsés felfedezésiért a kormánytól mintegy 80 pf. év díjt nyert, mit darab ideig húzott is. Idővel a róla szóló adomány-levelet kezéből egy Burszán Tódor nevű oláh kiját-szotta, s tovább tíz évnél Burszán vette nevében a díjt ki, mig végre kitudódott. Erre Burszán némelyek szerint eltűnt, mások szerint koporsója Udvarhelyt el is temettetett; elég, hogy Opra sem adomány-leveléhez, sem havidíjához többé nem juthatott. Az öreg Opra 1835—6-ban kétszer is felgya-

lagolt Bécsbe, a Kereszturral egyberagadt Timafalváról, de sikertelen. *) S nyomorultul élé le napjait az ember, ki a házát ily szép bányával tevé gazdagabbá.

Mint említém a bányászat megkezdett, s egy falutelepet kezdének a bánya mellé, mi ma Balán nevet visel. Szent-Domokostól 1½ órára esik, az Olt nagyobb ága mellett. Népesége a 500 lelket meghaladja. 1825 óta külön egyházi megye.

E bányák erei igen gazdagok, hót ér is foly egymás mellett s némelyike 4 új széles. Illy előjelek mellett kezdé meg bányászatát a kormány, de mint sok helyt, itt is csak kárával bányázkodott. Évenkénti vesztese 2—3000 forint körül járt. S így 1816-ban kénytelen leve a bányát 2000 pforintért eladni. Hogy lehetett, bajos megfogni. Némelyek a tiszték idegen ajkuságának, mások a bányától távoli lakásuknak tulajdonítják. Valami gyökeres oknak kelle itt lappangani, mert a bánya a Zakariás család kezében csak hamar oly lábra kapott, hogy két testvér egy harmadik részét nem sokára 16,000 pfton váltá magához, s ma a bánya összes érteke 500,000 pft. **) S évenként tiszta 10,000 pft. jövedelmet szokott behajtani. ***)

A bányászat mintegy 8 bányaüregben, körülbelöl 200 bányászt foglalatoskodtat.

S az így kikerülő ércz mellett, a bányákból kifolyó kén-savas vízben, a bányatorkolatoknál mázsánként hevernek az ágyugolyok s egyéb vasdarabok, s ezekből is nem csekély réz mennyiség vonatik ki.

Rézhámora is van, mi azonban nem igen nagyban működik.

Itt e bánya közelében sujták le a szentdomokosi széke-lyek Báthori Endre bibornokot s erdélyi fejedelmet 1599-ben, mint veszített csatája után ki akarna bujdosni.

*) Nemz. Társalkodó 1810. I. 203. és II. 132. l.

**) Szentkirályi Bányászat ismertetése I. 53. l.

***) 1844 ik Bányászkalendárium 116. lap.

KILENCZEDIK FEJEZET.

ARANY-EZÜST BÁNYÁK.

113. §.

Adatok történetéhez.

Az arany és ezüst mint mindenütt, Erdélyben is együtt jönnek elő, csak hogy itt az arany oly nagy mennyiségben, hogy az ezüstnek $\frac{2}{3}$ -dát teszi; vagy is Erdély aranytermelése évenként mintegy 20, ezüsttermelése 30 mázsa körül jár jelenleg. Következőleg hazánk több aranyat ad a világnak, mint egész Europa.

Ezért volt s lesz Erdély szüntelen a vetély aranyalmája. Ezért vonult rajta át annyi elvándorolt nép, míg nem a magyar felette álladalmat alapíthata.

Herodot, a legrégibb történész ki hazánk földéről emlékezik, már említi aranyunkat.

Hogy a dákok, a legelső történetileg ismert itteni nép bányászta-e vagy sem, adataink róla nincsenek. De hogy pénzt veretének, az arany s ezüst pénznek ismerői valának, kétséget nem szenved. S hogy itt Trajanus teméntelen kincset talált, arra felirataink vannak.

Az utánók következett római uralom kezdi meg bányászatunk nyílt történetét. Verespatak, Vulkoj s több bányáinknál

*) Herodoti Libro. IV. Halicarnas.

ott látszanak a római bányászat nyilvános nyomai. Mindenfelé s még Járában is egész korunkig találják a romai bányászok kalapácsait, vízvezetőit; igen a számtalan ide vonatkozó feliratos köveket.

Ezen feliratok nyomán, a mai napon ott áll a vélemény, hogy itt Roma nagyszerű bányászatot alapít, mi hetenként 2 mázsa 8 font arannyal szegényíté hegyeinket. *) E feliratok nyomán tudni akarják, hogy a főbányaigazgatóság, a Collegium Aurariorum, Fejérvártt vagy Zalaknán volt; hogy e hivatal élén egy Procurator állott, s ennek felügyelete alatt állt a bányák közvetlen felügyelője a Subprocurator. Ezek s több Decuriók felügyelete alatt zsákmányoltatá Roma aranyhegyeinket.

A romai bányászat módszerét leírni nem tudjuk. Annyiről mindenesetre értesülve vagyunk, hogy Roma ide álladalmi foglyait s azokat kárhóztatá, kik a keresztényvalláshoz hajlam miatt elítéltettek. Ad metalla damnari rettenetes büntetése volt a romaiaknak. A szerencsétlen foglyot elkísérték ide neje s gyermekei, itt végbúcsut vettek, s soha sem látták többé egymást. Poraik ott nyugosznak fenyves erdeink éjjelében. S képzelhetni számokat Polybius után, ki azt mondja, hogy egyedül a hispaniai bányákban 40,000 ily rab dolgozott, s mennyi izzadhatott itt, Roma főbányász helyén?

A puskaapor nem léte miatt természetes, hogy azon bányászat a mostanitól igen sokat különbözött. Pliniusként igno et aceto rombolá hegyeinket; vagy is Liviusként ardentia saxa infuso aceto putrefaciebant. S miként a nyomokból még most is következtetni, látszik, hogy keményen tüzeltek az aranyeres kőszirtre, melyeket miután izzásba hoztak leöntöttek; s mikor így porhadóvá tettek, kalapácsokkal tördelének.

Az így nyert arany azután a Triumviri monetales czimű hivatal kezén olvasztásra jött; s azon minőségbe helyheztetett, hogy Romába indíthatott.

*) Henc's Beyträge zur Dachischen Geschichte 92. lap.

Roma uralma 170 évre megbukott; de csak miután mintegy 20,000 mázsa aranyunkat elvivé. Utána úgy látszik bányáink egy ezredét nyugodtak, legalább rendszeres bányászat nyomára nem akadunk a magyarok fölléptéig.

Mikor a magyarok e földre léptek, ugylátszik, az aranyászat csak folyóink fővényében folyt. Az akkori aranymosást nem lehet a mostanihoz hasonlítani. A magyar dolgok legrégibb történése, Anonymus, beszélvén Erdély elfoglalása történetét, az Erdélyből megjövő kém szájába adja, mikép folyóinkban aranyat szednek, még pedig a legjobb aranyat. *) Turóczi, a reá következő történetész, aranyunk dicséretét ismételi. **) Bonfin ugyancsak a XV. század történetésze még mind csak folyóink aranváról emlékezik, emlegetvén, mikép néha másfél fontos darabokat mosnak ki. ***)

Azonban már a magyar Királyok alatt az aranymosás mellett, a bányászatot is virágzásnak látjuk indulva. A XII. század közepén Radnához, s bízhetőleg más helyekre is százszokat telepítnek királyaink; legalább a XIII. század közepén a tatárok egy roppant bányavárost dúlnak fel Radnában. †)

A törvényhozás is kezd ide terjeszkedni. 'Sigmond és Robert Károly a bányászat s főleg a bányáktól álladalmi illetéket az $\frac{1}{10}$ részben megállapítják. ††) I. Lajos Zaltnát 1357-ből azon bányavárosi kiváltsággal látja el, melylyel a több bányavárosok is birnak. †††) Abrudbánya már virágzott, Offenbányán ma is látszanak 36 kohó helyei, melyekkel a XV. században birt. Átalában már a XVI. századig az erdélyi bányászat szép kezelésnek örvendett.

*) Anonymus *Belae Regis Notar.* Cap. XXV.

**) Thurocz *Chronic. Ungar.* Pars II. Cap. 29.

***) Bonfin *Decad. I. Libro. I.*

†) Rogerii *Carmen Miserab.* Cap. XX.

††) Sigismund. III. *Decr.* 13. Robert K. §. 34.

†††) Fridvalszki *Mineralog.* 70 - 71. I.

E bányák egyelőre igen gazdagon fizethetének, nagy darabokban onták a termés aranyat. Így látjuk a XVI. századból mikép Oláh Miklós esztergomi ersek írja, hogy egy bányász Abrudbányán 1600 darab arany értékű szabad aranyat talál. Így látjuk azon század végiről, 1591-ről, mikép egy más 800 aranyértőt talál, mit aztán Báthori Zsigmond fejedelem Hetruria herczegének küld. *)

A nemzeti fejdelmek alatt tovább emelkedett. Legbuzgóbb kezeltetði Báthori Kristóf, Bethlen Gábor s Rákóczi Györgyék. A törvényhozás sem feledkezett el: az akkori bányászat jogi államát az Approbatában letéve látjuk. **) De jött a II. Rákóczi ellen küldött török-tatár sereg, mi a bányavárosokat feldulta, leégeté, s a bányászatot egyidőre megakasztá.

Azonban fellépett az osztrák kormány, bányáinkat Romas szemeivel kezdé tekinteni. A bányászat felett új korszakat nyílt, új rend és módszert hozta be. A Maximilián által Magyarhonban alkalmazott bányászati szabályokat az 1747. diéta Erdélyre is elfogadta. A kormány kohókat állíttatott, hogy az egyeseket segedelmezzze. A bányák nagy részét meghagyta ugyan a magánosok birtokában, de befolyását rájuk kiterjeszteni igyekezett, mennyiben az ugynevezett directio bányáknál kedvezményeket biztosított. Zalathnát ismét központtá emelé: szóval mindent elkövetett, hogy minél több arany nyeressék. S ezen szabályszerűbb kezelés eredménye a lett, hogy az aranyváltás, mi 1710-ben 13,000 nehezék volt, időnként haladva, 1830-ban már 235,000 nehezékre emelkedett, vagy is $1\frac{1}{5}$ mázsáról 1842-ig 18 mázsára. ***)

*) Wolff. Bethlen Histor. Libro VII.

**) Aprobata Constitut. II. 9.

***) Az erdélyi Bányászat Ismertetése Szentkirályitól. I. 42-51. l.

114. §.

Az Ércztelepek fekvése.

Mint olvasóim látják majd két ezredéve, hogy aranyhegyeinket üritjük és üritik. Ki mondja meg mennyi arany került ki innen? Hihetőleg senki. S mégis még most is elég gazdagok arra, hogy hódítók figyelmét magán tartsa. Elég arannyal gazdagítók a világot, s még sincs egy hegyünk, melyben a bányászat folyóink medrén alól hajtattott volna. *)

Főtanyája ezen érczeknek a nyugoti havasok vidéke, s ott is főleg azon hegyág, mely a nyugoti határszélen délre lenyulik, az ugynevezett Csetrás hegyvonal, mit délről a Maros, északról a porkurai völgy vize, keletről az Almási patak, nyugotról a Káján pataka határoz. Négyszög felülete mintegy 6, hossza pedig két mértföldet teszen. E hegy foglalja magában Erdély tartalomdúsabb aranybányáit, leggazdagabb bányahelyeit, mint Nagyágot, Csértést, Boiczát, Rudát sat. Hol e hegyvonal legmagasabb, ott a tengerszín felett 4,092, a Maros viz színe felett 3,473 lábra emelkedett. Aranyereink majd repéreken (Klűfte), majd ereken (Gang), erecseken (Ader) jönnek elő; itt ott fekvényekben (Lager), más ércznemekkel vegyülve. Az aranytartalmos kő rendszeren szemecses fővénykő, kovag, porphir és csillámpala közt jön elő. Alakzatja rendszeren haj, levél, lemez, csemetés, szövet, szemcsés szokott lenni.

Belőlők két úton nyerjük az aranyat és ezüstet: egyszer rendszeren bányáskodás útján, másszor a hegyekből leomló folyók s patakokbóli kimosás által.

115. §.

A bányáskodás.

A bányáskodás mint mindenütt korunkban, csákány, kalapács, vantalló, furu, s löpor által üzetik. A hegyek külszínéről, csak tárnák (Stolen) útján juthatni el oda, hol a bányászat fizet. E tárnák gyakran több száz öl hosszúak. Az

*) Fridval-zki Mineralogia 15. l.

arany ereket szabályosan hajtó bányahelyek kevés istalyan indulnak be. Ellenben a többenél, mint Verespatakan látjuk, a hegyek oldalán alább és felebb mindenfelé bányaszájok tátonganak. Ott hever mindenik előtt a körakás, mit mint haszontalant oda kihánytak; mindenfelé látja az ember az aranykővekért felballagó lókaravánokat, vagy onnan rakadva lejutni le a stompok felé. Sajátságos élet, sokat ígérő háládatlan kenyér.

Gyertyával, csákány, kalapács, vantalló, furuval fegyverkezve merül a sappedt bányász a bányák éjjelebe, hol lábaink alatt darabos kő, az istályok hosszú folyosóján vízcepegés kísér: itt ott egy egy felhagyott, kibányászott üreg felett halad gerendákan utunk. Egyszer az istaly csak tágosulni kezd; a vizes léget puskaporral saturált lég váltja fel; a vantallok kalapálása rezgetni kezdi füleinket; távolról a bánya mélyéből világosság alakatlan sugárai kezdenek előnkbe derengeni; a fejünk felett s oldalvást elnyúló egyenellen boltív sziklái mind inkább kezdik ércztartalmaikat előnkbe ragyogtatni; egyes kőhordók jönnek szembe velünk; a síries tanya némi életszint kezd öltetni; a távol ködében egyes gyertyavilágok fejlenek ki, mellettök mozgó alakok; s ott vagyunk a kincskeresők izzadó homloka megett. Hol egyes aranyereket űznek, kis folyosót képzeljenek olvasóim: ott ragyog néhány gyertya, ott görbed vagy ágaslik néhány ember, mint oldalvást vagy feje fölébe fur, kalapácsal ütegetvén furuját; a bányaőr ott áll hátuk megett; már mindenik kész néhány jukkal; mindenik puskaport vesz elő darabos bányászport, üregeit megtölti, vékony rézvesszőt alkalmaz belő, s agyaggal lefojtja; most a rézvesszőt kivonják, helyébe gyuladékonynya gyártott vékony tűzvezetőt illesztnek, végén ott van a tapló; már mindenik juk töltve, felszerelve van; a bányaőr jelt ad; minden bányász villámgyorsan gyújtáshoz lát, gyertyájával illeti a taplot, a taplok égnak, csillámlanak; a bányászok szoruló kebellet kirohannak a mivelés alatti folyosóból más távolabb üregbe; s kezdődik egy síri hallgatás. Idő mulva mintha

ágyuk kezdenének menydörögni, el elbődülik magokat s mintha az egész földet megakarnák reszkettetni; a kilövés ujra megujra menydörög, a setét lég vonalt kezd kifelé képezni, mintha menekülni akarna; a hallgatás még kísértetesebb, csak a bányaőr számító lassu szava hangzik; számlálja az eldörgő jukakat: s számítja menyit van hátra még. Hasonlít az éjjeli csatajelenetekhez. Mikor minden juk elsült, vagy többé sülni nem akar, a bányaőr elől megy, kezében szövetnek, követik a bányászok, mindenik keblében ohajtás: bárcsak szabad arany szakadt volna. Megérkeznek, ott fekszik előttök a bányaüreg mintegy összeomolva; mindenfelé ragyog az ércz, de arany igen ritkán. Sohajlva néznek végig annyi reménydus, de gyakran egy fillért se hajló munkájokon; s ujra fúráshoz kezdenek, míg mások a köveket takarítják. Megesik, hogy egy egy juk ellövődését be nem várhatva oda sietnek, s akkor lövi el magát, s a bánya temetővé változik.

Kétségbe vonhatlan, hogy sok helyes reformot hozza be bányászatunkba a kormány, mégis sok vagyton hátra. Becker tán kissé keserű mikor azt mondja, hogy Verespatakon, kora leg-híresebb bányahelyén, a rómaiak idejétől a löpor, vantallo, bányató, és furó behozatalán kívül, majd mi ujat sem mutathat fel az erdélyi bányászat. *)

Különösen Verespatakon tizennégy öl határ illet minden bányát, azon tul mindennek szabad kincstári engedély s az illő tized beadása mellett bányát kezdeni; következőleg gyakran megесik, hogy egy jól fizető ér szomszédjába megnyílik a bánya, mindkét szomszéd feltalálja ugyanazon ér me-netét, s összedolgoznak. Gyakran a kalapácsok egymás üre-gébe már áthallszanak, mindenik fúr, mindenik összesiet; be-következik a rémes jelenet, hogy az utolsó falrész is lesza-kad, mindkét fél ott áll fegyverkezve, s mi kezdődik? egy csata élethalálra. . .

*) Beckers Bergmännische Reise II. 168. I.

Az így nyert aranyérczes köveket többire csillén (Hund) tisztítják ki; egy pár bányából lóval vonatják, Nagyágón épen vasúton szállítják napfényre. Onnan a zúzdák nyílai alá kerülnek, melyek hegyi patakaink hosszába vannak felállítva, ványolók modorában; a követ itt porrá törik, e porból mosatlik az arany, mit kéneső fogand össze.

116. §.

K o h ó k.

Kohó Erdélyben négy vagyon: Zalaknán, Ofenbányán, Csertésen, és Radnán.

E kohókat a kincstár állíttatá, nagyszerű művek. Egy templomszerű épület tárul fel a vizsgálónak, vagy hasonlíthatom a vaspályák indó-házaihoz: illy fedélzetek alá van felállítva az óriás tűzhely. E tűzhely homloka lapos homlokzatát karzat futja végig, mely felett ott láthatni egy egy pokoli tűzben lángoló kéménytorkot, melybe egy egy setét alak most érczeveget, majd szenet önt kosarából. Mikor már eleget égett, alol a földön kormos férfiak gyülekeznek a kohók torkához, kezökben, hosszú vasrudak; a jel a kinyitásra bekövetkezik; a vasrudakkal szuronyt szegeznek a fojtott torkoknak, a rudak helyén gyönyörűen ragyogó csillag szín ércz-forrás fakad fel, s kezd szikrázva folyni a kész üregekbe. S nyeretnek a profont nagyságu ércz-kenyerek, melyek aztán tisztító góczra (Treibherd) mennek, hol aztán csupán az arany és ezüst marad együtt, minek elválasztása a fejjérvári pénzverdében történik.

Mennyi aranyat s ezüstöt nyerünk évenként, mondám. Minőségre nézt aranyunk a legjobbak közé tartozik. Folyóink a legtisztább aranyat adják Európában. *) Bányáink nagy része is 14 — 15 karátosnál mind finomabb aranyat ad. **).

*) Lenk's Lexicon III. 247. l.

**) Fichtel's Mineralogische Aufsätze. 1794.

117. §.

A z A r a n y m o s á s .

Az aranybányászat második ágául az aranymosást említettük. Nem játszik ugyan közelítőleg is akkora szerepet, mint a más, mégis figyelmet igényel, mint a természet egyik rendkívüli játéka. Folyóink, patakaink nagy része, kisebb nagyobb mértékben aranyat hordanak, melyek rendszeren fővény szem nagyságúak. Gazdagabb mégis az Aranyos, Maros, Strigy, Hév- és Hidegszamos, Ólt, Ompoly, Sebes-körös, Szeben, Barcza, Tömös, Csanád; mindazáltal magától értetődik, hogy aranybányáink közül hőmpölygők fővényeikben több aranyport hordanak, mint társaik. Fridvalszki az Aranyosról ki meri mondani, mikép egyedül több aranyat iszapolt el eddig elő, mint a mennyit bányáink évenként adnak. Ezen aranypor felszedésére eleitől gondja volt hazánknak; sőt ugy látszik minél közelebb megyünk a bányászat gyermekkorához, a bányászat ezen ágát annál virágzobbnak találjuk. Régi könyveinkben az összes cigánynép, mint aranymosásból élő jellemeztetik. S tiszta adatait látjuk, mikép az uratlan aranymosó cigányság 1747-től 1832-ig jogszerűleg külön vajdaság alatt állott. Azonban az országos vajdaság eltöröltetett, s helyébe 12 aranyász társulat alakított, s az aranyváltók alá vannak rendelve; még pedig az első és második a zalaknai, a hatodik a csertési, a negyedik, ötödik, hetedik és nyolczadik az oláhpiáni, a kilencedik a brádi, a tiz és tizenegyedik a toroczka, a tizenkettődik a radnai aranyváltó hivatal alá. Hogyan szerveztetett a forradalom után megmondani nem tudjuk.

Sőt e háládatlan kenyérkeresetre nem csak egyes cigány családok, hanem egész faluk, helységek támaszkodnak, melyek Czebe, Riska, Karacs, Riskolcza, Csigmo, Kerpenyes, Topánfalva sat. Főhelye mégis Oláhpián Szász-sebes mellett, mint a hol legszabályszerűbben s legnagyobban üzik. Egyéb-iránt az egész aranymosáshoz nem kell valami mély tudomány. Az aranyász főleg vizárodások után kimegy folyója partjára,

hosszukó asztalát, választóteknőjét s csontszaruját kiviszi. Ott asztalát úgy állítja fel, hogy egyik vége magasra álljon a földtől, a más vége pedig majd a földön feküdjék; az így állított asztalra pokróczat terít; előveszi kapáját, kosarába fővényt vesz fel a folyó partjáról, azt asztalára tölti; s addig tölti rá a vizet, míg a fővényt lemossa. E sisiphusi munkát így folytatja egész nap. Mikor kedve korekedik meglátni szerencsését, pokróczát kimossa: s ekkor fővényt vas- réz- és aranypórt kap. Ezt elől nyitott száju választó-teknőjébe teszi, s azt addig rázogatja, míg legelőbb kieregel a fővény, utána a vas- utána a rézpór; s legvégül ott marad néhány szem arany. Ezt aztán választóvízzel össze fogja, s illető aranyváltójához viszi beváltás végett, mert okvetlen be kell adniok.

Ezen aranyváltók működéséről tiszta adataink nincsenek. Egyedül a toroczkaikról tudjuk, mikép a mult század végét is ide számítva, e hivatal ötven évet véve fel, évenként egyremásra 411 nehezék aranyat váltta be; minek belértke 2090 ft. 15 xr. pp. Nehezékét 3 fl. 42 kr.-jával fizeték, s így ment érette 1520 ft. 42 kr. Mihez ha a váltó, ellenőr és hajdu fizetését oda gondoljuk, beláthatjuk, mikép a kamara még rá fizet; s hogy a kamarának egyedüli haszna, hogy aranyunk oda nem vész. *).

Hogy összesen mennyit mosnak, s összesen a váltók mennyit váltanak évenként be: megmondani nagyon is bajos. Benigni előtte megjelent adatok nyomán évenként 7—8 mázsára tette. **).

118. §.

A B á n y á k.

Visszatérve a löporrali bányászatra, érdekesnek látjuk megemlíteni, mikép Erdélyben a bányák száma folytonosan szaporodik, s hogy a bányák összes száma, mi 1800-ban 1200, most 2500 felé jár.

*) Nemz. Társalkodó 1838. II. félév. 19. 17.

**) Benigni s Statistik I, Band 60. I.

Ezen bányákat az évi termelés mennyisége szerint osztályozva, első helyen ma Nagyágot találjuk, ámbár Nagyág kinyitásáig Verespatak volt leggazdagabb. Nagyág után a rudai bányák jönnek, mint a melyek közül Nagyág évenként 200,000, Ruda 70,000 pft. értékű érczet hoz napfényre, míg a többiek kevesebbet.

Ezek után gazdagságban a zdraholezi, vulkoi, (Mihály Péter és Pál) s a boiczai bányák jönnek. Ezeken kívül aranyban gazdagabbak Hunyadban: Csértés, Toplicza, Fúzesd, Por-kura, Nagymás, Pojana, Olápián; Alsó-Fejérben: Zalakna, Abrudbánya, Verespatak, Kerpenyes, Topánfalva, Bisztra, Bucsum; Zarándban: Fáczebája, Tresztia, Herczegán, Gienel, Stanisa, Dupapiátra, Körösbánya; Tordamegyében: Kisbánya, A nyugoti havasoktól távol, főhelyen állanak Radna és Kapnikbánya. Hogy ezeken kívül még sok bányahelyeink vannak, felesleges is tán említenem.

E bányahelységeket egyenként előadnom, kifárasztaná olvasóim béketűrését. Elégnek vélem négy bányavárosunk: Abrudbánya, Körösbánya, Offenbánya és Zalakna mellett, még néhány nevezetesebb helyeket megemlíteni.

A) Bányavárosok.

119. §.

A b r u d b á n y a.

Bánya-város, s mint ilyennek egyedül ennek volt végig képvisellete az országgyűlésen.

Fejérvártól 10 órára fekszik nyugotra, a nyugoti havasok közepette. Tulajdonkép kis város, az Abrud vize völgyében. Aranyváltó hivatallal van ellátva.

Abrudbánya egy havasias lak, kora ősszel késő tavasszal. Mezei gazdasága nincs, ha mi csekély földet fel is engednek a sziklák töretni, oda is csak tavasz buzát vetnek. Kertészete hely szűke s késő tavasz miatt majd semmi; honnan legközelebbi salátáját is több órára eső földről kell kapnia. A szőlőfa hontalan, eddigi rosz útja miatt szőlőt hozzájuk ne-

héz szállítani; honnan a nép előtt még a szőlő-gerezd is ismeretlen. Épületek csinos, zsendely fedéllel; sziklás útaik miatt szekeret nem igen tartanak, lóvon hordanak mindent, lovan járnak a nők is. Lakosai magyarok és oláhok: egymással egybe házasodnak, s fájdalom, a legjobb magyar házoknál gyakran oláhos nyelvjárást hallani. Szeretik a szép bűtört; igen a jó húst és jó bort. Kedves barátságos nép. Mint-ha külön tartomány lakosai volnának: megyek az országba, az országban jártam, így szólnak Erdélyről.

Saját határán bányája nincs. Bányászatát Korna és Verespatak területén űzi és űzte, melyek korunkig mint telepei tekintődtek.

E város eredetét még a dákok korából kívánják lehozni, mit a Decebal által behozott zsidóbányászok alapítottak volna. Hogy Róma idejében virágzott, azt többé senki sem vitatja. S úgy látszik, egészen az utolsó századokig főpontja volt bányászatunknak.

67. §.

Körösbánya.

Az előbbinél kisebb bányaváros, kies völgyben, a Fekérvölgy partján. A XVI. században a Báthori család birtoka. A forradalomig Zaránd megye székhelye vala.

Saját határán bányászata nincs, hanem azt Karacs, Riska és Czebe nevű bányász-faluk határán űzé, mint a melyek szabad faluk lévén, Körösbánya hatóságától függöttek. A két utolsó falut a Báthoriak mint Körösbányához tartozót számolják elő. *) S eddig négyen évenként egy font aranyat adtak adóban a kormányoknak. **)

A zarándi bányászat ismertetésére megemlítjük, hogy a körösbányai és brádi aranyváltó-hivatal 1845-ben aranya

*) Zarándmegye leírása: Kozma Páltól 1818. II. - 12 l.

**) Nemz. Társalk. 1840. I. 13. l.

711, ezüstet 542 márkát váltott be; s így csak az aranyért 200,000 pfítnál több pénzt hozott forgásba. *.)

121. §.

Offenbánya.

Régen négy faluval dotált bányaváros. Régi oklevelekben neve Aranyos-bánya. Egy 1391-ben költ oklevélben német neve Umberg. Az Offenbánya nevezet 1417-ben kezd előjönni. Szeszélyesen fekszik, az Aranyos bal partján: bányavárosaink legcsekélyebbike. A magyar királyok korában nagy szerepet játszott: akkori kohóinak nyomai most is látszanak határain, mint emléke nagy multjának. Multja nagyságára mutatnak a régék is; melyek egyikét már közöltem. **) Azon rege, melyből Vahot Bányarém című népsziművét alkotá, az is Offenbányáról maradt fen.

Egyébaránt most is tekintélyes bányahelység: a négy kincstári kohók közül egyik itt vagyon; hozzá ölfát az Aranyos vizén szállítanak.

Tanár Székely Mózes közleményei szerint az itteni bányák 700 öl mélységűek. Legérczdúsabbak a Ferencz, Borbára, Isten-áldása, Váratlan-szerencse, és Miklós nevezetűek.

Tellurt is tartalmaznak. Az ércz, melyben arany, ezüst, tellur, réz és czink a tévörész: zöldkő szemceses mészke és agyagporphir repedésekben jelenik meg.

Offenbánya istajai tágosak, s gondosan tarvák. Nevezetes köztők a Miklós bánya istalya, mit római műnek tartanak, hossza 97 öl, s vizirányos egyenességben hatol be a hegy mélyébe; magassága körülbelül 1 — 2 öl lehet, szélessége alól 5, felül 1 1/2 láb. Oldalain a simító kalapácsok ütéseit másfél-czred után is még mind látszanak.

*) Zaránd Leirása 82. lap.

**) Erdély Régiségei. 1852. 258. l.

A tárnák egyelőre csillámpalába indulnak, később zöld-köporphirba mennek át. S úgy jönnek az ércz telepek. *.)

Az Offenbányai termelés hanyatlóban vagyon; minek jelenleg egy vizet lecsapoló főtárna létrehozásával kívánnak lendületet adni.

122. §.

Zalatna.

Bányaváros, s az erdélyi bányászat volt középpontja. Szűk völgyben, az Ompoly vize s Malompataka egyesülésénél, magas hegyek közt fekszik; Fejérvártól 5 órára, a nyugoti havasok közepette.

Már Erd. Régiségeiben említém, hogy mellette hegy emelkedik, mit Zsidóvárnak neveznek, s róla a dák uralom alatt bányászkodhatott zsidók telepének gondolják. A rómaiak korából a városan alól csakugyan maradt egy telep.

A magyar királyok korából 1357-ből látjuk első oklevelét, melyben Lajos király lakosainak azon kiváltságokat adja, melyekkel a magyar birodalom több bányavárosai éltek. **.)

A nemzeti fejedelmek Magyarhon bányavárosaiból bányászokat telepítének belé, kiket minden polgári terhek alól kivéve, mondhatni mentesekké tettek. ***.)

A forradalomig itt van az erdélyi főbánya-törvényszék, s hivatala mellett aranyváltó-hivatallal, s egy kamarai uradalom főigazgatóságával is népesítve volt. Kohója a leggazdagabb gépekkel volt ellátva. Azonban a forradalomban 1848 oct. 23-án táján lakosait, a hivatalnokok nagy részével együtt az oláhok leölték, a gépeket romba dönték; s a gyönyörű minta-bányászat sok időre tönkre tétetett. Bányászatát főleg Dumbráva és Fáczebája nevű hegyekben üze. Az első kénese-érczeket ad. Itt termelték az arany és ezüst. mellett, a fejérvári pénzverde számára a vitriolt. A múlt században zöld aranyat említenek, hogy adott volna.

*.) Kis követ 1846. 2. 5. szám.

**.) Fridvalszki Mineralog. 70—71.

***.) Benkő. Spec. Transilv. I. 57.

B) Nevezetesebb bányász faluk.

123. §.

N a g y á g .

Erdély leghatalmasabb bányász faluja, Dévával szemben, a Maros jobb partján, a nyugoti havasok szélén fekszik.

Bányája 375 öl magas hegyben vagyon. *) Szinte ily magasan fekszik Nagybánya is, mely a bányák közé épült, s melynek templomai a kiemelkedő hegycsúcsokról igen festőileg néznek le a Maros partjára s Déva várára. A táj havasias jelleggel bír: mondhatni a tavaszi gyümölcs nyáron, a nyári őszszel érik.

Egy század előtt még vadon volt e táj, rajta a polgárosodásnak semmi nyoma, itt ott nyomorult havasi kunyhók, s csak a pásztorok ismerék a vidéket. E pásztorok közül állt elő Ármindián Juon, a Barcsai család sertés-pásztora, ki mint itt legeltetné nyáját, a mesésebbekkel szólva, érczkgigylást látá, **)

*) Nemzeti Társ. 1832. I. 257. l.

**) Bora's Briefe an Ferber. 97 l.

mások szerint érczkövet kap, s azt viszi Csértésre Bornhoz, ki legelsőbb lett e bányára figyelmes.

Born, mint a csértési bányászat hivatalnoka, a pásztor adományát jónak találván, a később Wildburg nevet viselő Pleczker fejevári tüzérszázadossal a bányát 1747 apr. 6-kán megkezdék.

Ily csekély a kezdete Erdély legóriásibb aranybányájának. Megkezdék, még pedig romai bányászat nyomán,*) de mivel igen magasan nyiták, nem fizette magát; honnan kénytelen vala a kormány 1765-ben a József-bányát, az előbbinél 120 öllel alább vinni be. Itt sem fizeti Nagyág úgy mint ohajták; úgy nyiták meg 1834-ben a harmadik, Ferencz nevet viselő tárnát az előbbinél még 74 öllel alább. E kísérlet mózesi vesszővel érinté aranyhegyeinket, s az aranyforrásra itt rá-találtak.

E bánya sokáig Szekeremb-bánya név alatt volt ismeretes, Szekeremb nevű falutól. E falu nevét pedig onnan szeretik származtatni, mintha a lakosok a bányászat gyermekkorában kikijártak volna ide üzérkedni, érczköveket csempészni, s erre egymást csak e talányos szóval hitták volna: szekerem, mi magyarul annyit tesz: hogy hordjunk.

Nagyág nevezetét gr. Bethlen Józseftől 1795-ben kapta, ki mint kincstárnok e helyet ez időben meglátogatta, s magyar névül e helynek Nagy aranyág nevet ada, s ebből lett a mai Nagyág.**)

Ez adatot reánk Stütz András tanácsos, s a bécsi természetiak tára egyik igazgatója hagyta fen, ki e bányáról századunk elején egész könyvet adott ki, még pedig rézműszvények s földabaszokkal ellátva.

E bánya erei mintegy 400 öl hosszú s 360 öl szélességet foglalnak el. A főér, Magdalena, már is 200 öl hosszú-

*) Nemz. Társalk. 1832. I. 258. I.

**) Stütz's Physikalisch-mineralogische Beschreibung d. Gold u. Silber-Bergwerkes zu Szekeremb. Wien 1803. II. I.

ságra, s ugyan annyi mélységre ismeretes. Ezen ér 2—3 láb vastagságu; a többiek csak néhány hüvelyknyiek, s néha csak egy vonalnyiak. A mellék erek is hajtvá vannak, s a főérből, mint faágai a törzsből nyujtoznak messzi be a hegy gyomrába. S mennyire tapasztalhaták, az arany bővség délkeleten felfelé, az ezüst bővség inkább északkeleten lofelé vonul. Hogy Nagyág irányban (tellur) is leggazdagabb bányánk, köz tudomás.

— S ha már számokban akarjuk Nagyág tartalmasságát kifejezni: a tellurérczek arany-ezüst tartalmát, közép szám szerint, egy mázsától 80—120 latnak találják. Egy marka aranyos ezüstben rendesen 100—250 denar arany van.

Nagyág, mint Erdély minta-bányászata, mindennemű gépekkel, erőmivekkel el van látva; különösen meglepi látogatóját főtárnája, melyen be vaspályán lóerőre alkalmazott szekér szállítja a látogatót, ugyanaz szállítja ki 90 mázsánként az érczes köveket. Ugy a bánya benseje is 300 munkásával nagyszerű jelenetet ad.

Az itteni műszorgalom valóban meglepő. Korán reggel megkondul a jel, mi egy vastábla megveretésében áll. A bányásznép bányász öltönyben, mécsessel, a bányák torkához siet. Ott elhangzik az ima, s beszállnak a bánya mélyébe.

A bányatorkokat érczkő halmazok jelelik; s tőlök a zuzdákhoz fa-járdák vezetnek. Legmelegpőbb a Ferencz nevet viselő főbányatorok. Homlokán ott áll I. Ferencz császár neve, mint kiről nevezék; s a megnyitás éve: 1834.

E torokba lóerőre alkalmazott vaspálya visz, mi az erdélyi embert, ki gőzöst itthon nem lát, kellemesen lepi meg. Egy ló, melynek gyepője sincs, elébe áll a négy kerekű vonatnak, irányzója a bányász utána ül, s úgy következnek a bemenők s szükséges mennyiségű szekérvonatok.

A személyszállító szekerek kitömött ülhelycire, mint nyeregbe ülnek. Minden látogatón nedv elleni ott kapott felöltöny. A vezénylő s többek kezében égő mécses; s ekkor nyílik meg a bányatorok ajtaja.

Egy ló roppant terhével a legnagyobb gyorsasággal s könnyűséggel halad. A törpe fejér boltozat, a hives légvonal, a mécssek lángja, s az út öleit mutató fejér táblácskák tetsző elreptülése, itt ott egy-egy mellék bányaüreg a legszokatlanabb látványt adja.

Igy utazunk egy földüregben, mely felett Nagyg házai állanak, s melyből aztán a bányák mellékágai ágaznak szerte-szét.

Benn a lovat előlről hátulra fogják, s megkezdődnek a kijövetel jelenetei. A sebes légvonal miatt a mécssek elhalványulnak. A nyíl egyenességű üreg végén mint egy fejér csillag tűnik fel az ajtó világa. A csillagból lassanként hold nagyságú fény áll elő. Az ajtónál a mozgó emberek törpékből mind magasabb alakot nyernek. Mignem az ajtónál megáll szekerünk, s előttünk áll ismét a nagy világ, és a napsugár. *)

Mind a mellett hogy a bányászat részvényekre van fektetve, a kormány kezelteti. A részvények száma 128: ebből 32 az álladalomé, 16 a császári család tagjaié, 80 magánosoké.

Hogy mi tulajdonkép e bánya, azon számokban mondhatjuk el inkább, melyekben belbecse van kifejezve. E számítások szerint a múlt tized közepéig 110,300 márka aranyos ezüstet hajtott vala ki, minek pénzürtéke 18 millio pft. **) Évenként pedig 150 márka aranyat, s 750 márka ezüstet; vagyis 200,000 pft áru érczet, miből tiszta haszon 30—50,000 pft maradt.

Nagyágon az utolsó években bányásziskola nyílt meg.

124. §.

R a d n a.

Romja a hajdon legnagyobb bányavárosnak; most fürdőjéről ismeretes.

Bányaiban az arany és ezüst igen csekély, inkább ólom után fáradsnak, mi mészkőben és csillámpalában van. Ólmot mintegy 2000 mázsát termel.

*) Nemz. Társalkodó 1857. II. 228—233. l.

**) Knöpfler V. Magy. Orvosok munkái. V. 71—75. l.

Hogy már romaiak bányászták, annak nyomai vannak. Hogy 1241-ben a tatárok nagyszerű bányavárost dullak fel Radnában, többször említettük. Honnan a legvalószínűbb, hogy Gejza király az első szász telepek egyikét ide tévé le. Mongoldulásakor hogy szászok lakták, kétségtelen. Opor László vajdasága alatt, mint tekintélyes ezüst-bánya jön elő: a vajda egy 1310-ben kelt oklevelében Radnának királyi kezelés alá visszabocsátását igéri. *)

Ugy látszik, még azután is virágzott mind addig, míg szászok üzték bányászatát. Bekövetkezett azonban az 1764—6-ik év, be vele Radnavidek határőri fegyver alá vétele; a radnai szászok mintsem a fegyvert felvegyék, Wester Lukács nevű pap-jok alatt felkeltek, s Radnát oda hagyák az oláhoknak. **)

Igy jutott az oláhok kezébe, kik a bányászatot ma is folytatják; mi azonban naponként hanyatlík. S a szépségben oly dús táj, mely egykor mint város köre, mint passus, mint bányavidék és fürdő, a polgárosodás magas fokán állt, maholnap szomorú kietlenné fog süllyedni.

125. §.

R u d a.

Ruda oláh falu, a nyugoti havasok közt, havasi patak völgyében. Nagyg után ma leggazdagabb.

Mint minden tekintélyesebb bányahelyünknel, úgy itt is láthatók még a római bányászat nyomai. Többek közt látható a bányászat ritkaság-gyűjteményében egy nagy római mozsár, felíráttal, mi náluk a mai zuzdákat pótolhatá. Hegedüs, volt bányagazgató irományai után szólva, a római rabbányászok néhány hálósobáját feltalálták: kőbe voltak ivelve, kereken nyugpadok, s közepében tűzhelylyel ellátva. A maradványok közt embercsont s láncz is jött le korunkra.

E mellett istalyak jöltek le, melyek több százados bányászkodás nyomait hordják, s melyek a hegybe oly messze be

*) Fridvalszkinál az oklevél 107—8 l.

**) Lenk s Lexicon III. 372. l.

voltak hajlva, hogy az újabb bányászat rajtok csak hamar kincshez jutott.

Igy senyvedett e bánya 1750—60-ig, mint a mikor a Ribiczei család miveltetni kezdé. S mivelteté egész a hóravilágig, még pedig oly sikerrel, hogy e család örököse, az élceiről ismeretes Ribiczei Károly Poroszhonban mulatván, kölni vízzel mosdott, s pezsgővel öntözteté szobáját.

A hóravilág feldulta, s a bányászat összement. Ugy vásárolja meg 1791-ben gr. Teleki József, Lajos, s Toldalagi Kata Türi Lászlóné. Honnan ma nagyrészt, 72 részvényt, gr. Toldalagi Ferencz birja, a többi részvény gr. Teleki, b. Bruchenthal s Toroczkaik közt oszlik fel.

Mit Ribiczei hajtatott, az a Három-király nevű bánya. A most virágzó Tizenkét-apostol nevet hordó bánya később fedeztetett s nyitattott fel, az előbbitől egy fertály mértföldnyire.

A bánya újjáalakulását Hegedüsnek köszönheté, ki 1828-ig, mikor elme-baja miatt lelépett, a bányát oda emelte volt, hogy már haszonnal bányászták.

Az említett évben vette át Bihari, mostani igazgatója. S mondhatni ő kezdé terv szerint aknáztatni úgy, hogy a jelen a jövődőt is tekintetbe vegye. Alatta nyílt meg a harmadik öröklő-istaly, az előbbiektől egy mértföldre; mely istaly Toldalagi Ferencz gróf fiáról, Viktorról, arany betűkkel Viktor öröklő-istaly nevet hord homlokán.

A bánya minden gépekkel, vizerőmivekkel, vasúttal ellátva, akkora virágzásnak örvendett a mult években, hogy a bányákban mintegy 500, a bányák körül kün 200 ember foglalkozott; *) évenként 70,000 pft áru aranyot s ezüstet hajítanak ki, miből levonva a 47,000 pft költséget, tiszta jövedelmül 23,000 pft maradt **)

Azonban a forradalomban részint az oláhok, részint elvkérdés miatt a magyarok annyira feldűltek, hogy csak tetemes költséggel sikerült helyreállítani.

*) Nemz. Társalk. 1840. I. 42. l.

**) 1844-i Bányász-Kalendarium 118. l.

Ruda ereket hajt. Stompjai s fűrész-malmai a Körösön vannak. Stomp-nyilai számszerint 128-ra mennek. Az ugynevezett directios bányák közé tartozik, s mint ilyennek igazgatója kormányi nyugpénzre számít, számadásait kormányi vizsgálat alá terjeszti.

126. §.

Veres patak.

Bányászatunk ez öt fészke Abrudbányához egy órára esik. Valami sajátságosan fekszik, két hegykar völgyében, kis patak mellett. Körüle a kopasz hegyek oldalsai mindenfelé bányaszájokkal s odavezető úthálózattal vannak rakva, melyek tetején csipkézetet a rómaiaktól hagyott bányahelyek alkotnak.

A romai bányászat nagyszerű maradványait a Régiségekben mondtam el.

A falu felett töltéssel fogták fel tavakba a vizet, s e víz folyását kíséri a falu menete, mint a mely patakocskán a zúzdák egymást érik. E stompok csak kedden déltől szombat estvig kapnak a tóból vizet, honnan a víz itt igen drága jószág. Az útas már messzire hallja a végtelen zúzdukopogást, s mire oda ér, hangját pár hanggal feljebb kell hangolnia, hogy a faluban magát megérteltesse. A falunak mondhatni nem utcái, csak szűk nyílásai vannak, mit termés-köből felrakott palánkok nyitnak. Épületei csinosak, sőt emeletes házakat is bir; csak kár, hogy a szikla-alap szeszélyes fordulatai miatt rendbe építeni nem lehet; gyakran egy telek lapályosítása annyiba kerül, mint maga a ház; honnan az épületek igen drágák. Piacza, melyen kétszer van vására hetenként, nem igen választott, minthogy nem vala miben válogatni. Szobáik belől csinosak, gazdag butor s szép órákkal mindenfelé. Az előszobákban kedves butor az ón edények s fegyverek hosszú sora. Sajátságos egy falu: sok helyt felhagyott, kiürített bányákra van épülve, főleg a régtől súlyedő állapotban levő, kiürített Gaura hegy feletti lakokat veszély fenyegeti. Merre csak az ember jár, mindenütt arany: nem léphetni egyet, hogy arany-

porra ne lépnének. Mindenütt csak aranyászat foly; itt lovak hosszú karavánai hozzák le a hegyekről a stompokhoz az aranyköveket, a stompoknál ott foglalatoskodnak a nők és gyermekek, míg a férfiak ott virasztanak a bányák setétében.

A verespataki bányászélethez semmi sem hasonlít Erdélyben. Népe magyar és oláh vegyület: az oláh nép fanatizmusa, s a magyar nép vendégszeretetével. Héten által izzad, vásárnap felveszi ünnepi öltönyét s lakomához fog. Azonban hogy e népet pár vonással jellemzzem, tánczgyígalmában mutatom fel.

Van Verespatak egyik hegyoldalában egy kis fenyves, s a fenyvesben egy pázsintos tisztás, melynek köre amphitheatromszerűleg emelkedik. Ünnepei délutánján felharsan a faluban a zene, s a fiatalság kulacsokkal fegyverkezve, a zene kíséretében az említett fenyves felé indul. A zene gyönyörű viszhangja felveri a falut; a fiatalság kulacsa pedig, melyből mindent kínálnak kít előtalálnak, felveri a kedélyeket. S néhány perczre ifju és öreg talpon van, ételt és italt lógatva kezében vonul fel a fenyvesbe.

Egy óra mulva már be van népesedve a kör: közepén ott vannak a hangászok, s körülök 40—50 tánczospár. Itt látni e bányásznép gazdagságát. A férfiak patyolat fejéringben, habfejér posztó-nadrágban, selyemmel kivart bőrderékkel, ezüst sarkantyus kordován csizmával jelennek meg; míg a nők is a lehető hófejér vagy selyem öltönyt hordanak. Az így öltözött tánczosok koszorujában látni fogunk nagyanyákat unokáik mellett, még pedig oly renddel, melylyel a nők évei állanak egymás után. S ha az így kiállított tánczosokat a fenyvesek alá leült nők és férfiak koszorujában képzeljük: teljes fogalmunk van.

A zene megkezdődik. A tánczosok hosszú sora figyelemmel várja az előtánczos figuráját, melynek nagyobb része lábdobogtatás; azonban nem hiányzanak a megforgatások, nem a hosszas körmenetek, melyet néha a nézők között visznek el. Ily menetek alkalmával megtörténik, hogy az előtánczos valaki bőrkinálását elfogadja: s itt is, mint ha tánczfigura lenne ez is,

tánczos és tánczosné utáncsinálja a kulacsürítés figuráját. Így foly le a táncz. A táncz-zene végzetével a fiak nem sokat fáradnak, hogy hölgyeiket garde-damejaikhoz visszavezessék, hanem a mint a cigány ráhuzza: a fiak a köz-bor felé sietnek, az ott hagyott leányok pedig szülcik felé iramlanak, hol sárgálnak a poharak, forognak a sütemények.

Ha estve lett, az öregek haza ballagnak, az ifjak valamely házhoz vonulnak, s folytatják az idylli mulatságot, míg reájok virad a nap, mely bányába inti őket.

Mint említém, Verespatak nem ereket hajt, aranyülepck után bányász, innen mindenfelé bányászáj. E hegyek minden irányban aranyosak, de aranylőmeg csak gyéren mutatkozik. Innen van gyakran, hogy ki ma kétségbeesve viszi utolsó cipóját a bányákba, gyakran mint dús gazdag tér haza éhező családjához, mert egész aranycsomót talált; míg ellenben ki ma gazdag, éveken át majd mit sem találva, nyomorultul hal meg. Innen van, hogy némely egy bottal jön ide, s mint dús örökös hal el. Innen az, hogy sehol sincs kevesebb becse a pénznek, életnek, mint Verespatakon.

Verespatak bányái a Kirnik, Nagy és Kis-Csetátye, Lety, Igren, Orla és Gaura nevű hegyekben vannak elszórva. E bányák szikla-nemei: mezeikő-porphir, rom-porphir, ezürkekő és trachitkő.*) E hegyek egészen át vannak már furdalva. Nem lévén tiszta ere az aranynak, a bányáknak rendes metetők nincs; majd le, majd felfelé csapnak, mint a remény vezérli őket. A bányatorok megy darabig egyenest, egyszer csak öblösödni kezd, majd lépcsőken, majd létrán vezet fel, majd alá; majd setét mélységből két gerendát látunk hárántékosan felemelkedni: ha kérjük mi az? a merész vezető a gerendákra veti magát, lesuhad rajtok, s száz öl mélységről kiált fel hozzánk; s néhány perc múlva ismét látjuk mint kísértetet a mélységből felmerülni. Vannak bányák, mint az orleai bánya, mely 500 ölre van beve. Ily be hatolnak lét-

*) Kiskövet 1846. I. 25. l.

rákon, pallókon a verespatakiak. Ez élet regényesen borzasztó: itt van a bányászat költészete.

Fájdalom, e bányák már több évek óta igen rosszul fizetnek. S bár miként fizetnek, igen nagy zajt ütött volt közöttök bizonyos Hocheder August, állítólagosan tiroli ember megjelenése, ki 1846-ban mint tőkepőnzés házak biztosja jött, s azt terjeszté el, mikép ő az egész hegyet le akarja gépekkel morzsoltatni, mint tette ezt Braziliában. A nép ez emberben kenyere elrablóját látta, s felzúdult volt.

Mert ha szinte rosszul fizet is a nagy rész, soha sem hiányzik legalább egy, mely részvényeseit ne gazdagítsa; ilyen most Szent Samu, mely jelenleg hetenként 7—8 font aranyat ad rendszeren.

Az utolsó években a kormány nagy figyelmet kezdte e bányákra fordítani, saját bányáit hatalmasan ellátta; többek közt Szent Kereszt nevű bányájától hosszú vaspályát építtetett. E kívül több nagyszerű épületeket állíttatott különböző még meg nem kezdett vállalatokra.

127. §.

V u l k o j.

Verespatak kicsinyben.

A völgy melyben e falu fekszik, hasonlóan tele van munkás zuzdákka, s ott vannak körüle a bányászok házai, melyek azonban nem a verespataki szép házak.

A romaiak bányászatának itt is több nyomai. Mai bányái Konczu és Fraczinata nevű hegyekben vannak.

Most oláh nép lakja e völgyet; de oly oláh nép, mely azt igényli, mikép neki a régi magyar királyoktól kiváltságai vannak, minthogy eleiket, kik szászok lehetének, tán Gejza király hívta be bányászkodni. A nép elveszté nyelvét, beleolvadt egy más nemzetbe, mely e hegyeket lakja; de kiváltságait egész napjainkig lehozta. Utolsó években felszólíttattak az adomány oklevél előmutatására; de senki sem tudja hol van: s kiváltságuk veszélyben forog.

E bánya nem oly rég korunkban igen jól jövedelmezett. Bányabirtokos Schlafkovics igazgatása alatt igen jól ment. Többek közt a bányakövek törésére Brahma-sajtot állítottak volt; azonban nem felelvén meg teljesen a czélnek, a 10,000 pftba került sajtó most már ott hever. S a bánya termelése is lejjebb szállott. *)

E bányák körében mennyi földismeit ritkaság merülhet fel, mennyi régiség került ki, melyek valának azon római táblák is, mikért a pesti muzeum 2000 pftot ada; s mégis alig van bányahelység melynek illő régiség és ritkaság-gyűjteménye volna. Mi szép lenne, ha bányabirtokosaink, bányaigazgatóink, belátva a haladó kor ebeli igényét, hol ily gyűjtemények nem léteznek, ilyeket alapítának. A legcsekélyebb gyűjtemény idővel egész községi muzeummá válnék. Mi szép lenne az, mikor a honbuvárt, idegen utazót majd minden bányahelység egy-egy természeti ritkaságok tárába vezetné; s a késő századoknak emléket hagynánk napjainkról.

*) Kiskövet 1846. 4. sz. 27. l.

TIZEDIK FEJEZET.

ÁSVÁNYOS - VIZEK. FÜRDŐK.

128. §.

Előzmény.

Az ásványokban annyira dús Erdély, ásványos-vizekben is gazdag; hazánkban aránylag teméntelen fürdő.

S nem csak mennyiség, de minőség s változatosság tekintetében is versenyezhetünk Európa bár mely ekkora földterületével. Borszék és Előpatak savanyuvizét a selstersivel szeretik párhuzamba tenni; valamint hinni szeretik, hogy a borszéki még az egyenlítőt is kiállaná. Hévmérsékletök is szép rangba helyezi vizeinket. A borszéki 7° R. a fagyponthoz felett, oly hidegség, melynél Európa alig mutat egy pár hidegebbet, pl. 5—6 fokot. S e hideg ásvány-vizekkel szemben ott állanak meleg-fürdőink, 25° R. fok körül, e részben nem versenyezhetve Európa 60—70 fokú melegfürdőivel.

Azonban e hévséget kellően kipótolja azon sokoldalúság, mely ásványvizeinket jellemzi. A savanyu, sós, keserű, kénes vizek majd minden árnyalatát felmutatják. Alig lehet Európában ásványviz, melynek rokonát fel ne tudnók mutatni. Míg másutt, mint Németországban Struve módszere mesterségesen állítja elő a gyógyvizeket, nálunk nagyrésze ott pusztul, mondhatni ismeretlenül.

Ne várjanak azért olvasóim tökéletes leírást, e szegény feledett haza e részben is feledve van. Míg a szomszéd Né-

metországi fürdők csekélyebb értékkel mindenfelé ismeretessé emelkedtek, s a selsztersi évi hasznobére 100,000 forint felé jár, addig a mi páratlan Borszékünk évi hasznobérét pár ezer pengő körül látjuk, s fürdőink végtelen gyógyerejét rajtunk kívül, csak a két Oláhország ismeri.

Ezt nagyobb részint orvosaink szűkkeblőségének köszönhetjük. Különösen e század orvosainak, kik a mult századiaktól a fürdők ismertetésében oly messze elmaradtak. Be kell vallanom, e század orvosai között alig merül fel lelkünk előtt egy pár név, mely előtt a gondolat e részben tisztelettel megállna.

A mult század több kegyelettel viseltetett a haza e kincséhez. Nem tudom a mult század orvosai alaposabb orvosok, melegebb hazafiak, magasabb szellemek valának-e? de annyit látok, hogy nekünk e században sem egy Barbeniusunk, Vagnerünk, sem egy Neustädterünk, sem egy Mátyusunk, vagy Nyulasunk nincs. Legtöbbet tett e részben dr. Pataky, volt főorvos, ki majd minden vizet vegykémlet alá vetett, ki után mi is legtöbb vegykémletet fogunk közölni.

A honérdek kételkednem parancsolja a felett, hogy azon sok szép értekezést, mit a mult század utolsó fele e részben felmerített, egy idegennnek az előlmenő b. Crantznak kellene köszönnünk: de egy dr. Nyulas előtt, ki Radnát ismertelvén, előbeszédében megvallja, mikép ő szégyelve azon feddést, melyet Crantz tett a két Magyarhon természettudósaira, az érczes vizek elhanyaglásáért, tollat ragadott, és irt . . . ily ember előtt mondom az emlékezet mégis szívesebben leborul, mint azok előtt, kik sem idegen, sem hazai felszólításakra nem akarnak tollat ragadni.

A mult század vége egész arany idő volt az ásványos vizek irodalmára nézve. Crantz Austria ily vizeit leírván, Erdélyből is sokakat rá birt a neki dolgozásra, vizeinkből sokat megemlít, s mintegy megkezdi irodalmát. *) Utána Vag-

*) Beschreibung d. Mineral. Brunnens Oesterreichs. Wien.

ner Lukács jó, nem bonczolja ugyan vizeinket: de az előbbinél tökéletesebb lajstromát adja. *) Dr. Barbenius József már részletekre bocsátkozik: Háromszék 20—21 savanyu vizét vizsgálat alá veszi, s kis dolgozatában sokat elmond. **) Dr. Nyulas Ferencz még mélyebben bocsátkozott a részletekbe, nem csak kutatott, de bonczolt is. Tudományos átvizsgálás alá veté Radna borvizeit, s rólok három kötetes magyar könyvet adott ki. Második kötete előbeszédében megígéri, hogy Radna után Erdély több ásványos-vizeit is bonítani fogja; de szép ígéretét nem válthatá be. ***) Valamint dr. Mátyus is sokat tett, ki hat kötetes Diaetetikájában, Erdélyre s különösen ásványos-vizeinkre sok szép megjegyzést tett, s ott áll prothomedicus Neustädter, ki a Sieb. Quartalschriftben ásványos-vizeinkről igen sokat s alaposan értekezett.

Azon időtől fogva, ha láttam is e tárgyban önálló könyvet, nem jut eszembe. Korunkban ha jött egy pár röpirat, az hasonló volt a Kósáéhoz Vizaknáról, kit előszeretete oly messze vitt hiedelmében, hogy Vizakna sós tavaiban jódat véle, mit még eddig senki sem mert ily vizekben találni.

Ez körrajza Erdély Balneographiája történetének. Magyarhonban dr. Tognio Lajos kívánta volna figyelmét Erdély ásványos-vizeire terjeszteni, mint ezt az 1843-ki Házibarátkban bizonyítja: mi fog állta a békövetkezni, az még csak remény.

Fürdőink előszámlálásában alig tarthatnánk czélszerűbb sorozatot, mintha őket jelenkori divatban lételők fokozata szerint adnók. Ne hogy részrehajlással vádoltassam, betűrendben adom, azon megjegyzéssel, mikép mint használatba vett fürdőket három rangba sorozhatjuk: az első ranguak Borszék, Előpatak, és Radna; másod ranguakká jönnek a többek; mert a harmad ranguakat ezektől megkülönböztetem. Betűrendben tehát így következnek:

*) De Aquis medicatis Transsilvaniae. Wien. 1773.

**) Chemisch Untersuchung einiger merkwürd. Sauerbrunnen der Szeklerstuhls Háromszék Hermannstadt. 1792.

***) Radnai borvizek bontásáról. sat. 1800.

A.) Hideg fürdők.

a.) Borvizek.

129. §.

Borszék.

Borszék az erdélyi borvizek királya. Mint ivó borviz páratlan, egy a maga nemében; mint fürdőhely korunkban hanyatlík; az elsőséget Előpataknak kénytelen engedni.

Erdély északkeleti szögletében a székelyföld Gyergyó nevű vidéken esik, a hazánkat Moldvától elválasztó határszéli fenyves erdők között, magára, távol a világ zajától. Fekvése vadregényes: keskeny völgyét fenyvesektől fedett magas hegyek körzik.

E táj még a mult század elején vadrengeteg, völgyét semmi út se hasítá át, őserdeit csak a vihar vagdalá, s kútját csak egyes pásztorok ha ismerék. Még 1740 előtt, a most édeni vidék oly rengeteg, hogy a völgy forrására a belények is leszálltak; *) s csak a belény-vadászok merész léptei ha felve-rék őket onnan, hol most egy virágzó telep áll, s hol most a nap Páris divatczikkeit sugározza körül legmagasabb körök hölgyein.

E borviz felfedezését rendszeren gr. Bánffy Dénesnek a II. Bánffy György főkormányzó apjának szokták tulajdonítani, ki azt vadászat közben ismerte volna meg. Csak hamar nagy hirre kapott, 1760-ban már 40-nél több vendég látogatja. **) Világhírét Zimmethausen Antal Bécs városi tanácsosnak köszönheti. A nevezett ur, honn elbetegesedett, Németország fürdői egészségét visszaadni nem tudák, végre Bécsből a polgárosodás középpontjából, ide a civilisatio véghatarára jött, az akkor még igénytelen forráshoz: itt egészsége helyre állá, a helyet Ditró és Szárhegy — a két birtokos falutól — haszonbérbe vette,

*) Jos. Benkő Transsilvania Generalis I. 131 lap.

**) Lucas Wagner De Aquis medicatis 55 lap.

fürdővé képezvén, Borszékot megalapította... Zimmerhausen meghalt, neje s családja most is Borszéken lakik.

A szárhegyi gr. Lázár család, a csiki urirend, katonai s polgári hatóság pártfogásába vette, s sikerült Zimmerhausennek Borszék ügyét odavinni, hogy 1807-ben az ottani akkori vegyes megyei kormány, az erdők rengetegjén út, a néhány órát tartó utat kivágatá. De csak annyira vitte vala, hogy 1830-ban, a Moldvából jött Duldner, mint haszonbérleje, minden üvegre egy p. krt akara vetni, hogy alból az utat elkészítse. De akaratát az adózni nem akarás elve megbuklatta.*)

Ezen út kinyitása Radnát, Erdély addigi legelső fürdőjét elejtette, s helyén pár tizedig Borszék fényelgett, s fényelgene ma is, ha ez minden középponttól, várostól, piactól oly távol nem esnék. A forradalom után útja kiköveztetett, s a tölgyesi útszoros kiköveztetésével Moldvával, s így Galaczczal összekötetésbe hozatott.

Borszék fekvése valami sajátságos, körüle néhány órára csak hegy, örökzöld fenyvesekkel. Borszék egy kis falu nagyszerű épületekkel, egy elrejtett remeteség tánczterem, kártyaasztallal, Pest, Kolozsvár legizletesb divatczikk-sátraival. Borszék egy elvonultságával elcsábitni akaró szabad hölgy, egy zöldbe rendezett színpad, saisonja valódi zöld-farsang.

A völgy melyben fekszik, délkeletnek nyúlik, s a 60 lakból álló falu egész völgyületét elfoglalja; főforrása az északi hegyoldal aljában buzog, az épületek közepett s* piacza szélén. A kút fekvése kissé mélyen van, lépcsőkön kell hozzá lemenni, s ott három csőt találunk, mely az említett irányban osztja vizét... De nem a földre, vizének nincs ideje a földre leesni: reggel és estve kristály poharak fogják fel azt, Erdély s a két Oláhlon szépei számára; máskor éjjel és nappal a székely borvizes szekerek tábora zajlik körüle, s fogja ki gondosan utolsó csepp vizét. Bécsnek a glacis-n van kávéháza, melyet megnyitása óta éjjel és nappal soha a vendégektől bezárni nem le-

*) Nemzeti Társalk. 1830. 327 l.

hetett: ugy Erdélynek van borvize, melynél felfedeztetése óta a merítés csak télben szűnt meg, máskor cseppje földre nem juthatott.

Vize oly bő, hogy minden egyes csatorna minden percze kétféle üveget tölt meg, s így a három cső órájában 360, huszon-négy órában 8640-et, s így közép számításban a tölthető időkre évenként $2\frac{1}{2}$ millió üveget tehetni, mi hozzávetőleg mintegy 4 millió iczét tehet.

Vize hideg, tiszta, kedves ízű; minden borvizeink között benne legtöbb ether, ivásánál erejével az orrot facsarja, a gyomrot nem terheli, lágyan tartja, az étvágyat elősegíti, s a bort mindenek felett főzi. A kedves savanyúság, mely Borszék sajátja, általános leltésben részesül. Ereje akkora, hogy borvizes üvegeinket, melyek majd kupások, két iczése, ha rögtön bedugják szélyelveti. Honnan borviz-kereskedőink, az üveget eddig csak pár óra múlva dugák be, s dugaszát otthon szurkozzák meg.

Létrészei:

Szénsav	56, 27 köbhüvelyk.
Szénsavas szikéleg . . .	18, 80
Szénsavas keseréleg . . .	12, 52
Szénsavas mészéleg . . .	5, 26
Kénsavas szikéleg . . .	1, 75
Szénsavas vasélecs . . .	0, 17 *)

E forrás régebben még tűzesebb volt, az 1834-i földrengés összezúzta, s forrását eredeti tisztaságába visszahozni mind e mai napig nem sikerült; s ha nem sikerülne, akkor sem esnénk kétségbe, e forráson belől a hegyek közt, az előbbihez hasonlót birunk, ha nem jobbat.

Borszék egyedül az, melynek vizét szerte hordják, s melynek neve alatt csempészik a többi borvizeket. Nevének hitele van. A székely földnek egész tájai vannak, melyek egy fakó szekérbe két lovat fognak, a szekérbe egy ládát, tetejébe egy

*) Uebersicht d. Arzneimittel. Wien 1851. 177. l.

gyékény ernyőt, s alája 2—300 üveget tesznek, s a könnyeden összeszerkesztett fogattal Borszékéből egy nyáron 10—12 szekér borvizet szerte szállítanak Erdélybe, üvegit 10—20 p. krral fizetelve. Miként drótos tótot Európában, úgy borvizes székelyt Erdély minden zugában találhatni, sőt a két Oláhországot is ellátják. Annaira keresik e pénzforrást, hogy néha egy hetet is kénytelenek várni, míg a töltés sora reájok kerül.

A főforráson kívül nevezetese teszi Borszéket, ugynevezett Lobogója: egy pár négyszeg öles feketén felbuzgó borviz forrás ez, egy neme a vizokádóknak, mit a fürdő-vendégek fürdőnek szoktak használni. Vize 7° R. a fagypont felett, oly hidegség, melyben a gyöngébb idegzetűek lázt kapnak, s melyet a legerőteljesebbek sem képesek 10—15 percznél tovább állani, s melyről hinni szeretik, hogy 25—30 percz bizonyos halált hoz. Ezen kívül más fürdője is van, s a mellett zuhanya.

Borszék, mint ivó viz legjobb, mint fürdő leghidegebb, mint fürdőhely legmagányosabb, legelvonultabb, legaristocraticusabb. Közelebből kápolnája épült, építtette mostani protectora, volt országos cancellar gr. Lázár László, kinek igen kedvencz nyári mulatója; s kinek nevérol 1840-ben egy ujonnan felfedezett s használható kútat a vendégek László kútjának neveztek el; melynek keresztelődjét fényes lakomával ülék meg. *)

A bővebb ismeretet ohajtókat útalom Kurz Antal ily című munkájára: Borszék, Siebenbürgens berühmtester Kurort.

130. §.

Csik-Tusnádi borviz.

Az Ólt, Csikból Háromszékre menőleg, a két szék határan magas kőszirtet metszett ketté. A kőszirt két oldalán erdő, szűk völgyében az Ólt bal partján kövezett út s keskeny tér terül, s e kis tér öreg fenyvesei között fejezlenek Csik-Tusnád fürdőjének lakházai. E fürdő regényességével Erdélyben egy

*) Nemzeti Társalkodó 1840. II. 76. l.

sem mérközik. Tőle keletre egy meredek hegy áll fenyvekkel, előtte az út és Ólt felett várromszerűen kiálló kőszalok; közelében egy várrom és a Szt. Anna lava; feljül rajta a Mitács hegy, melyen a szoros-útszalaga át vonul, s melyen Gál Sándor 1849 júl. 5-én Szt. Györgynél vesztett csatája után 200 magával megállt, s ha utána nyomulnak, megütközött volna.

E fürdő még igen fiatal, honnan mondhatni még ismeretlen. Alapíttatását Éltés Alajos tusnádi birtokosnak köszöni, ki e tájat, mely addig Beszédmező nevet horda, 1845-ben haszonbérbe vette a falutól 99 évre, s részvényeken e fürdőt állítá. Nevezetes befolyása volt reá erdélyi kath. püspök a már néhai Kovács Miklósnak, ki szülötte földéért tett áldozatait itt azzal telézésé, hogy a szegények számára egy szép lakházat építtetett.

1848-ban már több épület állt, s az élet benne megvolt indulva: azonban épületeit a mozgalmak tetemesen megrongálák.

Három forrása van, mi fürdésre van alkalmazva. Akkor a bővségben buzognak, hogy pataokban folynak be a közel Óltba, s medrök, mint veres kigyó tekereg az agg fenyők alatt el. E három forrás együvé van vezetve, s belőlök fürdő van előállítva. Mérsékletök mintegy 18—20° R., tehát a meleg-fürdők alsó fokán áll. Ivóvize ezektől száz lépésnyire van, elég tiszta, erős és elég kellemes. Alkatrészei: chlorkali, chlor natrium, szén-savas széksó, szénsavas mészföld, szénsavas keseréleg; kénsavas vasélecs, agyagföld és kovaföld. A fürdővizek ettől némileg különböznek. *)

131. §.

Előpatak.

A székely föld déli végpontján fekszik, Brassótól 5 órára. Árapatak nevű falu határán alakult, s ma már Erdély legdússabbán szerelt fürdőtelepe, kár hogy nem fekszik kellemesebben, s hogy völgyének kilátása nincs. Vagy is Nagy Fe-

*) Dcr Satellit 1853. 2. sz.

rencz élesen jellemző szavai után szólva: vannak tájképek, melyeknek színezésében s idomításában, úgy látszik, csak szunyokálva működött a természet ecsetje, s a melyek inkább el-lentételül formálvák, hogy mellettök annál inkább kitűnjék a valódi szépség bájhatalma; ezek közé tartozik Előpataka. Egy szűk völgy szakadásos árkaiban, minden kilátástól megfosztva, nagyon prosaicus hely ez, élénkség, változatosság, szóval minden poesis nélkül. És ily kellemetlen külalakja mellett is megbecsülhetetlen drága kincseket rejt ez belsejében.

A szűk völgyet, melyben esik, patak alkotá, mely dél-nyugoti irányban siet az Ólt felé. A völgy felett kétfelől élénnyuló hegyek mi szépséggel sem bírnak, s még azon bükk erdőt is elvesztették, mely a mult század végén még koronázá, s ma kopár oldalakkal a szemet kellemetlenül fárasztják.

A mult század vége felé, még csak vagy husz paraszt háza van völgyében, 1790 körül kezdenek a bebíró nemesek kényelmesebb lakokat építtetni. *) S ma már a gr. Nemes Ábi emeletes épülete, s gr. Nemes János kőépületei bár melyik fürdőn csinosan vennék ki magokat.

Négy oly kútja van, mit a vendégek használni szoktak. A főkút piacza közepén van, rácszal övedzve, zár alatt. Lég-mérséke R. szerint 12° . Dr. Bélteky szerint vegytanilag felbonczolva, a következő állományok találatnak egy 16 latat nyomó gyógyszertári fontjában:

a) repülő rész:

Szénsav $45 \frac{41}{100}$ századr.

b) Iekötött részek:

Szénsavas mészéleg $14 \frac{3}{50}$ szemer.

Szénsavas keseréleg $1 \frac{23}{50}$ „

Szénsavas szikéleg $10 \frac{27}{50}$ „

Kénsavas szikéleg $1 \frac{3}{25}$ „

Sósavas szikéleg $1 \frac{2}{100}$ „

Timsó $1 \frac{14}{25}$ „

*) Barbenius Siebenb, Quartalschrift II. Jahrg. 308 lap.

Szénsavas vasélecs . . .	13/50	„
Vonatas anyag . . .	27/50	„ *)

Legujabb vizsgálója dr. Marusi, vize minőségét a Selster-síval hasonneműnek mondja. **) Savanyúsága nem igen kellemes, a bort kevésbé főzi, s borral vegyűlten ha pohárban marad megfeketül, színe zavaros, honnan leülepedése is vastagabb. Egy pótolhatlan baja van, az, hogy forrása igen csekély, bár egyszeri kimerésre 83 vedret ad ki, honnan alig gyűl benne annyi, hogy vendégeinek ivásra eleget adjon; a későn kelőknek várakozniok kell, míg annyi gyűl, hogy ismét egy második ivás kezdődhessék. Erdély minden savanyu vizei közt legtöbb olvasztó erővel bír: innen máj és lép-dugulások, gyomorhajók, ideggyengeségek, bújasenyv, aranyér s melancholia ellen igen sok erővel munkál.

A második forrás, mi a Béldi Albert telkén van, ennél zavarosabb: nem igen isszák. A harmadik forrás közhelyen van. A főforrás után ezt keresik inkább, szinte oly jó, mint a főkút, szekerekkel ezen forrásból szoktak hordani.

Van még egy negyedik forrás is, állítólag gr. Nemes János helyén. Ezt nem isszák; csak fürdőnek használják. E forrás mellé a gróf 1839-ben egy fürdő-intézetet állíttatott, hol hidegben vagy melegben kényelmesen lehet fürdeni. ***)

Ide szokott felgyűlni Erdély s két Oláhhon elegans világa, honnan roppant drágaság s fényűzés szokott előidéződni. Egy szoba napi bére rendszeren egy pengő fr. S látogatottsága annyira nevedekőben van, hogy rendszeren 1000, 1200 vendége van egyszerre. Három hó alatt, a nyár három hónapján át Előpaták valami sajátságos: a nyugotias Erdély, s keleties Oláhhon bojárjai olvadnak itt társaságba. Kéjelem, arany, drágakő, játék, vigalom mámora önti el pár hónapig a völgyet; s a nagy-világias színezet, mely a másszor hallgatag völ-

*) Nemzeti Társalkodó 1839. Első félév 14 sz.

**) Dr. Marussi 1843-i Vasárnapi ujság 489 sz.

***) Nemz. Társalkodó. 1840. 12. lap.

gyet kábitóvá teszi, egy panoramai játék, mit Erdélyben csak itt, s itt is csak kevés ideig láthatni.

Tizennyolcz birtokos kezében vagyon. Kik az újabb időben tett hasznos ujitásait az idén még azzal is tetézní kívánják, hogy borvizök meghamisítása elkerülésére kihirdeték, mikép ezen túl az ott töltött üvegek E. B. betűs pecséttel lesznek ellátva. E mellett az 1852-i bevételt és költséget is hirlap útján közzé tevék, s e hirdetmény szerint volt a fürdői bér 515 pft, költség 897, mi a birtokosság pénzlárából pótoltatott ennyire. A költségek néhány rovata igen jellemzi e fürdő haladását: látjuk belőle, mikép az orvosnak fizetett 120, az új kút és lobogó helyreállítására 275, ivóvíz forrás behozatalára 58, sétatér melletti padokra 96, 13 utcza lámpáért 76, a gyógy-kútak vegytani bonczolására 86 pft. stb. *).

132. §.

Homorod.

Homorod ma másod rangú borviz-fürdő: 1773 tájt az erdélyiek legkeresettebb fürdői egyike. Már akkor épületekkel van ellátva. *)

Azon utvonalon esik, mely Székely-Udvarhelyről Csíkba visz, Oláhfalva határán. Mint az út Oláhfalva felé tart, egy fenyveshez ér, s mellette völgybe lejt, melyben a Homorod szilaj vize zúg délnyugotí irányban: az általa képzett völgyben, fenyvesek között van a kérdéses feredő.

Tulajdonosa Oláhfalva közönsége, s innen magyarázható az egykedvűség mely 40 — 50-re terjedő lakszobái felett előmlik, innen az, hogy e gyönyörű táj, e kellemes víz elvesztette egykori hírnevét.

Egy kútja van, hegyoldal aljában, kúpbe foglalva. Vize bőv és tiszta, s helyben erős és igen kellemes ízű. Dr. Pataki szerint 9° R. S következő alkat-részeket foglal magában:

*) Hétlap. 1853. 6—7. szám.

*) Lucas Vagner, De Aquis medicatis. Barbenius Siebenb. Quartalschrift. 11. Jahrg. 308. lap.

szénsavas széksót	-	-	-	3, 08
szénsavas mésföldet	-	-	-	2, 81
szénsavas keseréleget	-	-	-	1, 72
szikhalvagat	-	-	-	1, 28
kénsavas széksót	-	-	-	1, 20
kénsavas vaséleccset	-	-	-	0, 60
szénsavat	-	-	-	32, 00. k.h. *)

Fürdőnek használt forrása, a Lobogó, innen félórára esik, dél felé. Szekérrel járni hozzá igen bajos. E Lobogó felszine pár négyszeg öl, vize nem setét, mint más Lobogóké. Ké-
nyelem körüle semmi, úgy van, miként a természet alkotá.

133. §.

K i r u j.

Kiruj Homorodtól néhány órára, tőle délfelé esik, a Lő-
vötei határon, tőle keletre, s mintegy $1\frac{1}{2}$ órai távolságra. Tör-
ténete hasonló amazéhoz.

Nagy erdőség közepett, völgyben fekszik, azon viz part-
ján, mely a Homorod-almási barlangat alkotá. Vadászok talá-
lák fel forrását 1740 körül. Regényes kösziklás tája, s forrá-
sa csak hamar lálogatottá tette, s azon kor kedvencz fürdői
közé emelte. Igen sokat tett elhíresztelésére országos elnök
gr. Lázár János, kinek e fürdő kedves mulató helyévé lett, *)
s körének szépsége által oda hangolódott, hogy 1762-ben la-
tin versekben megénekelte, s azt Bajtai József r. katk. püs-
pöknek ajánlva kinyomatta.

Vize kellemes savanyú, a gyomrot hajtja, igen vasas, s
veres ülepedést hagy maga után.

A kies völgyben most 13 lakház van, s néha még sár-
rak is szükségesek. Azonban még sem kívánjuk nagyobb für-
dőink sorába képzelgetni. Köré szép, regényes, távol minden
falutól erdőség közepében. Ki halászat vadászatban gyönyör-

**) Uebersicht. d. Arzneimittel. Wien. 1851. 187. 1.

*) Nemz. Társalkodó 1831. 1. 64 1.

kodik, ki a halat, rákot, epret, málnát s főleg a magányt szereti: az Kirujban sok élvezetet szokott találni. Szépségei közé tartozik vashámora, s a közelében eső Almás-barlang.

134. §.

K o r o n d.

Legközelebb esik az ország közép-pontjához, a Parajd-ról Udvarhelyre menő útvonalban.

Legifjabb, egyszersmind legreményteljesebb fürdőink egyike. E század második tizedében kezdék épületekkel ellátni. Alapíttatását gr. Traunnénak köszöni, ki e helyet a szt. demeteri kastélyhoz birta. Már 1830-ban látogatott fürdő. *)

Fekvése igen kellemes. Völgyben terül, a falutól óra negyedre, terét a Korond vize csörgi át, északi irányban. A fürdőlakok a völgy nyugoti hegy-oldalán fejeértenek, felettök lankás cserjés oldal, felebb a hegytetőn a magasban egyfelől Agyha nevű székely falu házai fejeértenek; másfelől a Firtos hegy várromos csúcsa setétlik, s a kies lankás oldal angol parkszerű kinézést kölcsönöz az egésznek. Szemben vele az ország-út kigyózik, s felette erdős hegy, oldalán itt sósíkla ragyog, tovább a Hollókő szirtja emelte fel kopacz homlokát; az ormokat fenyők csipkézete szegi be.

A lak-épületek zsendely fedelei a zöld s fa lombos völgyben szépen veszik ki magokat. Egy négyszeg kört vesznek körül, melynek egyik felében ott látszik a rácsozott borvíz forrás, öreg fák árnyékában.

Korondat kiválólág magyarok látogatják, innen benne igen sok háziasság. Tulajdonosa gr. Toldalagi Ferencz, hozzá tartoznak az épületek, melyek jelenleg 31 szállásra vannak osztva, egytől három szobáig. Rajta kívül csak két bébíró van, egyik Pálfi Dénes földhirtokos, ki maga is szép épülettel bír.

*) Nemz. Társalkodó. 1831. I. 63. I.

A szép vidék s otthonosság Korondat igen kellemessé szokta tenni. Azon kirándulások, melyeket a tőle egy órára fekvő parajdi sóaknára, a felette emelkedő Firtos várronjához; s tőle néhány perczre eső Árcsóra, a természet kezéből a legszebb kertbe, s a vele szembe eső sós forrásokhoz kövületek keresésére szoktak a vendégek szervezni — sok édes emléket, vágyat kötnek e fürdőhez.

Csak egy iható kutja van, köpübe véve, rácschal kerítve; forrása jól győzi vendégeit. Vizének vasassága kénességgel van vegyülve. Az étvágyot nagyon elősegíti. Helyben elég erős, s nem kellemetlen. Színe kissé homályos. A földön, hol kifoly, veres üledéket hagy; az üveget, melylyel hordják, pár hét alatt sötét kávészínnel vonja be.

Fürdője kétféle van: egyike borviz, kútjától harmincz lépésnyire, deszka kerítésben csinosan. Benne bor-viz van természetes mivoltában. Mellette ott állanak meleg-fürdő szobái.

Másik fürdője vele szemben, a hegy-oldalban van. A leghidegebb sós viz buzog itt fel, mind azok közt melyeket Erdélyben ismerünk. E forrást fürdővé 1836-ban idomíták, mérséklete 13° R. szerint; alkotó részei közt vas, kén és gyan-ta található, igen sok léggel; ez is körül van véve vetkező szobákkal, s a fürdőt néhány percz alatt hidegségével dermedésbe viszi át.

135. §.

K o v á s z n a.

Kovászna nagy székely falu, épen a keleti határ-hegyek aljában. Forrásai a faluban vannak, ott vannak a fürdő vendégek számára szánt épületek is. Brassótól 8 órára csik. Egy 1847-beli humoristikus czikk szerint: utczái s piacza a terem-tés első napján köveztettek ki, s hogy valami nagyon tisztán tartódnék, a czikk írója teljességgel nem vádolja. *)

E falu helyisége igen sajátos. Mintha kitörni akaró vulkánon fekünnék, az egész völgy idő-változásoknál vitriol

*) Vasárnapi Ujság. 1847. 695. sz.

szagat gőzölög a földszinre, a pinczék mintha párolognának, eger itt nem tanyázik, a fa edények rögtön penész-virággal fogódnak bé, s a kútak, pinczék fojtó gőzzel telnek el, melyek a madarakat megszédítik. Hová üt ki a természet munkálkodása, még titok: mult nyáron egy gödör ásása alkalmával gőz-kémény kezdé a földben nyilni, mit némelyek gőz-fürdőnek azonnal el is kezdének használni, s most már körüle kevés készület is van.

Három forrását használják. A régi jó kút ott áll szép fedelével, de fel van hagyva, vize megromlott, s mint hinni szeretik, a fedélzet rátétele rontotta meg, mit egy általa meggyógyított bojár háládatossága jeléül tétete.

Vízének ize kissé kellemetlen, egyébként hideg, tiszta s szép gyöngyöket hány. A Horgász nevű forrás hajtó erővel, is bír.

Fürdője, az ugy nevezett Pokolsár, pár négyszeg öles fortyogó, mely hamuszin vizét morajjal hánnya fel s nyeli vissza. E viz zavaros, anynyira, hogy a nép vele házat feje-rit, minthogy a poloskák ellen igen hasznos óvószer. Szagja szurkos és kénos; ize kissé sós, egyébaránt egy neme a borvizeknek. Ha kimerítjük, leül; de akkor sem tisztul fel egészen.

136. §.

R a d n a.

Radna Erdély egyetlen nagy borviz fürdője, mely a székelvyföldön kívül esik. Hazánk északkeleti szegletében, Bukovina szomszédságában, erdő koszoruzott s fellegeket verő kőszálok közepett, a Szamos vizének kristály tiszta ágazatai gyönyörű völgyületeket képeznek: e völgy falvait, e helyet nevezik Radna-vidéknek, e tájnak végpontja Radna.

Radna hajdon nagyszerű bánya város, ma egy ólmot bányászó kis oláh falu. A város letűnt, de vidékének festőisége örökbecscsel van felruházva.

A Radnai fürdőnek e végre épített fürdőtelepe nincs. A vendégek Radnán s a szomszédos Májer nevű faluban vesznek

szállást: s a nyomorult oláh falu, s tisztasággal nem vádolható oláh lak, pár hónapig mintegy varázs-ütésre átváltozik. Hol egy éven át nyomoru nép teng: nyárban szőnyegek, keleti shwalok, ragyogó ékszerek terülnek; s hol az előtt csak panaszos furulya-szó hangzott, most Erdély első rangu zene bandái mulattatják a párizsi legutolsó divatszerint öltözött társaságot.

E fürdő egyedül az, mely mintegy klasszikai nevezetessége az időnek alája vetve nem látszik. Mióta csak Erdélyben a hideg fürdő divatba jött, Radna mindég viszi első rangu szerepét. Radna, Borszék és Előpataknak ma sem enged, s ha könyelem idéztetnék tájain elő, semmi sem versenyzene vele.

Tája szépségének nagyszerű festőiségével most sem versenyez; mi Svajcz Európában, az Radna Erdélyben.

Radna völgye rakva savanyu forrásokkal. Radna, Májer, és Szt. György határai nyujtják a leghasználhatóbbakat. Mintegy 20 forrást számitanak e fürdőhez. Egyedül a Mogurán egy négyszeg mértföldnyi helyen 25 iható forrás van. Ma azonban csak is a következő hat forrás van használatban; a szt. györgyi, hákori, dombháti, a lobogó, stenczel-alji forrás, és medve pataka; a többi csak posvány. *)

A források mentől felebb csnek északra, annál vasasabbak, annál erősebbek. Azonban, minthogy a vendégek két szomszédos faluban Radnán s Majerben szállásolnak inkább: a két falu között eső forrásokat vették inkább használatba. Középpont egy vendéglő az ország út mellett, melynek udvarán néhány ől magas kerek dombot látunk, a dombtetején árnyoló fák körét; itt buzog e kistetőn a fő kút, a dombháti borviz. E dombot a forrás felbuzgó vize alakítja: sajátos állpont, sajátos módon meglepő a kilátás, melyet az erdők tengerébe nyujt. Vize oly bőv, hogy óránként 25 erdélyi vederre tehetni, mit Dr. Nyulas 50-re számitott vala. Ize a többinél vasasabb és sóltanabb.

*) Magyar Hírlap 1851. 571. szám.

Dr. Pataky a dombháti forrást 10° R. melegnek, s következő alkatrészekből állónak találta:

szénsavas széksó	-	-	-	25, 60
széksavas mész-föld	-	-	-	11, 20
szikhalvag	-	-	-	7, 20
szénsavas keseréleg	-	-	-	5, 10
kénsavas széksó	-	-	-	2, 40
szénsavas vaséleg	-	-	-	0, 90
szénsav	-	-	-	46, 08 k. h.

kénkömény határozatlan mennyiségben. *)

Ezen kívül még használat alá van véve egy 9 — 10° R. mérsékletű lobogó, épen a domb alatt, fürdés végett, mi jelenleg Antonia-fürdő nevet hord. Ezeken kívül kedveltetik még a medve-völgyi és vashátori borviz, s Radnán is két forrás.

Az említett vendéglőt, és szobákat a fő kút mellé, a határszéli katonai kormány építteté a múlt század végén, mint-hogy korunkig e vidék kormánya alá tartozott. Alig kézelte egy negyed évszázadon, akkor eladóvá tette, s ez után a radnai fürdő e középpontja nem a legszerencsésebb kezekre került. S így a fürdő, mely 1798-ban 316 vendéget, 1799-ben már 430-t, s így folytonos nevedezésben többet számít: közel áll a hanyatláshoz, ha több gond nem fordítatik reája. A múlt század végnapjaiban dr. Nyulasban nagy pártfogót lelt vala, hat forrását vegykémlet alá is vetette, s ismertetésére könyveket adott ki,**) s oda emelte hírét, hogy vendégei közt magyarhoni, galicziai és moldvai találkozott Erdély fiaival.

1851-ben 300 vendég látogatta meg. Hogy ezután még több látogassa, nagyszerű készülöben lévő tervekről tudósítának. ***).

*) Uebersicht d. Arzneimittel Vien. 1851. 181. l.

**) Nyulas: A Radnai Borvizéről. Három Kötet. 1800.

***) L. környéke bővebb leírását Patakytól: Magy. Hirlap. 570—76. l.

137. §.

Bodoki borvíz.

Az említetteken kívül van még egy sereg másod és harmad rangu borvíz fürdő, melyek közül még néhányat jónak vélünk előszámlálni. Ilyen a bodoki is. Bodok az Olt partján, s S. Szentgyörgyön felyül, pár órára esik. Két forrása van, egyik igen bőv, s kifolyása van; tisztaságra a legtisztább forrással vetekedik; ize kellemes, csekély sóssága van. A bort főzi, s vele állva megfeketül.

Egymás forrása is van, mit azonban nem isznak, csak külsőleg használnak sebekre.

A mult század végén látogatott vala. *)

138. §.

A Kászoni fürdő.

Csik és Háromszék közt Kászon völgyében esik. Bükkös bérczek aljában fejezlik a néhány lak, mely a vendégeknek 13 lakszobát nyújt. Két forrása van; de inkább csak egyiket vették használatba. Tulajdonosa az itt birtokos Balázsi család.

141. §.

Malnási.

Ugyan csak az Olt partján esik, a most említett Bodok mellett. Két forrása van, az, melyet inni használnak, a falutól fél órára esik az erdőben: vize hideg és tiszta, s veres ülepet mutat fel. Más forrását csak fürdőnek használják. Bugyogó nevű forrása kéntartalmu timsós forrás; melegsége 18° R. Alkatrészei dr. Patáki szerint:

kénköneny	-	-	-	-	25, 60 k. h.
kénsavas mészföld	-	-	-	-	3, 00
szénsavas keseréleg	-	-	-	-	
szikhalvag	-	-	-	-	1, 20
kénsavas vaslég	-	-	-	-	0, 60
agyagföld	-	-	-	-	1, 00. **.)

*) Barbeniur; Siebenb. Quartalschrift. II. Jahr. IV. Quartal.

**) Uebersicht. d. Arzneimittel. Vien. 1851. 179 l.

140. §.

A Száldobosi borviz.

Erdővidéken, Száldobos, Vargyas, és Olosztelek között völgyben esik, egy kútja van, köpübe véve. Rákosi borviznek is hívják, s mivel a bort főzi, szeretik borszéki helyett árulni.

E borviz-forrás az, melyről legrégibb történeti adatunk van. Kemény János írja önélet-iratában, hogy Bethlen Gábor fejedelmünket élte utolsó évében, 1629-ben, orvosai ide hozták a száldobosi borvizre. Akkor s még a mult században, a Benkő idejében is, látogatott volt: s némelyek hinni szeretik, hogy Oloszteleken azon emeletes lak, melyben most b. Rauber Nándor lakik, a Bethlen Gábor itt mulatása idejéből keletkeznék.

141. §.

Szombatfalvi Szejke.

Székely-Udvarhelytől fél mértföldre van, a Parajd felé jövő ország-út mellett. Ize kénes, de azért korsókba meritve Udvarhelyre szokták hordani, hol pár garasért eladják. Vendégei, minthogy a falutól félre esik, deszka sátrók alatt tanyásznak; fürdője igen hideg. Bőr kiütések ellen hasznosnak tartják.

142 §.

Sztojka falvi borviz.

Legtávolabb esik Erdély több borvízeitől, a Sátorhegynél, Magyarhon felé. Csak most jött használat alá 1840 óta. Tulajdonosa gr. Eszterházi István. 1846-ban még csak 12 szobája van, annyi fürdő-házzal.

Vidéke gyönyörű, völgyben fekszik, óriás hegyek aljában, melyek egyikén, a Sátorhegyen bazalt oszlopokat láthatunk.

Bor-vize Sztojka falvától mintegy 100 lépésre buzog fel, két kútban. Azon kút, mely az ivó-vizet adja, naponként mintegy 25—30 veder vizet ad, nem elegendés arra, hogy fürdésre is fordíttassék, mi végre a más forrás használtatik.

A fő kút mérséke 8—9° R: Rendkívüli olvasztó erővel bir, honnan máj és lépbajokban, aranyér és hason ne-

műekben azon erőt akarják neki tulajdonítani, mivel az elő-pataki bir.

A más forrás ehhez mintegy 150 lépésre buzog; ennek íze kellemetlen tentáéhoz hasonlít. Kőrülök nevezetes kővületeket láthatni.

1852-ben mintegy 200 vendég látogatta meg. Vendéglővel volt ellátva. S Kolozsvár zene kara is meglátogatta.

143. §.

Z a j z o n i f ü r d ő .

Brassó mellett esik, a falu is tulajdona volt. Egyedüli borvize a volt szászföldnek. Két kútja van, mindenik emelkedett helyen forrik. Néhány éve e fürdő elhíresztésére mindent megkísérlettek. Rőpiratot, értekezéseket bocsátottak közre; sőt vizét iblany-szikegesnek is találták. *) Mi ha igaz, akkor Zajzon fürdőink közt igen kedvező helyet fog elfoglalni.

Egész vegykémlet szerint főforrás, a Ferdinand-kút, a következő létrészeket tartalmazza:

Szénsavas szikeg	20. 22
Szikhalvag	9. 39
Szénsavas mészföld	7. 03
Iblanyos szikéleg	3. 82
Szénsavas keseréleg	1. 68
Kénsavas szikéleg	0. 30
Szénsavas vaséleg	0. 23
Szénsav	39. 38 k.h. **)

b.) Kénes, keserű vizek.

144. §.

B á z n a .

E falu magyarul Felsőbajom, németül Baszen; oláhul Bázne; közönségesen mégis csak Bázánának nevezik.

*) Dr. Grosz Frigyes, Természetvizsgálók munkái. V. kötet. 90. l.

**) Übersicht d. Arzneimitt. Wien. 1851. 209. l.

Medgyes közelében fekszik. A falu mellett szép völgy nyúlik el, oldalain szőlő, erdő: e völgyben a szőlőhegy alatt van Bazna fürdője, a falutól egy óranegyedre.

E fürdő története igen sajátságos. A XVII. század közepén itt forrás kezdett felbugyogni, mely magának mintegy ölös átmérőű felszint alakíta; szélét só anyaggal fejezté be, s maga körül ölnyre a tenyészetet kiölte. A forrás vize éveken itt buzga, ki nem folyt, hideg, zavaros és íz nélküli lévén, a figyelmet elkerülte. Pár tized múlva 1672-ben mint a pásztorok ott nádból tüzet élesztének, a forrás vize lángra kapott, s égelt, míg nem a vidék csudájára kezde járni. A víz égett, de nem melegült. Lángja kék volt, hasonló a szesz lángjához, s három lábra fellobogott. Ha kimerítették elaludt, s ha tűzre önték eloltá azt, őt pedig csak földdel sikerült eloltani.

Első volt, ki a mivelt világot o természeti ritkaságra figyelmezteté Vette György, szebeni gyógyszerész. Ki a fennebbieket egy Németországi folyóiratban közlő. Közleményét tárgyalás alá vették. Tudták, mikép hasonló forrást Porosz s Lengyelország is bír, de még sem határozhaták meg: gyűlékonyosságát kén vagy naphta adja-e? *)

Másodszor 1791-ben látunk róla a Quartalschriftben. Már ekkor három forrásról emlékeznek egymás közelében. A főforrás van legtávolabb, utána a Bettlerbad, e kettő kigyulad, s éghetése hosszát négy órára teszik. A harmadik még közelebb esik, ez kifoly, s nem gyulékony. Már akkor lábdaganat, s csúzos tagokra használták. **) Oly ritka tünetény vala, hogy Frankenstein Bálint szász ispán versekben megénekelte.

Korunkban e vizet méltányolni kezdék. Épületeket raktak le körébe. 1852-ben 40 lakszobáról szóltak a lapok. Szeszt gázvilágításra fogák fel, s Bázna csinos fürdőhelylyé siet alakulni.

*) *Miscellanea Curiosa Medico-Physica. Francofurti et Lipsiae. Annus 4—5. Observatio CLXXI.*

**) *Sieb. Quartalschrift. III. Jahrg. I. Heft.*

Dr. Pataky vizsgálata szerint Bázna jódot tartalmaz; és
15° R. meleg. Létrészei:

Szikhalvag	388, 8-
Keserhalvag	17, 20
Mészhalvag	14, 40
Agyagföld	0, 53 *)

145. §.

K é r ő i f ü r d ő.

Szamos-ujvárral szemben fekszik.

Mint az útas Kolozsvárról Dézsnek tart, az országút mellett egy völgyöböl tűnik fel, melynek zöld lombjai között néhány lak fejezik: ez a kérii fürdő.

183C-ban már mint fürdőt említik, s csúz elleni hatásáról megdicsérik. **)

1851-ben elhalálozott Czakó, az ismeretes alchymista, s csőd alá jött kir. pénztárnok tömegével együtt e fürdő is az álladalomra jött.

Vizét, minek kollós tojás ize van, nem iszszák. Feredőnek melegen igen szeretik. S nyárban a szivattyu, mi kutjából a melegítőbe vizét felveszeti, nem igen sokat pihen. Ferdőtézte körül néhány laksoba is van; de vendégei inkább Szamosujvárra szállnak. Kényelmére áll a vele szemben álló nagy fogadó.

146. §.

B o d o k i s z e m - v i z.

Bodok Háromszék faluja.

Hegyek között fekszik. A napkeleti hegysorból egy patak jő le, az ugynevezett Várpataka. E patak jobb oldalában két kis forrás vagy egymás mellett; ez a bodoki szemviz.

Kövek közül jő, kis-újj vastagságu jukakon. Vize szép tiszta, azonban kén-máj (hepar sulphuris) szagja van, olyan

*) Uebersicht der Arzneimittel. Wien. 1851. 176—7. l.

**) Nemz. Társalkodó. 1831 19. l

mint a gyógyi s budai forrásoknak. Forrásánál fejr s lakat rak le a kövekre; s a kéznek síkabb, lágyabb mint más víz.

E víz a szemnek igen jó. Egészséges, ha mossá vele, érzhetőleg könnyebbül. Fájos szemeknek pedig a legmegbecsülhetlenebb szemvíz.

1830-ban e hely egészen a maga vadságában áll; azért a forrás nagyon látogatott vala. E falu határán lévő borvíz, mint feredő keresettebb volt mint jelenleg; innen a forrás melletti bokrok a szemmosó len-darabokkal mondhatni terítve voltak.

Egy akkori tudosító több példát idéze arra, hogy már megrogzított szembetegségeket kivesz. S igen jótékony az által, hogy üvegekben a forrástól elvihető, s úgy is megteszi hatását. *)

147. §.

C z é g i v i z.

Czégiviz név alatt boltjainkban egy nemét árulják a gyomor-hajtóknek: középpontja Kisczég a Mezőségen.

Kisczég, Mócs, Novaj, Sármás körül már a mult században élt Fridvalszki mintegy 300 ily forrást gondolt létezni. **) Mit én sokallok.

Gróf Vas Samu a Mezőségről értekezvén, egyedül Kisczégen négy ily forrást említ meg, melyek közül a fő kúpübe van véve. ***)

Fekszik a tordai, kolozsi, dézsi sóaknak között, mindeiktől néhány órára. Czégen palás hegy lábán jön elő. Szabad mezőn. Színe homályos. Ize émelyítőleg sóskeserű.

Országos fő-orvos Neustädter 1796-ban vegykémlet alá vette, s ő fedezte fel benne a csodasót. †)

*) Nemz. Társalkodó 1830. 23-24. l.

**) Fridvalszki: Mineralogia Trans. 197. lap.

***) Magy. Orvosok és Természetvizsg. V. 88. lap.

†) Sieb. Quartalsschrift V. Jahrg. 25-32 lap.

Pár évvel később dr. Mátyusnál látjuk vegykémlet alatt, elmondja, mikép azon korig csak mint külső szert használák, úgy jöttek reá, hogy belsőleg is használják, mint hajtószert. Vízében kénköves palával sőt lát főlelegyedve, s a belőle kiszáritott só részt az angol keserű sóhoz hasonlónak találta. *)

1830-ról arról értesítenek, hogy sokan oda helyére mentek, s úgy itták. **)

Utoljára a természetvizsgálók Kolozsvárt tartott gyűlésében merült fel, s egy font mennyiségében 105 szemér kénsavas szikélegyet találtak; az Őlvesnél lévőben 104-t. ***)

Egyéb létrészeit is vizsgálva, dr. Pataky szerint 9° R. s következő tartalmu:

Kénsavas szikéleg	105, 6
Kénsavas keseréleg	24, 00
Szikhalvag	10, 80
Szénsavas keseréleg	2, 00
Szénsavas mészföld	1, 20
Szénsav	2, 40 ****)

E forrásokat, mint fürdőt köszvényben és fekélyben sínlődők szokták használni. Mint hajtószert üvegekre töltik, úgy árulják, s egy fél kupa, egy icze, megivására rendszeren 8—10 szék szokott előállani.

Neustädter már korában figyelmezteté hona fiait, hogy itt e forrásokban a csodasónak végtelen mennyisége van, s ha főznék, gyógyszeráraink nem szorulnának e részben külföldre. Most csak ismételjük.

148. §.

Kis-sármási Bolygó.

Kis-sármás Kisczég mellett fekszik, a Mezőségen.

A falun felyül van egy rét, a Kisczégről lejövő patak partlapályán, itt van a kérdéses Bolygó.

*) Mátyus Diaceticája IV. kötet. 82—85. lap.

**) Nemz. Társalk. 1830. 198. lap.

***), Természetvizsgálók munkái V. 94. lap.

****) Uibersicht d. Arzneimittell. Wien. 1854. 180 l.

A forrás legközelebbi köre mocsáros, közepén van a Bolygó, melynek vize három ágban buzog fel. Egyike e forrás a mezősegi keserű vizeknek.

Köszvény, rüh, süly ellen sokan jótékonyan használták. Használása külsőleg ment: szenvedő részeikkel a belegek a kútba börttek, s néhány fürdőre a fájdalom eltávolított. *)

149. §.

Kis-sáros gyulékony forrása.

Kissáros a Kisküküllő balpartján, Dicső-szentnárton átellenében esik. A falutól távol, kopacz hegy aljában gödör van, melynek széle 4, mélysége egy lábnyi. Ezen csodálatos gödör gázt lehel ki, melyet a pásztor gyermekek meggyujtanak, s mellette őszszel törökbuzát sütnék.

A gödör esős időben vízzel feltelik, de azért akkor is meggyul, s mindaddig ég, míg erős szél, vagy sebes eső el nem oltja.

Szagja nincs. Mi lehet tehát e gáz alkotó eleme, még megfejtve nincs. Felette még csak gr. Haller Ignác közlé észrevételeit, ohajtandó, hogy feledékenységbe ne menjen.

150. §.

Tűri viz.

Hasonló minőségű a Czégi-vizhez. A falu, mely mellett e viz felbuzog, s melyről nevezetét veszi, az egyesült Küküllő balpartján fekszik, Balázsfalván alól.

A forrás hegytővén buzog, szabadon áll, mindenki tehet vele mit tetszik, semmi gond reája. Hasonlóan a Czégihez, ezt is üvegekben, mint gyógyvizet árulják. Oly nagy mennyiségben forrik, hogy csorgó alakja s kifolyása van,

*) Nemz. Társalkodó 1850. 187. l.

151. §.

Z o v á n y i f ü r d ő.

Zovány Szilágyban, Somlyótól északra esik. A falu mellett, agyagos sovány hegy aljában két forrás van, körüle pár épület, fogadó, feredőház: ez fürdője.

Forrása elég bőv, kesernyés timsós ize miatt fojtós, s meginni nem lehet. Fürdőnek használják, s ily alakban bőroni fekélyek, daganatok, köszvény ellen szokták használni.

Dr. Mátyus vizsgálat alá vetett belőle 20 lot vizet, s miután elpárologtatá, 37 gran égett timsót talált az edény oldalára rakódva. *)

c.) S ó s - f ü r d ő k.

152. §.

S z o v á t a s ó s f ü r d ő j e.

Parajdtól északra havas nyulik el. Vásárhelyről menve e havassal szemben, a Kisküküllő partjáról a legfestőibb svájczí képet adja. Itt vagyon hazánk legnagyobb só-spuriája.

E havas lábánál, az említett falun felyül, szemben az országúttal kerekded domb emelkedik ki; a dombot nem fedi erdő. Mint egy sírból került óriás koponya fejrlik messzire, s még mintha szemgödrei is ott sötétlenének.

Miből e hegy áll, mi előnkbe fejrlik, mi tiszta időben mint ezüst lemez ragyog: az sóhegy, sólőmeg. Az erdélyi ember, ki annyi sót tapod, ki sokhelyt sóba vágja pinczejét, figyelem nélkül halad el mellette. De eljő a külföldi, ki tengervizéből készíti savát: az bámulattal áll meg a természet ily pazérlása felett, s miként Gerando, költői képeket keres leírására jaspishoz, malachithoz hasonlítván. **)

A hegy $1\frac{1}{4}$ óra kerületű. Gyönyörű vidéket képez: ke-reken sóstavak veszik körül; s egy festői édes tó délről, mely

*) Mátyus Diatatikája IV. köt. 82. l.

**) Gerando La Transylvanie II. 125. l.

szépségével még mindenkit meglepe. A hegyet kereken ismét hét katonai őrház keríti, mi a szálos erdőség zöldéből, az ormokon, igen szépen fejeződik.

A sóhegyet amphitheatral alakban kerítik a szomszédos havasok. A rajtok lakadó apró források, s az esővizek a sódomb mellé huzódnak, azok képezik a tót, most itt majd amott, s ismét eltűnnek; magokat a sókeblébe furván, betűnnek, s dörgéssel rettegtenek a felette járdalókat.

Régen itt sóbányászat folyt, bányák nyomain alakultak ide a legelső sóstavak, melyek helyüket most annyit cserélgetik. Hol az idén kaszáló van, jövődében tán sóstó leendő, s pár év múlva berágja magát a sóhegy gyomrába, lecsapolódik, lefoly a völgy patakába, s ismét kaszálót hagy maga után.

1851-ben hat tava volt. Felszínök átmérője 10—15 öl, mélységek 5 ölig. Többire langy melegek, azonban voltak közöttük, melyekben mélységek miatt feredni nem lehet: míg szomszédjuk valóságos hideg. Már tavaly e tavak nagyobb része nem létezett. Nem volt meg a tó a hegy keleti végénél, mely 1851-ben csak annyi hideg réteggel bírt, mennyin a test felyül óvakodva lebeghetett, úgy hogy a forróságtól kezünket sem tudtuk lebecsátani; igen sós vala, s alján pamut-lágy iszap.

E fürdő előnyei közé tartozik, hogy főfájást nem idéz elő, s bogarak e tavakban nem élnek.

A vidék rége óta használák. Nyaranként uraságok is látogattak, kik a faluban veltek szállást maguknak. 1844-ben kezdének némely vidéki bebirtokosok a sóhegy alá fürdő-lakokat építeni.

153. §.

Tordai sósfürdő.

Torda városától óranegyedre, hol egykor a rómaiak bányászkodtak, most sóstavak állanak, melyek számát 10—15-re tehetni. A hely hasonlít egy súlyedéshez, melyet kereken lankás hegyek környeznek. Völgyületének átmérője $\frac{1}{8}$ -ad órányi.

E tavakat a városi nép igen szereti fürdőnek használni. Melegségök a nyári folyóvizé. Van azonban, mint az ugynevezett Nyolczas-szám, mely főleg tavasszal, kiállhatlan meleggé teszi iszapját.

Korunkig e tavak eredeti állapotjukban álltak. 1840 körül jött a tordai értelmiség azon gondolatra, hogy oda fürdőt szervezzén. B. Kemény Farkas († 1852. Londonban), dr. Hankó József († 1849), s gyógyszerész Velics Lajos fáradhatlan munkásságuk mellett, a fürdő 2 $\frac{1}{2}$ pengős részvényeken létrejött. A társaság a keleti tavak néhányát fürdőszobákkal ellátta; egy tavat nők számára előbb kiszivattyuztatván, padlattal látott el; melléje vendéglőt állított. stb. S már 1847-ben oly látogatottá tévők, hogy a fürdésérti napi bevétel rendszeren 10—12 pft. volt. A hely fáttan kopárságán most már tervbe vett selyvényekkel akarnak segíteni.

Innen félórára, a mostani sóaknák mellett is van vagy három sóstó, ezeket is használják. Ezek rendszeren mélyebbek sósabbak, s melegebbek, mint az előbbiek.

154. §.

Zsábenyicza sósfürdője.

Zsábenyicza Régen mellett esik; magyar neve Sóbánya.

Mellette hegyoldalba sóstavak, melyeket néhány év óta kezdének inkább használni. Közelebbről ide fürdőházakat építettek; s hogy a marháktól megóva legyenek, bekerítették.

155. §.

Vizakna sósfürdője.

Vizakna kis mezőváros Szeben mellett, sóaknákkal.

Az aknák mellett néhány sóstó képezi fürdőjét, melyek elsüllyedt bányák felett alakultak.

Ezen tavakat legjobban Kósa Mózes sebész vette vizsgálat alá, s róluk kis röpiratot bocsáta világ elé. Közzé tette e tavak alkotó részeit, s az ugynevezett Ötöstóban egy polgári fontban következő létrészeket talált:

Sósavas szikéleget . . .	437 . 00	szemert
„ keseréleget . . .	52 . 50	„
„ mészföldet . . .	15 . 00	„
Szénsavas szikéleget . . .	71 . 50	„
„ mészföldet . . .	8 . 50	„
Kenény iblag . . .	2 . 25	„

Szénsavas vaséleccset s búzenyt meghatározhatlan mennyiségben. Viszonyos sulya ≈ 1065 ; a Kettős-tóbeli fürdőt $\frac{2}{3}$ gyengébbnek, a Tököli-forrást erősebbnek találta.

Azonban e kísérletet s különösen a jódát a Nemzeti Társalkodóban kétség alá vonák, minthogy még eddig Europa legpontosabb vegyészének is csak igen kevés felé sikerült ásványos vizekben jódozást felfedezni. Honnan igen helyes lenne már a jódot tisztába jönnünk.

B.) Meleg fürdők.

156. §.

Algyógy fürdője.

Algyógy melegfürdőink legkeresettebbike. Gyönyörű tájon fekszik a Maros jobb partján, a nyugoti havasok aljában. Szászváros legközelebbi piacza.

Fürdője a falutól félórára esik a havasok felé, körülváddal bővölködő vadregényes erdős táj; nem messze tőle egy barlang és vizesés, melynél egy igen gyönyörű kövült fatuskót láthatni.

Vize 28° R. meleg. *) S oly bővségben buzog fel, hogy minden fürdőnek képes friss vízzel szolgálni. A források egy más közelében esnek, s öt fürdő medenczében vannak elfogva. Színök kékes, és igen tiszták.

Mellettök kis tér van, ezt veszik körül a laképületek, melyek 29 szobát foglalnak magokban. Az áhítatosok számára egy kápolna, a mulatókéra faárnyos sétány s tánczterem van rendezve.

*) Dr. Grosz Frigyes, Természettvizegatók V. gyűlése 95. l.

E fürdő a fejedelmi kornak volt kedvencz fürdőhelye. Bethlen Gábor fejedelmünk 1629. aprilisében, élte végnapjaiban, itt kívánta volna egészségét helyreállítani; de hasztalan, az ősz életének végét vetett.

Wagner a mult század végén megvizsgálta. Akkor vize nem volt befedve. Semi ként sem fedezett fel benne, vizét szép tisztának találta. Szépen látogatják. Tulajdonosa most b. Bornemissza János.

Dr. Pataky újabb vizsgálódása e fürdőt lúgsós meleg-fürdőnek találja. E szerint az Apafi-fürdő következő létré-szekből áll:

Szénsavas szikéleg . . .	7. 05	
Szénsavas keseréleg . . .	3. 20	
Szikhalvag	0. 80	
Szénsav	40. 14	köbhüvelyk. *)

157. §.

A l s ó - v á c z a.

A zarándi havasok aljában fekszik, a Körösvize mellett.

A falu mellett sötétes szép völgyben van melegfürdője, három medenczében, melyek melegsége 25° R.**) Három kútja van, körülé több vendégszoba. Tulajdonosa a gr. Bothlen család, s igen jó gond vala eddig reá fordítva, s igen sokan látogatók. S mint egy utazó magát kifejezte: nyárban itt mindig találni vendégeket, társaságot, ebédet. A virágos réteken sűrű magyarófák alatt itt az eprészök, túl a gombászók vig dala hangzék. Itt zene és táncz, amott sétálók, másutt olvasók a magányban. ***)

Szaga kötös tojáséhoz hasonlít; íze lágy émelygős, színe világos.

Dr. Bélteky, a kormányzék rendeletére, felbontotta volt e vizet, s talált egy 16 uncziás fontban:

*) Uebersicht der Arzneimittel v. Diegelman. Wien 1851. 175. l.

**) Természetvizsgálók V. gyűl. munkái. 93. l.

***) Nemzeti Társalkodó 1840. l. 44. l.

Elillanó részt 14. $\frac{11}{500}$

Állandó részeket:

Kénsavanyos mészföldet . . 2. $\frac{13}{20}$ grant.

Sósavanyos szikéleget . . 3. $\frac{15}{100}$ „

Sósavanyos keseréleget . . 3. $\frac{3}{10}$ „

Körüle a kövülés oly mennyiségben jön elő, mekkorában sehol Erdély földén.

Feles római épület maradványok is hevernek körében; honnan meglehet már a rómaiak használták. De utánuk ugy látszik ismeretlenség homálya fedte sokáig; honnan a népmonda szerint, a törökök találták fel újra.

158. §.

Hévíz meleg forrása.

Hévíz falu az Olt partlapályán. Melegforrása a falun feljül van, mely oly bőv, hogy patakká válik és malmat hajt. Télben sem fagy be. Fürdőnek nem használják. A falutól az Olt felé római telepmaradványokat találnak, honnan gyaníthatólag a rómaiaknak itt gyarmatuk volt, mit Colonia Aquarum Vivarumnak szeretnek nevezni. E meleg forrás kőtejes barlangot alkotott.

159. §.

Kaláni fürdő.

Kis-kalán a Strigy balpartján esik. Hunyadtól két, Dévától három órára; teren fekszik, a Strigy völgyében. A falutól óranegyedre, három hev forrása van, melyek egyike kősziklába van vájva, mit római műnek tartanak. *)

Történeti hagyományaink szerint Zsigmond király a XIV. században már használta.

Vizének ize kedvetlen, melege 24° R. **) Egy őrház, s egy fürdőépületből áll körüle minden ipar. Az egész mintegy

*) L. bővebben Erdély Régiségei II. Fejezet.

**) Természetvizsgálók V. gyűlése. 93 l.

felhagyva látszik, honnan vizét a vidék 1773-ban kender áztatni használta, mint a mely az áztatást, 3–4 nap alatt bevégezi, mi másutt két hét. *)

160. §.

T o p l i c z a.

A Maros partján, a havasok között fekszik, Gyergyó felől, a tutajozás első kikötő helye. E falun a Maros keresztül foly, s közepén egyesül vele a Toplicza vize.

A két viz közötti porondon melegfürdő van, mely köré négy velkező szobát építettek. Eddig használatlan hevert.

Mérséklete $22\frac{1}{2}^{\circ}$ Reaumur szerint. Ize savanyu, szaga nincs, fenekig állászó. S ha a Maros bele nem szivárogná 25 fokot is elérné. Ily forrás még az oláh templom körül is van, mi a Marostól távolabb esik. **)

161. §.

Zernyest meleg forrása.

Zernyest falu Brassó közelében. Tököli győzelméről ismeretes. Egy melegforrása van, Fontina Domnilor névvel, mi magyarul: Urak kútját jelent. Már Fichtel a mult században figyelmes lett reá. ***)

*) Lucas Wagner De Aquis medicatis Trans. II. I.

**) Nemzeti Társalkodó 1856. I. 132. I.

***) Fichtel's Mineralogie I. 55. I.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

VIZESÉSEK. TAVAK. FOLYÓK.

162. §.

E l ő z m é n y.

Semmi sem emeli egy ország festőiségét annyira, mint a vizek festőisége. Fájdalom, be kell vallanunk, hogy sem nagy folyónk, sem tengerpartunk nincs. S nagyobb vizeink sem járulnak oly gyakran tájképeink kiegészítéséhez, mint más országokban. Más mit fájlalnunk kell, hogy nagyobb tavaink, mik mellé Svajcz Olaszország oly gyönyörű városokat épített — nincsenek.

Vizeséseink elég szépek, elég festői tájakon jelennek meg; de itt is azon szomoru vallomással tartozunk, mikép znhatagunkat nem nagyobb folyóink képezik.

Tavunk egy sincs, melyet csak lehetne is tenni hajókázhatóvá; annál kevésbbé képzelhetünk rajtok halászaton kívül egyebet. *)

Folyóink közt sincs egy, mely gőzöst hordana. Minden hajózásunk azon só-hajókban áll, melyek a Maroson le Magyarhonnak az illető só mennyiséget leviszik. Hogy az Olton

*) Lenk's Lexicon. IV. 57. l.

és Szamoson is jártak hajók, az ma már csak a történet lapjaira tartozik.

Azonban még sem szabad felednünk, hogy vizeink öröklő szépségeik mellett, az év különböző szakaiban sok festőiséget is tüntetnek fel.

Ilyen a tutajozás, mi főleg tavasszal a Maroson, Olton, Aranyoson, Nagy-küküllőn és Sebes-körözsön űzetik. Kár hogy a Szamoson az újabb időkben megszűnt.

Ilyen festői jeleneteket ad a halászat.

Ilyent az őlfák többek közt az Aranyoson és Kis-szamoson szokott szállítása.

Megjelennek olykor folyóink partjain az aranyászok is. Meg a réczézők; meg annyi minden még: s vizeink partjai költőiségét tarka képeikkel oly idyllivé varázsolják.

Mind a mellett, hogy e részben nagyszerűségeket nem mutatunk fel, néhány igen érdekes képpel fogunk találkozni.

163. §.

A.) V i z - e s é s e k.

Kisebb patakaink néhány igen érdekes vizesést állítottak elő. Hány lehet ilyen a hazában, senki sem képes megmondani. Az ismeretesebb déli Kárpátokról, s a nyugoti havasok vadregényes fenyves vidékeiről néhányat tájékozásul elő fogok számlálni.

a.) Déli Kárpátok vizesései.

164. §.

Felső-árpási vizesés.

Fogaras közelében.

A déli határszéli hegyek erdős hegylánczából Felső-árpás nevű falu felett, Árpáspataka a leggyönyörűbb eséseket csinálja. A víz kopacz szirtekről indul, s apróbb nagyobb esésekben, mintegy 30 ölet bukik lejjebb lejjebb. A szabadban indult víz messze ellátszik, mint egy ezüst szövet. Alól

fenyvesekbe vesz el. Gyönyörű képet ad, mint ezt egy műkedvellő ecsetje után magam is láttam.

Tőle nem messze még van egy kisebb esés.

165. §.

Kis-keresztényszigeti vizesés.

Faluja oláhul Gurareu, Szeben közelében.

Keresztény-szigettől a határszél felé, 1380-ban az elleneség beütések ellenében alakult e falu.

Fenyves havasai közt Nagy-Szeben vize szünteleni esésekben csörtet elő, idő múlva két szikla által összeszoríttatik; az így megszorult víztömeg egy az oláhoktól kapúnak nevezett nyíláson végre kiront, kirontásában egy szirt által ketté szakasztatik, s úgy hull alá.

Alább, Keresztényszigethez két órára még felségesebb esést képez. Mielőtt a más Szebennel összefolyna, vadregényes tájon mintegy 5—6 ölet esik, s megtörve a szirtokon szivárványos eső cseppekben száll a mélységbe. *)

166. §.

Vulkánnáli vizesés.

A vulkáni szoros örházától főlórára, a Zsily vizén felfelé menőleg esik.

A hegyek közül egy patak siet az Oláh-zsilybe. E patak mély meredek partok közt, vad erdőtől setét völgyben jön lefelé.

A bikkek lombja mindent elfed a közelgő elől, mignem egyszerre csak vizesés moraja kezd hallszani. Egy más havasi patak esik a követett patakba, mintegy négy ölnyi magasból. Esése szikláról indul egy oszlopban, mögötte a mészszikla fejr s veres erekkel játszik be a festői képbe; alant a leesett víztömeg fejéren felforr még, s azzal szikladarabok közé tűnik el. **)

*) Ackner. Archiv f. d. Kenntniz v. Siebenbürgen. I. Band. II. Heft 343. lap.

**) Archiv f. d. Kenntniz v. Schuller I. B. 2. Heft. 364—65. I.

b.) Nyugoti havasok vizesései.

167. §.

Bánpataki vizesés.

A kép, mi olvasóink előtt áll, Nagygág közelében van, Bánpatak nevű falunál.

Az aranydús nagyági hegyekről a Maros felé patak hőmpölyög, s egy kopacz szikla-falról 60 lábnyi mélységbe bocsátja le ezüst szalagját. A zúhatagból egy kis ág van félrovezetve balra s malmat hajt, mely a szikla falüregébe szélséyesen van odavetve.

A meglepő tájékról kilátás a Maros és Strigy völgyére, s a hunyadi hegyek megett magasló Retyezátra nyilik; mi a vidéket még festőibbé varázsolja. S neveli ámulatunkat még az, hogy a szirt, mely a zúhatagat képezi, egészen növény s csigakövélet.*)

A természet e szép gondolatját, fametszvényünk bár mennyi szavainknál hitebben fogja tolmácsolni.

168. §.

Intre-gáld zuhanya.

Fejérvár közelében esik, a nyugoti havasak felő. Gáldon belől a hegyek közt.

*) Erdély képekben VII. Füzet.

Intregáld mintegy 60 házból álló elszort falu. Körüle rengeteg erdők, fittott czukor süveg alakban kiálló sziklák, meredek szántók és kaszálók. A falu közt a szikláról sziklára eső gáldi patak foly keresztül, két partján állanak a falu zsendelyes moszeletlen házai.

A vadon falutól délre egy fenyők s bükkéből álló rengeteg erdő terül, mit a nép La feredjeu, vagy is magyarúl Feredőnek nevez.

Ez erdő közepében egy kopacz szikla emelkedett ki, tetejéből egy forrás zúhog alá, mintegy három ölnyi mélységre.

Vize kristály tiszta; mint forrás elég bőv, s bőrt hasító hideg; s alól egy kőmedenczébe esik, mit maga a viz vájt magának.

Ismertelője mint oly zuhanyt maíatá be az olvasó világnak, melyet ezen vidék betegek bőrküütések, köszvényes bajok ellen, emberi emlékezetet felülmuló idő óta használnak. S Priznicz vizgyógy intézete akkor jöven divatba, megjegyzé, mikép eszméje nem új, mert hazánkban maga a nép ki tudja mikor kezdette el.

Intregáld annyira havasos vidék már, hogy szekérrel menni bele alig lehet. *)

169. §.

Nagy-rápolti vizesés.

Szász-város irányában.

Rápolt a nyugoti havasok aljában fekszik, a Maros mellett. A hegyekből patak hömpölyög feléje, mely a falun feljúl mintegy 8—10 ölet esik.

Az esés aljában egyfelől kis malom, másfelől kis lak fejeírik. A vizesés s a felette hegykődében elvesző falu templomával: a legszebb tájképet adná.

*) Nemz. Társalkodó 1840. I. 97—8. I.

170. §.

B ú v ó p a t a k.

Toroczkai havasok megelt esik.

Mint a vándor Toroczkától Abrudbánya felé akar átvágni, a nyugoti havasakból egy Dóra nevű kopacz hegykar nyúlik elő a toroczkai havasokhoz. A Dóra egy völgyet metsz át, mely völgyben egy patak suhog elő lágy fű között, hogy az Aranyos felé siessen: ennek nyújtá elébe a Dóra, mint egy gátat, szikla hegyormát.

Azért a patak nem zavartatja magát: félkör idomu üregen mesés játékkal betünik e hegy alá. S innen lesz neve Búvópatak. Hol elbúvik, az üreg, csak akkora, hogy néhány szekér szalmával ellehetne dugni; és akkor a völgyben fekvő Ponor és Brezest viz alá jutna.

Mielőtt azonban a völgyi patak a hegy alá bujnék, egy magasabb tájról előtűnő patak siet felé, mely a legszebb zuhatagot képezi. E patak nyugotról jő a más patakkal szegletben, s a völgyi patakba mintegy 7 ölet esik, hol megtörve viziúkrét, még mintegy 10 ölet hull alá, míg leér. S így egyesülve tűnnek be a hegy gyomrába.

A vidék csak távolról erdős, a helyszínén simazöld: a természet játékát szemünk elé tárja.

Az így elbújt patak, a hegyen alól, a völgyben, mintegy 800—1000 ölnyi föld alatti futása után ismét előtűnik, s folytatja útját.

A viz ezen előbuvása új szépségeket tár fel. Mély völgy, a Vonkák völgye nyílik fel a hegy alatt, mi északnak tart. Ha feléje lejtünk, az előbuvó patak zúgása fogad. Magas kőszál áll a völgy torkában, ennek oldalán ront ki a patak.

A torkolatnál kőfal van rakva, kőgát, hogy a kijövő vizet az alább fekvő ványoló- s lisztelő-malmokra fogja fel.

E kőfalon belől az átfúrt hegy gyomrában a Búvópataktól kimosott goth templom-idomu barlang tárja előnkbe üregét. Nem bánjuk meg, ha e csodálatos üregbe bepillantuk. A barlangba menő a gáton feljül 10—15 öltre övig érő földugott

vizet talál. Azontúl egy örvényt, éji sötétségben, melybe a Buvópatak magasból gyönyörű zuhatagban rohan alá.

A Buvópatak medre s illetőleg barlangja mind feljebb feljebb emelkedik; a vizsgáló csak fákvilágánál s a víz-medrén gázolva, vagy a vízből kiálló kődarabokra fektetett lajtorján teheti buvárlatát, mely mind fentebbi színvonalokra visz.

A barlang belje mintha íveken, oszlopokon nyúgdnék; majd szűkebb, majd tágosabb öblökben halad felfelé, míg legmagasabb pontján, hol a patak bele jöve, cember magasságra letörpül. *)

A nép szereti beszélni, hogy évek előtt e tájon egy macsuzó kocza tévedt el. Évek múlva, mikor már gazdája szinte elfeledte, a föld alatti üregből egész nyáját hozott elé, mint maradékát, melyeket benn hallal tanita táplálkozni.

Az egész igen szép tájkép: érdekességét elszort havasi házak regényesítik. **)

171. §.

Timpanye pataka.

A nyugoti havasok fenyveseiben, Felső-pocságához közel fekszik az ugynevezett Kis-havas (Muntye mike).

A havas oldalát fenyő borítja; s róla a mély völgyü Balacsója pataka zúhog alá.

A hegyteteje felé a Balacsójába, a kúp köréből egy más patak omlik alá, a Timpanye: e patak a természet egyik legszebb játékával gyönyörködtet.

A patak a Kishavasnak szinte tetején ered. Erccsi mérése szerint a Kis-havas csúcsa 718 öl, s csúcsától lejjebb mintegy 10 ölre szakad fel a Timpanye, s meredek lejtőn kezd több forrásokból alá zuhogni.

*) Nemz. Társalkodó 1837. II. 82-87. l.

**) L. Erdély képekben. II. Füzet.

Forrásán alól 25—30 ölre a patak egyik ága egy völgyületbe ér, hol a patak medrét hófuvatag szokja telenként elborítani; de a sebes rohamu víz átfúrja rajta magát, útját a hóboltozat alatt folytatja, mi hivesebb nyarakban egészen ki-nyaral.

E boltozat 1837. jun. 4-én tizenkét öl hosszú, négy láb magas s négy láb vastag kéreggel fogta be a medret. Alatta a víz 3 fok R. szerint.

A boltozat alsó torkánál havasi harangrongy (soldanella alpina), s sárga s fejér virágu szironták (ranunculus) terem. *)

172. §.

Kis-aranyosi vizesés.

Abrudbánya felé. Oláhosan e hely neve Felső-vidra.

Itt a nyugoti havasak örökzöld vadonában, a Kis-aranyos partján egy mészkőhegy 4—500 öl magasra emelkedik. Belőle patak buzog fel, s csak hamar vizesést képez. A patak mélysége egy, szélessége 6 láb, s kilencz öles esésben gyönyörű lálványt ad. Oszlopa oly esést kap, hogy a legkeményebb idegzetű férfi sem képes bár oszlopa széle útését is arcra borulás nélkül kiállani.

A patak mészkőből vevén eredetét, itt a legszebb mohakövéleteket alkotja.

B.) T a v a k.

a.) Mezőségi tavak.

173. §.

Czegei-tó.

Szamosujvár közelében. Másneve Hódos, mások szerint Hododtava.

A kopár, s festőiségben oly szegény Mezőség közepette egy tó csoportozat lepi el a völgyeket, melyeknek két kifo-

*) Nemz. Társalkodó. 1837, II. 73—73. l.

lyása van, egyik a Maros, más a Szamosba. A Szamos partlapályi tócsoportozat legnagyobbika: a Czegei tó.

Völgyben, erdőtlen hegyoldalok között nyúlik el, mintegy félórai hosszúságra. De csak oly széles, hogy legnagyobb tükre szélességét 300 lépésnél többre alig tehetni. Szélein nád terem, melyek közt a halászok kezének nyomai látszanak. Három falu néz le vízére; s köztük Czege, melyben a gr. Was család úrlakjai épen a tó partján, igen festőileg fekszenek.

E tó partja 1282-ben csatahely volt. A hazánkat barangoló, rabló kúnok Oldamur főnökök alatt ideértek, s készüléket tettek, hogy Magyarországra rontsanak. Kún László király meghallja, serget gyűjt, reájok út. Kemény csata lett: fő hőse Loránd vajda, ki a kúnok lesujtásában előlmege, s az egész magyar tábornak lelkesíti. A kimenetel kétséges vala. Azonban a magyaroknak a végzettől segély érkezik, az ég záporosót küld le, mely a kúnok nyilhurjai rugékonyságát elvevé: s a csak nyilban bizakodó kún tábor elveszté fegyverét. Loránd új rohamat vezényel, s az ellenségből majd mi sem maradt életben, annak is egy része fogságra esett, más része ki futá Erdélyből. *)

174. §.

Mezőségi tavak.

E név alatt jön legelőbbször elő a mezőségi tavak azon ága, melyeknek a Marosba van kifolyásuk. E tulajdonkép csak a Czegei tó több ágazatainak lenne folytatása, ha a Mezőséget egy hegyláncz közepén ketté nem metszené, s így a tavak is kétfelé nem szakadnának.

Mezőségi tavak alatt tágosabb értelemben a Czegeit is oda kell értenünk. S ekkor egy tó tömkeletet kell képzelünk, mely a Szamostól egész a Marosig terjed, mintegy hat mérföld hosszúságra, s mely nem egyéb, mint az ottan eredő patakok fenakadása, minthogy a völgyeknek nincs annyi

*) Bonfinii Rer. Ungar. Decad. II. Libro IX.

esése, hogy e patakokat folytonos folyásra juttassák. Honnan hibás volna azok véleménye, kik e tavakat szakadatlan lánczolatban képzelnék, minthogy azokat több helytt csak is a patakok folyásban levő vékony csatornái kötik egybe. Sőt éveinkben a lecsapolás annyira divatba jött, hogy maholnap alig marad emlékül belőlök, mert legnagyobb vizálláskor is legtekintélyesebb mélységök alig 24 láb; s így nem soká megérjük, hogy Erdély mappájáról e tavak, a czegei, méhesi, záhi, tóháti tón kívül, kitörlődnek.*)

125. §.

b.) Ugynevezett Tengerszemek.

Hegyeinken, főleg a határszéli Kárpátok völgyületeiben az ott leomló eső s hóvizből egy sereg apró tó alakul, melyek az idő száraz vagy esős járása szerint, most nevedednek majd apadnak; s ha kevés időre kiszáradnak is, újra tóvá képződnek. E tavakat a nép tengerszemeknek szokta nevezni.

Magas fekvésök s regényes voltuk miatt a nép meséket szokott hozzájuk kötni. S ma is sokan azon balhiedelemben élnek, mintha tengerekkel volnának összeköttetésben: innen azokat feneketleneknek képzelik, s a könnyen hívők olykor bennök a tengeren széltört s ide felvetődött hajódarabokat vélnek felmerülni.

S ha az ember megvizsgálja, e tavak ízét édesnek, s mélységét igen csekélynek fogja találni. Többire igen festőileg fekszenek, őserdőkben.

Tengerszemeink legünnepeltebbikén kezdjük el

*) L. Magy. Orvosok és Természettudósok V. Gyűlése munkáiban gr. Vass Samu a Mezőségről 86. l.

aa.) Keleti Kárpátok tengerszemei.

176. §.

Szent-anna tava.

Oldjuk meg sáruinkat: a hely, hova tisztelt olvasóinkat vezetjük, szent! Így kezdé méltán a szép tollu Nagy Ferencz e gyönyörű tó leírását.

E tó felé, a csíktusnádi fenyőborított hegyek magányában, a Balványosvár romja s a torjai kénes barlangtól nyugotnak tart a vándor. Néhány órára mindenfelé csak őserdők rengetege; a napot bikkék s fenyők lombjai veszik el szem elől. Úlja, ősvénye nincs: lépteink, mint sajkák a tengeren nyomtalanul vesznek el a szelid fűben. Sehol emberi lélek, csak egyegy eltévedt lepke s madár repked körülünk; sehol egy lak, csak az agg bikkék oldalába metszett útmutató kereszték jelölik a két órai utat, melyen itt ott egyegy százados vagy ezredes kidőlt fa hajtá keresztül sírba dűlt fejét. Árnyék, magány, kísértetes némaság mindenfelé. A vándor mind feljebb feljebb halad, mind távolabb az emberi társaságtól, sehol egy mező, sehol egy nyáj. Végre egy czukor idomu hegycsúcs emelkedik előttünk: oldalát fa árnyékolja, rejtélyes kebelét erdők takarják. Lépteinkre mintha döngene a föld, mely az egykori vulkán jeleire mutat. Feljebb feljebb haladunk: a fa-

lombok nyílásain át egykori tűzokádó kratere kezd előnkbe mélyedni: a füst helyett setét köd ül néha felette.

Ha tiszta a láthatár, az egykori tűztölcsér helyén, nem füst, nem köd, mit megpillant a vándor: egy szeliden hullámzó kristály-tiszta tó tükre az, melyet a hegyek amphitheatral emelkedésben, fenyvek s bikkék koszorujába foglaltak. Gyönyörű látvány, felséges játéka a természetnek. Egy vízcsepp nefelejts-kehelyben, egy „smaragdba foglalt gyémánt; ezüst-tűkőr fenyvek koszorujában.“

A beszakadt czukor alaku hegy töltésébe ereszkedve, egy $\frac{3}{4}$ órai, vagyis 2385 lépés kerületű tó szabályos tojásdad tük-rén síkámlik végig tekintetünk. *) Mindenfelé merészen emelkedő hegyek keritik, fenyők s bikkfák lombjait tolva ég felé. Nyílás sehol, a viznek ki és befolyása nincs, egyedül elhagyatottan teremtetett. Beléptünknel, a szűk völgyben mit partján enged, kápolna emelkedik; tovább a selyemlágy fűben a tó partján ölnyi széles ösvény gyűrűdzik, s ez ösvény szélén bizonyos távolságra kereszték s a hegy kövéből emelt oltárok: szent jelei a búcsujárásnak, mit a székelyek évenként szent Anna napján itt szoktak vala tartani.

Valóban jól választák e helyet. Vérünkkel, mely nem akarja feledni, hogy ősei szent berkek árnyában áldozának, oly igen öszhangzik. Különben is egy felséges dom, egy elragadó rotunda, egy templom e hely, mely fényét, kupját a csillagos égtől kölcsönzi, melynek oltárképét a természet utánoszhatlan ecsete festette.

Nyár közepén, sz. Anna napján, Csík, Kászón s Háromszékből, három felől indult régebben az áhitatos nép, zöld ággal koszoruzott kereszt s lelkészek vezérletével. Az erdők néma magányában a szent dalok közé, csak a megfélemllett fajdtyuk, az ember elől elszálló fenyőmadár sivitása vegyül, s csak a hegyek könnyen ébredő viszhangja felele, összeolvadva a szent rythmus magasztos hangjaival.

*) Nemz. Társalkodó 1810 II. 137. l.

S a nép, ha a tó partjára ért, megnyílik a kápolna, meg-népesedék a tó szelid partja, templommá vált a hely, meg-zendült az ének, megindula a nép és papság a tó partján, az oltárok, keresztek előtt meghajola térdök: s a szent menet, mit a tó tükre visszaad, menyei jelenetszerű ámulatba¹ ringatá a nézőt. A keresztes hadak e regényes gondolata itt gyönyörű vidéket talált a kivitelhez. Őseink, a nálunknál jobbak, bizonyosan bűnbánattal tértek innen tűzhelyeikhez vissza.

E búcsu reánk az őskorból szállhatott. Egy kő kápolna romja van ott, mit Csíktusnádi Demeter vagy Kecskés Péter 1764-ben állított volt. A mostan álló fa kápolna későbbi mű.

A búcsut gr. Battyáni Ignác, püspök, 1786-ban august. 13-áról szóló pásztorlevelében eltörlötte volt. S a Sion ez útja látogallan maradt 1830-ik évig, mikor is a búcsujárat ismét megengedtetett; de 1844-ben ismét meg lön szüntetve.

E tónak mint tengerszemnek sokáig tengerszerű hullám-zást tulajdonítottak, s mélységét végtelennek hirdeték. Nap-jainkban azonban kétségtelenné lett, hogy alakulását saját önmagának, a hegyvidék esőjének s havazásának köszöni; s hogy tengerrel összeköttetése rege, s mélysége csak annyi, hogy magam is messzi be láboltam, s azon túl is alig 7—8 öl mély lehet. Vízének íze a legtisztább esővíz édessége jellegét hordja.

Egyébaránt mind ez szépségéből mit se von le; s Szathmári ecsetjének gyönyörű anyagot szolgáltatott. *)

177. §.

Piricskei tó.

E tó a keleti határhegyekben fekszik, több tavát e hegy-vonalnak nem is ismerjük, s ez is alkalmasint maholnap a mesék országába fog soroztatni.

Gyergyó felett vagyon, a Piricskei hegy körül. Egyik buvárunk, Fridvalszki írja a múlt század közepén, mikép e tó áll,

*) Erdély Képekben I. füzet.

s oly kénes kigőzölgése vala, hogy a felette elrepülő madarakat magába szédítette. *)

Én e tavat nem láttam, s minden kérdezősködésem dacára sem találtam, ki e tavat látta volna.

bb) Déli kárpátok tengerszemei.

178. §.

Bucsecs tengerszeme.

A déli határhegyeken több tengerszemet ismerünk, s ezek egyike a bucsecsi.

Hazánk e csaknem legmagasabb hegyén, ott hol a hegy két csúcsra szakad, s az egyik Oláhboné s más Erdélyé lesz, e hegy erdei közt szelíd lapály, mondhatni rét terül: ezen van a kérdéses tengerszem.

179. §.

Jezertó.

Ugyancsak e hegyág folytatásán, Fogaras közelében, Budisláv nevű ismeretes orias hegycsúcsonál van a kérdéses tó. Egy utazó 1795-ben átlövagolta, s mélységét olyannak találta, hogy alig ért lova, térdéig. **)

180. §.

Kis- és Nagy-jezur.

Az Olt kifolyásától nyugotra, Szebentől nyolcz órára, Kis-kereszténysziget felett oly magas hegyeken fekszik e két tó, hogy augusztus vége felé, már eső helyett hó esik. Egymás közelében esnek, s úgy látszik a Szebenvize forrásaiból alakulnak; legalább a Szebenvize belőlök veszi eredetét. ***)

181. §.

Retyezát tengerszeme.

Ugyancsak e hegylánczon tovább, a Retyezát ismeretes hegycsúcsonál, Hátszegvidéke felett, hasonló tó létezik. Nem

*) Fridvalszki Mineralogia Transily. 200 l.

**) Siebenbürg. Quartalschrift. VI Jahrg. I. Heft.

***) Archiv d. Kenntniss v. Schuller J. B. 2. Heft.

a hegycsucsán, mint némelyek gondolják, hanem alatta. Már Benkő megjegyezte volt, hogy benne pisztráng terem. *)

A többi hegyek tavai még ismeretlenek.

182. §.

C) Időszaki források.

Már Erdély Statistikájában megjegyeztem volt, hogy hazánk több oly forrást bir, mely csak bizonyos időközökben mutatja vizét. Az ott előszámláltak mellé még leírok egy párt, melyek egyike az annyi szépséggel megáldott nyugoti havasok között, a más kettő ugyancsak oda nem messze, tőle északra mutatja magát.

183 §.

A Bögö-lyuk és Fürdő.

A nyugoti havasok közt, az Aranyos partján Bozsor nevű falu felett, gyalogfenyőktől zöldellő mészhegy emelkedik. Ennek alján egy patak felett néhány hüvelykkel, a balparton, lófő idomú s nagyságu üreg setétlik, mit a nép Bögö-lyuknak nevez.

Ezen üreg néhány órai időközt tartva, meg-megbődül, jelenti, hogy vizet fog ontani.

A nép hideglelés s egyebek ellen gyógyerőt tulajdonítva neki, eljön ide: edényeivel melléje ül, és várja a míg felbuzog belőle a pár erdélyi veder viz, mit egyszer önteni szokott. S ha megúnják várni, csendesén térnek vissza, mert azon vakhit terjedt el róla, hogy annak számára, kinek nem használna, nem buzog. ... Ercsei koronkénli buzgását a szivárvány-csók elméletéből fejti meg. **)

A Bögövel szemben, ennél pár hüvelykkel magasabban, egy üst-alaku kövederből is buzog fel viz: ez az úgy nevezett Fürdő. A köveder három láb széles, s valamivel hosszabb s fél láb mély.

*) Benkő Special. Transilv. Tom. I §. 137.

**) Nemz. Társalkodó. 1837. II, 89—90. I

A két forrás vize ugyanegy vegytartalmu: eleme tiszta viz, kevés mészszel. A Bögő vize egy fokkal hidegebb, a Fűrődő négy fokkal melegebb a patak vizénél, mi megmérésekor 11° R. vala.

Sok népbabona van kötve e tájhoz. A Fürdő közelében bokrok vannak, s rajtok ott lengenek a varázslatban hívő oláh-nők máteseai, gyapotfonál végei, melyeket kuruzsló szavak között odakötnek, hogy általok szeretett ifjaikat elbűvöljék.

184. §

E g e r e s i F e r e d ő.

Egeres falu, Kolozsvártól nyugotra.

Határán egy völgy réljén, hat öl átmérőű posványos tócsa van, neve Feredő; de rendesen bivalok feredője.

Mélysege annyira áll, hogy ismeretlennek állítják. Sem ki nem foly, sem belé nem foly semmi. S olykor a legtisztább időben csak duzzadásba indul, s a feltoluló viz, mint egy ár csak ömölni kezd ki, s úgy előnti a rétet, hogy néha a közelében eső széna-rendeket is elhajtja.

185. §.

F e n e k e t l e n - t ó.

Bánfi-Hunyad és Szentkirály között van ezen Feneketlennek keresztelt tó. Tulajdonkép ez is egy kis kerek, három ölnyi átmérőű tócsa.

Ez minden ősszel felbuzog, majd egy öl magasságra; s 48 órai játék után ismét elszűnik.

D) F o l y ó k.

186. §.

M a r o s.

Nem akarva a földleirat körébe vágni, mint ritkaságot, csupán legnagyobb folyónkat adom.

A Maros németül Marosch-Fluss; Herodotusnál Maris, Pliniusnál Moros, Strabonál Marisos. *)

*) Herodoti Libro IV. Ed. Francfurti 260. II Strabonál Libro X.

Erdély legnagyobb folyója. Hazánk északkeleti széléről délnyugotnak tartva, az egész hont két részre metszi.

Forrása a Székelyföldön, Gyergyóban fakad fel, Tarkó nevű hegyből, melynek magasabb csucspontjai: Fenvaló-mező, s Fekete-recze nevet hordanak. Fő forrása Marosfő nevű hegy alól fakad. *)

Futása forrásától kezdve a határszélig 68 órát tart. Forrásától Topliczáig, hol már tutajjal rakatlik meg, 12 órát; innen Vidrátszegig, hol havasi rohanó jellegét elveszti 25-t; innen Fejérvárig 8-t; innen Kis-Kázánig, vagyis Erdély határszéleig ismét 25-t. Itt kimegy Magyarországra, s ott Szegednél a Tiszába szakad; s a Tiszával együtt Titelnél a Dunába.

A Maros partlapályához, Erdély felszínéből 424 □ mértföld tartozik; van rajta 1329 helység. Vagyis más szavakkal: a Maros víz szinte fél Erdély patakait magába veszi. **)

Partvidéke hazánk legszebb tájképeit adja. Két partja szépségei és emlékei a hon legnagyobbszerű szépségei s emlékei közé tartoznak. Jobbpartján 67, balpartján 64 helység ékesíti gyönyörű völgyét, melyet kétfelől szüntelen kísér a mellette levonuló hegyláncz.

Gyergyóban néhány órát kies völgyen foly; Gyergyó szélén vadregényes szirtrepedések közé merül, azok közt ront ki Erdély belföldre. ***)

Ott találja jobb partjára könyökölve, egy hegyen a Vécsvárt, mely maig is lakatik; alább balpartján Görgény vára romját †)

Alább jő jobbán Régen városa, hol híd van rajta; s hol a Maros szigetét képez, melyet 1848 octoberi táborozásánál Urbán alezredes igénybe vett.

Régenen alól pár órára, a menekvő Gál Sándor, táborával, ágyuival 1849 aug. elején átgázolta.

*) Nemz. Társalkodó. 1840. I. 191. l.

**) Lenk's Lexicon III. B. 38. l.

***) Nemz. Társalk. 1836. 134 stb. l.

†) Erdély Régiségei: Görgény 157 l. Vács 215 l.

Innen le Vásárhelyig egy gyönyörű völgy nyílik, mely jobbán néhány óra hosszaságban egy romai útmaradványt s várhelyeket, s mind két partján a legfestőibb kastélyokat mutatja fel.

Maros-Vásárhely k. város balján fekszik; mellette a Maros több ágokban foly el, mindenik ágán híd. E hídakon vonult a muszka-osztrák tábor Gál S. után, aug. 11-én.

Öt mérföldnyivel alább Dátosnál, 1575 júl. 8-án Báthori István fejdelem sergét kompokon szállíttatja keresztül, s lett az ütközet itt a balparton Békéssel.

Alább a Marosujvári sóakna vasútai nyulnak balpartjára. Mellette Nagylaknál volt a Rákóczi forradalomban az átjárási pont, honnan Cserei után említve, e pontot mind a két fél vérrel is ohajtá birni.

Később jobbán Enyed városát hagyja el. Enyeden alól, a Maros jobb partján, szép térség terül. A térség közepéből domb emelkedik ki, mi Sárvár-dombja nevet hord, s egyike lehetett legrégibb várainknak; s minthogy mocsár közepet emeltetett, nevezetelt Sárvárnak.

Szép tájképet ad: a völgy délnek megy, közepét a Maros hasítja, a balfelől nyúló lankás hegyoldalon urasági lakokkal díszlő faluk fejezlenek, jobbról a nyugoti havasok alatt az országút kanyarog, s mellette ott áll a magyar-orbói templom nagyszerű romja, mit Hunyadi építtetett, s a fenékszint Hátzegvidék havasai zárják be.

E völgy Enyedhez legközelebb eső részét Török-szállásnak nevezik, rajta egykor törökök tanyáztak. Tovább Tinódnak, mit egy 1532-ki határjárás, mint praedlomot említ. *)

E téren Báthori István fejdelem, mint a pártos Békes ellen Fejérvár felől előnyomulna, táborát megpihenteté. **)

II. Rákóczi György 1659. miután a törököktől Vaskapunál megveretett, újra szerencsét kísért. Mint vert táborát hozná, Enyeden pár segélyre jött hajduságot előlalt. Enyed

*) Special. Trans. I. §. 40.

**) Wolf de Bethlen. Libro VI.

déli végén a ponk az utat igen szépen dominálja. Segítségében bizva itt csatát kezd, de újól elvesztette. *)

Itt van alább jobb partján Miriszló, hol 1600 sept. 18-a Básta tábornok és Mihály oláhhoni vajda között, Erdély birhatása felett roppant csatát látá.

Itt jön jobbján Hunyadi híres szentimrei csatatere. **)

Mindjárt reá ugyancsak jobb partján Fejérvár következik, Erdély egykori fővárosa, most legnagyobb erődítményü vára; mi völgyére tekintélyes ponkról néz le, faragványos kapukkal. ***)

Alatta fekszik Portus, hídjával s a sószállító hajók gyárával. Hídja nevezetes pont: 1849-ben a császáriaknak a felkelők ellenében fel kelle égetniök.

Itt jön a festői vidék, mit Paget utazásában annyira magasztal. Jobbról havasok, balról erdős hegyek, a fenékszínen ott kékellik a messziségben a sötét Retyezát hegy orma, s Déva vára magas hegycsúcson; a völgy zöldében számtalan falu; balján Bem és császáriak közt 1849-ben tartott véres csatáról emlékezetes piski híd, a Strigy felett.

A hon határszéle felé a hegyek a Maros völgyét megszorítják, s más nemű szépségekkel koszorúzzák.

Ily felséges vidékek közt halad a Maros.

Minthogy nivellálva még nincs, esése minőségét számokkal kifejezni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy forrásától kifolyásáig néhány száz lábat esik. Hol Gyergyóból kijő, a havasok közt van legnagyobb esése; mi áradás alkalmával oly sebes rohamat kölcsönöz, hogy a tutaj hátuljáról nem lehet a tutaj elébe dobni, mivel a tutaj oly sebesen rohan elő, hogy a kő alá repül. Sebességét Vidrátszegnél, Szentpálnál veszti el.

Marosujvárnál haladását egy másod perczre 6 lábnyinak számítják.

*) Fundgruben v. gr. Joseph Kemény II. 168.

**) L. Erd. Régiségei 279 l.

***) L. Erdély Régiségei 98. l.

Szélessége Szászrégennél 35, Marosujvárnál 50, Dévánál 60—70 öl.

Mélysége Ujvártól Portusig, legmélyebb vonalainál 10—12 láb; hol legcsekélyebb két láb. Portustól a szélekig 3 lábtól 15 lábig mélyed. *)

Bethlen Farkas oly időt említ, melyben úgy kiszáradt vala, hogy medre nagy része meghasadozott. Ellenében említünk vízáradásokat; hogy messzebb ne menjünk, 1851 sept. 3-áról, mint a mikor oly magas volt áradásának vizállása, hogy Szentpálnál az urasági töltőseket áthágta; s Radnótnál az országút melletti fűzőkék koronájára fekteté fel a magával ragadt tutajokat.

Megemlítjük ez évből az augusztus 3-i áradást, mely nem annyiban nagysága, mint vizének hallatlan színéről lett nevezetes.

E napon Maros-Vásárhelyt szép idő volt. Estve felé a Maros vize csak dagadni kezd, ember nagyságu halak kezdik magokat a partra kicsapni. A parti lakosok a könnyű halászat után a várost hallal kezdik elönteni. A figyelem felgerjed. A partra tódulnak. A víz már áradásban volt, épületeket, bölcsőt, medvét, mindent sepet. Schol egy felleg, megfoghatatlan a jelenet. De megfoghatlanabb a víz színe, mely aug. 4-dike délelőttjén is, mikor odaértem, még a legsetétebb kávéseprő márványzásszerű felhánykodásához hasonlított.

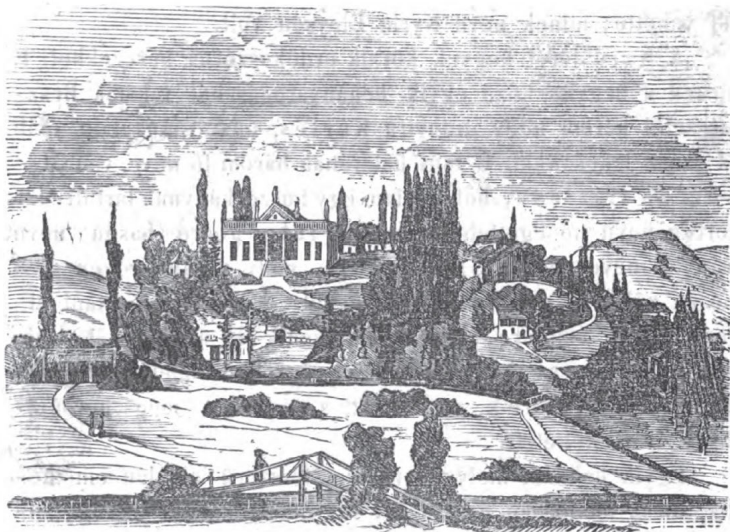
Csak később juthattunk nyomára, hogy a havasok benső torkában, a palotai határon fellepszakadás volt, mi a Tyihuj nevű hegyre omlott alá, melyből a Rotosnya s Ilva pataka ered. A fellepszakadás akkora volt, hogy a Tyihuj hegyet, mi fenyő-erdővel van benőve, felszaggatta, s több helyt az említett patakokba süllyeszté. A felszaggatott szurkos fenyő leraadásnak tulajdonítják a halak megfojtódását.

Ily szépségeket, ily ritka tűneményeket mutatnak fel folyóink, anynyira, hogy csupán folyóink völgyeiről igen érdekes munkát lehetne közrebocsátani.

*) Méreteink egy nyomtatott táblázatból vannak kivéve, mit a kormány e század harmadik tizedében nyomtatott. Címe: *Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte v. Siebenbürgen. II. Abth.*

187. §.

Sajó és Cserhalom.

Hogy folyóink mente mennyi festőiséget mutathat fel, azt nem hittem czélszerűbben vázolhatni, mintha a Sajó mente mellett Cserhalmot, s rajta Kerlést felmutatom.

Mind a két magyar hazának van Sajó vize, mind a kettő völgye véres csaták színtere.

Néma borongással megy az űskor lelke, fölötted,
Cserhalom! és nem kér emléktől oszlopot érczből:
Oszlop vagy te magad, oh diadalnak halma, meződdel.
Téged még az erős természet szüle magából,
Hogy mint embernek gyarló munkája, felejtett
Porba ne szállna tetőd, hanem állna, míg emberek élnek,
És a harczos apák hírének lenne tanuja. *)

Igy kezdi Vörösmarty gyönyörű eposzát, melylyel e történeti nevezetességtű helyet megénekelte.

*) Regélő P. Divatlap 1844. 15 sz. 200—202 l.

Dézs és Besztercze között emelte fel fejét. Bonfiniusnál e hegy neve Cserhalom, *) Turóczinál Kerieleis; mely nevét a templariusok ide épített, ma már nem létező kolostortól vehette; minek neve Kyrie Eleyson volt.

A Sajó terét hegyek körzik erdőkoszorus bércekkel. E térnek a hegyek közé egyik bekanyarodásánál fekszik Beszterczétől három négy órányira Kerlés, egy csinos falu, oláh és szász lakosokkal. E falu halárának három fő neve van Markercza tisztása; hol hajdan egy boszorkánynak tartott Markercza nevű nő égettetelt meg; Gritta gödre hason nevű leánytól nevezve; és Cserhalom, mely a rajta régen számosan zöldellő cserfáktól vette nevét. Cserhalom mostani elbeszélésünk szintere, lassan emelkedik ki a völgyből, míg végre két magas hegy-csúcsban végződik, melyek egyike László hegyének neveztetik, s régebben még bucsujárással is tiszteltetett.

Egyik halmán, mely Cserhalom térszerű oldalán emelkedik, olasz modorban épített lak tűnik fel, s azon túl egy angol izlésű terjedelmes park, mely a lakkal együtt a gróf Bethlen Lajos birtoka. A lak külsője meglepő, belseje a forradalomig még váratlanabb volt. Közép termében kétfelől paizsok függének, kardoktól s szekerczéktől árnyékolva: s a falan nem a legroszabbul festve Sz. László egy kúnt szúra le. A más két teremben is meglepő festvények valának, s különösen figyelmet érdemle egy a házfalát egészen beborító szövet, melyre a német-alföldi egyik háboru a legfinomabban vala kivarva. A laktól balra egy ut, melyet külföldi élőfák árnyolának, mulató-házhoz vezet, melynek fedelén üvegharangok valának felakasztva szélkor zeneszerűleg hangzók. Mellette egy filogoria áll, mit egy szőlőtő alkotta. Innen kanyargó ösvény vezet a két emeletű vadászlakhoz, hol vaddisznó agyarak, szarvas-szarvak, sasok, fegyverek pompáznak, s vadász nyugágyok nyulának el. Távolabb csinált várrom emelkedék, alább fördő-

* Vörösmarti Munkái. Pest 1833, III. köt. 3 l.

ház, s a nem messze zugó pataknál halászház. Kanyarodólag felebb „Diánna-ílegoria“ néze alá jegenyéktől környezve. Körülte egy mól asztal, forrás, mely fölött Neptun üle triden-sével, ismét szökökút, alatta virágcserepek, s egy vékony pataktól körzött sziget. Majdnem a kert végén egy szikla emelkedék, mint örködő szellem a tündér kert fölött; közepében nagyszerű családi sirbolt van vágva, s végén pincze, míg az ezek közti nagy közökbe az itt átutazók nevei s versek vésvék. A szikla egyik részében remete lak vala, benne szalma-nyugágy, fekete posztóval bevont asztal, olvasó, koponya s ember-csontok.

Fájdalom az itt leirt szépségek nincsenek többé, az 1848-i forradalomban a népdühe majd mindent elsepert. S a kert, mely az építő gróf hozzám intézett levele szerint 60,000 pftjába került, ma rom és pusztaság. A lakkkal együtt veszté el a gróf Kerlés azon gyönyörű rajzát is, mit a bajorországi kertészi egylet gyűjteménye tizenöt táblán hozott.

Az öreg történészek szerint a kúnok, kik 1070-n Oláhországban laktak, beütnek. Erdélyt kirabolva a Meszesen át becsapnak Magyarországra, ott a Nyírt egész Biharig kizsákmányolják: emberek, állatok felfűzött sergével hirtelen megfordulnak, hogy hazájukba futhassanak.

Azonban Salamon király maga mellé vevén Gejzát és Lászlót, Erdély herczégeit, Dobokánál, Cserhalomhoz néhány óra, tábort üt. A zsákmányát féltő, s szerencséjében elbizakodott kún tábor Cserhalomnál megáll, meg akarja a harcz szerencséjét kísérteni.

Egy péntek nap reggelén, a király urvacsorát osztat, s táborát szembeviszi. Osul, kún vezér midőn közelgeni látja, a dolgot fel sem véve, csak könnyű csapatot küld elejébe, elégnek híven a magyarok ellen. De midőn közelednének, s a magyar tábort látnák, megfordulnak: visszamennek Osulhoz, s elmondják, hoky akkora táborral van ügyök, melynek az egész kún tábor sem foghat ellentállani.

Osul megretten. Sergét rendbeszedi, hogy magát védelmi állásba tehesse; Bonfinként Cserhalom tetejét foglalja el, mit

akkor cserfa fedezett. A magyarok megjönnek, a hegyet körül fogják, de a kúnok sem restek: nyilasok nyomulnak elő, s vcsszőikkel a napot elsetélték. Azonban a magyar lovasok bevágnak, a nyilasokat szétszórják, s kezdődött a csata.

Salamon király az előcsala szerencsésjétől lelkesülve, lovassága élén egyenest vág a hegynek, nem gondol a nyilazáporral.

Gejza herczeg pedig, mint fontolóbb férfi; a hegy lankásabb oldalát választja, ott próbál támadást.

László herczeg is az elsők között. Őt kún támadja meg, négyet könnyen elejt; az ötödiktől nehéz sebet kap. Vére folyt, s hogy bekötöznék, hátraviszik. Mit látván a magyarok, búsultokban a kúnok beretvált fejeiket disznódínye módjára kezdik az oldalakon leeregetni.

E közben, mint László herczeg a csatáért elakarná hagyni, egy kún lovagot pillant meg, ki ölében magyar hölgyet rabolva száguld el mellette. A női erény szent bajnoka feledi vérvesztését, a történész által Zugnak nevezett lovát megszorítja, utána a rablónak; de el nem érheti. A herczeg a szép hölgyben tévedésből a váradi püspök leányát gondolta, s minden áron meg akarta menteni. Kiált a hölgynek, ugordjan le, s rántsa magával rablóját. Ugy lett, a leány a kúnt lerántotta.

Nemes herczegünk, hogy köztök egyenetlen harc ne keletkezzék, maga is leszállt, szekerczét fog, tusa keletkezik, s a kún elbukott.

Némelyek szerint, mond Bonfin, a kúnt a leány sujtotta le, futtában titkon magához ragadva annak fejszékét.

Mások szerint a hölgy rablója életeért a herczegnek esedezett.

Ez alatt sergeink a hegytetőt már bevevék. A hegy egészen körülfogva, a kúnok számára nem vala menedék. Futnának, de nem lehet: előtlök győzelmes sereg, közöttök rab-szija fűzött magyarok tábora, kik egyelőre öröm kiállításai-
kal lelkesíték övéiket, később elveték bilincseiket, fegyvert ragadnak, s a kúnokat két tűz közé szorítják.

Igy hulltak el, hogy hírmondó sem ment haza közlők. A magyarok pedig megszabadíták övéiket, visszacapák a zsákmányt. S Salamon király, Gejza és László herczegek kíséreiben nagy öröm között visszatért Magyarhonba... S még három évig együtt a legatyafiságosabb egyetértésben éltek. *)

E történt itt 1070-ben. A halom most is áll, egyik oldala most is lankás, s alatta most is a Sajó vize foly. E költői jelenetre alapította volt Dobokamegye czimerét, mit 1748-ban kapa. Látható rajta a herczeg, feje lóvan, füvegesen, vörös palástban, aranyos cipővel és pánczélosan. A kún levente lóva mellett van elterülve, azon perczből ábrázolva, mint szent László átdöfi. A hölgy velök szemben, szárnyakkal, jobbában pálmaág. **)

A kúnokat fedő sirhalmok a Kerléssel szomszédos Kentelke határán vannak. A történet, az irodalom büszke e halmokra, büszke Cserhalomra; vajha az élet, a jelenkor s utódok is büszkéek lennének; vagy mint Vörösmarty gyönyörű eposát bevégezi:

Vajha midőn ide tér honunk fia, el ne felejtse
Öseit, és szabadabb lélekkel zengje utánunk;
Cserhalom, a te tetőd diadalmak büszke tetője.

188. §.

G r á n á t p a t a k.

Egy más patakot közlök, azon megjegyzéssel, mi szép lenne: ha folyóink, patakaink medrét főleg a havasiakat valahára álbuvárvadva láthatnók.

Az abrudbányai havasok között, Szolcsván feljül órane-gyedro van egy kis völgyből, mi épen az Aranyosra nyúlik: ez a Gránátpatak.

F völgyület, melynek csak esős időkben van pataka, csilámpalából áll, hogy feneke s oldala, ha a nap reásüt, szemvakítólag visszaragyog, mintha ezüsttel volna borítva.

*) Bonfinii Rev. Ungar. Decad. Libro III.

**) Doboka Ismertetése Hodortól 899—900. lap.

E csillámpala tele gránátokkal, melyek rendszeren 12 lapuak, sötét-violett-színűek, s nagyságuk borsó-nagyságtól dió-nagyságig emelkedik. *)

Ezen gránátból Fridvalszky jesuita, a múlt század közepén egy olvasót faragtatott, s azzal Mária Theresia császárnénknak kedveskedett.

189. §.

Ö r d ö g p a t a k a.

Egy névregét közlünk, mintegy csak azért, hogy azon ohajtásomat fejezhessem ki: vajha az ily névregéket is összegyűjtenők.

Alsóbajom falu Küküllővártól nem messze. Határán van egy völgy, benne egy patak, mit maig is Ördögpatának neveznek. Elmondom a néprege szerint, miért nevezik így.

Egykor, valamikor a patak melletti szőlőhegyekben szász család dolgozott. A család növendék leánya megürült korszával vizért ment a völgybeli kútra, s im a völgyben fényes sátrát pillant meg; a leányok vásárvágyával ő is birván, a sátorhoz megy, nézegeti a fényes ékszereket. Egy megtetszett neki; de a kalmárnak is meg a leány. S a síma kalmár rögtön azon ajánlatot tevő neki, hogy a megkedvelt ékszert neki adja, ha nagy korában érte egy Silt ad. A szó szász nyelven kötelet is, lelket is teszen. A leány azt gondolta kötelet kér: megígérte, s az ékszert elfogadta.

A szép növendékből szép nagy leány lett: s mint szoktak maig is a szász leányokat, fiatalon férjhez kérék. Épen férjhez menőben volt. Felgyült a nász. De mire a lakodalom javában folya, a pitvarból nagy tombolás hallszik. A leány kinéz: előtte a nyalka kalmár állott, s kérte tőle ékszeriért a neki ígért Silt. A leány a neki szánt kötéllal előáll; de a kalmár azzal nem vala megelégedve. S mire az magát kielégíttetni nem vélte, átváltozott: a kalmárból a lett mi volt — ördög; s megmagyarázá, hogy neki nem kötél, hanem lelke

*) Nemz. Társalkodó. 1837. II 81 l.

kell. A leány erre sirni, jajgatni kezd, s a násznép közé fut. De a jelen volt oláh pap feltalálja magát: kivet az ördögnek egy kakast; de az ördög azzal sem elégedett meg. A vendégek magukon kívül kezdtek lenni félelmökben: és az oláh pap újra feltalálja magát. Elővesz egy kalácsot, s a kalács nevében elkezd az ördögnek: ha képes vagy annyit szenvedni mint én, akkor a lelket megkapod. Jól van — szól az ördög — halljam hát mit szenvedtél? Erre elkezd az oláh pap beszélni, mint veték el a kalácsot mint búzát; mint araták, cséplék, őrlék, dagaszták meg; s az ördög mindezt neveté, s folyvást állitá, hogy mind azt ő is kiállja. De mikor a sütésre került a pap beszéde: azt megsokalta... s egyszerre csak eltűnt. Hihetően azon székényében, hogy egy oláh pap rajta kifogott: s a leányoknak azon leczkét hagyá fen, hogy könnyelmű ígéretek a legfényesebb ékszerért se tegyenek.

TIZENKETTÓDIK FEJEZET.

TÉRSÉGEK. FENLAPÁLYOK.

A) T é r s é g e k.

190. §.

Előzmény.

Előadásunk eddigi folyama, mindig csak egyes pontokat vett fel, most már tájak, vidékek jönének tárgyalás alá. Befutottuk tárgyak szerint az egész hont, most már egyes látöröket kellene vizsgálat alá vennünk.

Fel kellene mutatnunk azon különbözőséget, melyet hegyeink és vizeink a hon egyes vidékei között előidézték; leírni egy Háromszék egy Hátszegvölgyét szemben Gyergyóval, Radnával, hogy látnók, mi kevés tér választja az első olaszországi éghajlatát az utolsó rideg éghajlatától.

Láttuk, mint keritik be Erdélyt a határszéli Kárpátok; sejtelmünk van a belföldi hegyek mindenüttvalóságáról. Igen helyén vélnek előadni völgyeink képződése elméletét; azonban most adósok maradunk.

Hogy a belföldi hegyeket folyóink völgyekkel szántogatják be, emlitém. Folyóink nyugotnak tartó folyása igen természetesen völgyeinket is, kevés kivétellel, mind nyugot felé nyitá. Honnan világos jelét birjuk annak, mikép hazánk földkeleten sokkal magasabban áll, mint nyugotan.

Ezen folyók s partjain a völgyek mi máskép nézhettek ki egykor. Ott vannak a szírtnyilások, repedések minden folyó-

inknál, melyek egykor gátul szolgálhattak; s e szirtgátok nem csak a határszélnél, de a belföldön is eléjőnek. Bár melyik folyamunkat kísérvük, csak hamar belátjuk, hogy az üsödöben e haza roppant tavaknak, nagyszerű vizeséseknek volt hazája. Így pl. vizcink mentin mintegy maig is látszanak a több egymás után következő szorulatok, melyek valaha mind-meg annyi tavat s vizesést képeztek rendre rendre. Erdély folyói most már, hogy úgy szóljak, civilisálódtak, mindenik mérsékletten, fontolva halad: úgy, hogy ha számokban akarjuk kifejezni: a Maros alsó részén egy mértmöldnyi futásan 10, a hon közepén 23 lábat esik: csak Gyergyó felé tartja meg szilaj rohanó természetét. *)

A vizek ezen hegyrepestése nem csak parti völgyeket, hanem egy sereg apró kis völgyi vidéket alakított, melynek mindenikét egy hatalmas gáttal víz alá vehetnők ismét, s melyek mindenike külön kis tartomány, más növényzet, más éghajlat, más ember, más szokásokkal.

E völgyi kis tartományok mellett, millyek Borgó, Radna, Kalotaszeg, Hátszeg, Szelistye, Fogaras-földe, Barcaság, Erdővidék, Háromszék, Csik, Gyergyó: két fenlapálynak nézethető két hegyvidék áll a völgyek felett, az egyik a nyugoti Havas, a más a Mezőség; melyek a völgyi vidékekkel oly éles ellentétet képeznek.

Mig a hazában alig van 50 □ mértföld térség; mig legnagyobb roráságunk, mi Brassónál az Ólt partján terül csak is 14 □ mértföld: az említett két fenlapály mintegy 150 □ mértföld területet foglal el, hol aztán mondhatni a vizek partjain sincs rónaság, merő hegyoldalakból állanak, a nélkül, hogy sima fenlapályt képezzenek.

E két hegyvidéket vázolni fogom, mint partvidékeink szembe tett ellentétet. A völgyek buja növényzete mellett látni fogunk egy 100 □ mértföldnyi hegyvidéket, mely még a gyümölcsöt sem termi.

*) Höhenverhältnisse v. Bader. 48. I,

Oly sokféle, oly változatos e föld. Fekvése által ásvány, növény, állat és ember annyiféle árnyolatban jön elő, hogy igen jól jegyzé meg Gerando: mikép Erdély Europa több országaitól abban különbözik, hogy minden országnak birja valamijét, mindenikre emlékeztet. *)

Rövid előzményünk után átmegyünk e fejezet aránylag még rövidebb részleteire.

B) F e n l a p á l y o k.

191. §.

A Nyugoti Havasok.

A nyugoti havasok nevezete alatt, a bányavidéket kívánjuk érteni, egy 100 □ mértföldnyi kősziklás hegyvidéket, szakadatlan fenyő-erdőkkel, arany bányákkal.

E táj Erdély legsajátságosabb vidékei egyike. Örökös hegy, örökös erdő, völgy benne sehol. S e heglánczatok csúcsai oly összevissza hányt kapcsolatban állanak egymáshoz, s a vegyrétegek oly csodás elegyedésben jönnek elő, hogy, miként a mult tizedbeli német utazó, Müller mint geolog, kifejezte: e hegységek eredetét, valóban egyhamar nem lehet megfejteti. **)

Nagyobb vize, az Aranyos és Ompoly, keskeny medrekben inkább vágatnak, mint folynak. A hegyeket fenyő és bikkerdő borítja; erdő, melynek egy része a fejszét még nem ismeri. Magas fekvésénél, vadságánál, kőszikláságánál fogva gabonát nem terem, csak itt ott kevés zabot és törökbúzát.

Vadonsága mellett a természet szépségeinek egész láncolatát rejti keblébe. Az örökzöld fenyvek alatt itt buja legelők, rajtok egy egy pásztor-lak, fejező kövér nyáj, amott kristály-patakok, távolabb óriási hegycsúcsok. Barlangjai között ott van a szkerisorai jégbarlang; vizesései közt a kis-aranyosi s a Buvópataké; ott magaslanak a Detonata bazalt oszlopai; ott vannak Erdély leggazdagabb arany- ezüst- és vas-

*) Gerando: La Transilvanie I. Cap. 2.

**) Kiskövet. 1846. 2. sz. 11 l.

bányái. Szóval, e havas a vad szépségek gazdag hazája, melyek mindenikét saját rovatában már bővebben tárgyoltam.

Hegyei közt fekszik Abrudbánya, Zalakna, Ofenbánya bányaváros; bányafalvai közt ott van az ismeretes Verespatak, Nagyág, Toroczkó, Jára, melyek e vad rengetegben oly sajátosan veszik ki magukat. Egy hullámzó tengerhez hasonlít ez örökzöld hegyvidék, s a falvak benne mint egyes hajók képzelhetők, magánosan, elhagyatva, egymással majd semmi összeköttetésben.

E táj lakosai leginkább oláhok, csupán a városokat s az ország felőli széleit lakja magyarság. A városok kicsinyek de gazdagok. A faluk házai egész mértföldre nyulnak, elszórva úgy, hogy legtöbbször utcájára sincs; hanem minden lakós háza körében birja összes föld-vagyonát; s csak egy-egy kisserű oláhtemplom mutatja, hogy mintegy a tájt van a falu közepe.

E vadonnak lakosságára is roppant befolyása: az itteni oláhok a többi erdélyiektől egészen külön jelleggel vannak felruházva. A bányászok kivételkép állanak. Ellenben az ugynevezett mőczok, mokányok, kik szén-égetés, fenyőfaedény-készítés, tulajozás, s pásztorkodásból élnek, életmódjuk s elszigeteltségüknél fogva miveletlenebbek, lómhábbak, szegényebbek mint a hon több oláhjai. Egyébiránt bányász és mőcz egyaránt boszus; csak hogy a mokány megboszulni magát restelli, míg ellenben a bányász kőrz következetességgel végrehajtja. A mokány bigott a szánalomig; míg ellenben a bányász inkább fatalista, inkább azon hideg megvetését birják az életnek, mit a matrózoknál tapasztalni.

E vidék áll Erdélyben legközelebb a vad természethez. Népe nagy része a vallás főfogalmán kívül, mondhatni, a polárosodásnak egy eszméjét sem birja. Házok szűk, poloskákkal, házi állatokkal megosztva; eledelök tej, gyümölcs nélkül, mert földjük nem termi. Házi állatok juh és disznó; szarvas marha kevés; lóval szállítanak, mi e hegyes kősziklákat igen ügyesen mászsza. Szekérrel járni még nem divat, nincs szekérút.

Aranyporát a bányász, szenét, faedényeit a mokány, lóháton átalvetőkben szállítja: egész karaván megindul, elől megy a vezető, egyik kezében bot, másban az első ló fékje, e ló farkához van kötve a második, a másodikhoz a harmadik, s ehez a negyedik, s mind így tovább tovább; vagy ha biztos az első ló, a bányász ott ül az utolsó lovan, fakosárban lógatva kényelmesen magát. S e lovak fel a hegyre, s le a lejtőn oly ügyességgel csavarognak, oly kimért léptekkel mászszák a köveket, hogy rajta az útas akár szunyokálhat.

E vidék még öltözetében is eltér némüleg. A bányász magyarosan öltözik, selyemmel varrott csizmával ünnepel, s abaposztó nadrággal; s ha az oláhos gyűszüt megtartja, selyemmel varratja azt. Nagy haját levágatja.

A mokány kucsmát hord, mellénye, nyakkendője nincs, övét 6—9 újj széles veres bőrbőli gyűszű övedzi, vasfülű rézgombokkal megrakva; harisnyája szíja hasonlóan gombbal rakott; s mind ezt bocskor egészíti ki, minek szíja szárközépig van tekerve.

A mokány nő rendesen nem sok öltönnnyel bajlódik. Fején egy turbánszerűleg tekert feje kendő, mellén sokszoros gyöngy közbefűzött pénzdarabokkal, elébe egy tarka kötény, katrincza van kötve, hátul hasonlóan egy más, minél ez alól egy durva szőrnadrág jön le bokájáig, s rajta alól a bocskor. *)

E néppel szemben, melynek a tisztaság épen nem sajátja, ott állának eddig a városok magyarjai a leggazdagabb kelmékben, a legfényűzőbben öltözkedve; ott állának Verespatak bányászai népöltözetben diványokon heverve; ott áll a vashányász Toroczkó Erdély legszebb, legnyájasabb, legtisztább szépnemével. **) A legmeglepőbb ellentétet képezik mindenben le egészen addig, miszerint a mokányok közt alig van egy, ki olvasni tudna, ellenben Toroczkón alig egy, ki ne tudna.

A történet lévén a népek és tájak leghivebb ecsetlője, e részben igen sokat mondhatnánk. E tájan külellenség tán soha

*) Lásd rajzát: Szathmári Erdély képekben II. füz.

**) Lásd rajzát ugyanott.

sem járt, soha sem hódított, csak az újabb időkben volt harc-
nak színtere. Különösen 1784-ben, itt gyúlt ki a a hórávilág,
melynek lángját Erdélyre hozák. Az utolsó forradalomban is
e havas volt a Jank működésének színtere, mely lerohanó
égő lávaként nehézkedik e havas szomszédos magyar hely-
ségeire.

192. §.

M e z ő s é g.

Láttuk az óriás Kárpátokat, láttunk mosolygó völgyeket,
még sem láttunk mindent; egy egészen új képű vidékre ve-
zetem olvasóimat. A határszélen kezdém könyvemet, a hon kö-
zéppontján végzem el.

A haza középpontján: Kolozsvár, Torda, Vásárhely, Régen,
Dézs, Szamosujvár városok között egy 50—60 □ mértföld
kopár vidék terül el; óriás hegycsúcs vagy erdő nem nyúlik el
felette, egész ellentéte a többi vidéknek, s mégis annyi bizarr
szépség benne.

Egy hánykodó tengert képzeljenek olvasóim, melynek
hullámait fűtől zöldellő végtelen hegyoldalak képezik, míg alatt
a völgyben nádas tavak tükrei ragyognak. Sehol egy fa, csak
egy pár vetett erdő; a faluk völgyekbe vonták magukat, csak
a rajtok fekvő füstköd gyaníttatja létüket; semmi életjel, csak
egy egy messze messze feltűnő szántó, vagy egy egy pász-
ortalannak látszó juh-nyáj tűnik fel órák után.

Sehol egy pont, melyen a szem megnyughatna. Városa
egy sincs, falvait oláhok lakják, gyümölcsfák nélkül, föld-há-
zakkal, szalma-fődelekkel, nád-kertelésekkel. Csak itt ott emel-
kedik ki egy-egy udvarház, oly idegenszerűleg, mint a ma-
gyar írásban a magyar betű.

S mind a mellett e rideg vidéknek is meg van saját szép-
sége. Völgyeiben a tavak, a tavak felett a pergőréczék, szélén
a gémek, gólyák, mellettök a kis zúgó malmok: a mellettök
elnyúló buján termő rétségeket egészen festőivé varázsolják.
A hegyoldalakon dús gabona, aranykalász, s lóhátas embert
elfedő tengeri, kövér nyáj.

Út eddig nem hasítá át, mert köve, fája nincs. Az itteni nép egész világa a legközelebbi városig, minden tudománya az ekeszarváig, minden művészete a furulyáig terjed. A polgárosodással mit sem gondoltak, újak csak a falukat kötve egybe, a városokat csak gabona-piaczul tekinték. Télben az egész vidék szán-út, nyárban minden bérce, minden legelő szekér-út: az útas csak gondolomra hajtattott, s ha eltévedt, csak messzi hegyeken pillantott meg egy fekete zekés szántót, vagy kövér nyájak mellett hasaló pásztort. A hegyek nem adtak irányt, nem ismertető jelt; mindenik kopár, mindenik egyaránt feketesárga, s mindenik tetején az út szélén ott van a szenvedés jele, a fakeseszt.

Erdőtlenységét gyepelőzege pótolhatná, de senki sem keresi. Sőt az erdőt, szőlőt, gyümölcsöst is megteremné: miképp ezt Örményes, mint egy kedves oasis a pusztában, bizonyítja.

Mint szirt és erdőtlen helynek, vize rossz: egészen ellenkezőleg mint a határszállon. Tavai s lomhán folyó patakai teszik minden vízbéli szépségét, mert nagyobb folyója nincs.

S mégis e tavak ellen az itteni birtokosok irtó háhorut indítanak. A lecsapolás néhány szekér szénáért, itt a sok mivelletlen heverő föld e gyöngye ellen, naponta foly. Mi pusztá, kopár, mi silány lesz e föld e tavak nélkül. Mi felséges volt a gondolat Czege egyik földesasszonyától, ki a czegei tó lecsapolásának elleneállt. Annyi szépséget dönténk romba, annyi festőiséget taroltunk le; legyen valahára már elég, hogy ne legyenek kénytelenek idegen utazók, mint a mezőszéki tavak irtása ellen is, Páris szívéből tenni meg ellenővásukat. *)

*) Gerando. La Transilvanie II. 27. Cap.

A helységek lapmutatója.

	Lap.		Lap.
Abrudbánya . . .	176	Borszék . . .	194
Abrudbányai havasok	252	Bozsor . . .	237
Algyógy . . .	219	Brassó . . .	101
Alsó-bajom . . .	248	Bucsecs . . . 39 41	236
Alsó-vácza . . . 128	220	Bucsum . . .	90
		Buvópatak . . .	228
		Büdös . . .	134
Bábaköve . . .	43		
Balamér-ijásza . . .	89	Csáki-barlangja . . .	110
Balán . . .	163	Csáklyai-kő . . .	121
Bánpatak . . .	126	Cseje . . .	84
Barlangfalva . . .	126	Cserhalom . . .	243
Bázna . . .	210	Czegei-tó . . .	230
Bekcs . . .	83	Czég . . .	213
Bélavára . . .	123	Czenk . . .	39
Bellona . . .	102	Csijános . . .	31
Bihar . . .	49	Csik-sztdomokos . . .	163
Bilak . . .	86	Csik-tusnád . . . 197	233
Bonis temploma . . .	111	Czibles . . .	54
Bodok . . . 208	212	Csukás . . .	39
Bodzai vám . . .	62		
Boicza . . .	125	Dézs-somkúti szoros	74
Boli-barlang . . .	102	Dézs-akna . . .	149
Bolygó-lyuk . . .	237	Detonáta . . .	90
Borgói-szoros . . .	75	Dobrai szoros . . .	71

	Lap.		Lap.
Egeres . . .	238	Jezertó . . .	236
Előpatak . . .	198	Jezure . . .	236
Etéd . . .	84		
		Kalán . . .	221
Fáta-hegye . . .	51	Karika útja . . .	74
Fekete-halom . . .	43	Kászon . . .	208
Felek . . .	132	Kecske . . .	47
Felgyógy . . .	122	Keldáre . . .	80
Felső-árpás . . .	224	Kérő . . .	212
Felső-vidra . . .	130	Királyhágó . . .	72
Feneketlen-tó . . .	238	Királykő . . .	40
Ferencz-lik . . .	101	Kiruj . . .	202
Fejér-kő . . .	46	Kis-aranyos . . .	230
Füu-sziklája . . .	87	Kis-kalán . . .	221
		Kis-kereszténysziget . . .	225
Gránátpatak . . .	247	Kis-sármás . . .	214
Gyerőfi-szőktetője . . .	79	Kis-sáros . . .	215
Gyerő-vásárhely . . .	79 130	Klicz . . .	210
Gyertyános . . .	122	Kolos . . .	157
Gyimes . . .	59	Kolozsvár . . .	129
Guraszáda . . .	87	Korond . . .	111 132 203
		Kolla . . .	43
Haller-havas . . .	88	Kovászna . . .	204
Halmágyi szoros . . .	71	Körösbánya . . .	177
Hargita . . .	84	Küsmöd . . .	111
Héviz . . .	221		
Homoród . . .	201	Lakocza . . .	31
Homoród-almás . . .	111		
		Magyaró-kerék . . .	96
Intre-gáld . . .	226	Málnás . . .	208
Iskola-hegye . . .	40	Maros . . .	238
Isten-kelete . . .	78	Maros-ujvár . . .	151
Isten-széke . . .	79	Meszes . . .	73

	Lap.		Lap.
Mezőség	139 231 255	Retyeczát	49 236
Mezőhavas	31	Rika	85
Miriszló	31	Ruda	184
Mosató	31	Runki-barlang	124
<hr/>		Sajó	243
Nagy- és Kis-somlyó.	37	Salamon-vára	99
Nagyág	180	Sándordomb	37
Nagy-hagymás	31	Sóbánya	218
Nagy-rápoltság	227	Száldobos	209
Negohegye	44	Szék	157
Nemere	38	Szentanna-tava	233
Nők-rétje	47	Sziklabarát	94
Nyugoti havas	252	Szkerisora	125
<hr/>		Szombatfalva	209
Ofenbánya	178	Szováta	216
Ojtozi szoros	60	Sztojka-falva	209
Oláh-pián	85	Szurul	39
Ordaskő	88	<hr/>	
Ósáncz	62	Tarkő	32
Ördöghegyi barlang	104	Timpanye pataka	229
Ördög-kőve	85	Toplicza	222
Ördög-pataka	248	Torda	106 155 217
Ördög-rétje	44	Torja	134 233
<hr/>		Toroczkó	88 159
Parajd	153	Toroczkó-szentgyörgy	122
Páring	48	Tölgyesi soros	58
Petrilla	137	Tömös	63
Pestere	101	Töröcsvári szoros	64
Pilis	87	Tűr	215
Piricskei-tó	235	Tyihu	80 242
<hr/>		<hr/>	
Radna	75 183 205	Zajzen	210
Rákóczi-hegye	54	Zalakna	179

	Lap.		Lap.
Zászpád . . .	82	Vajda-hunyd . . .	162
Zernyest . . .	222	Vaskapu . . .	68
Zovány . . .	216	Veres-torony . . .	65
Zsábenyicza . . .	218	Veres-patak . . .	186
Zsibó . . .	54 74	Vizakna . . .	156 218
		Vlegyásza . . .	89
Urikány . . .	137	Vulkán-hegy . . .	48 225
Ünőkő . . .	50	Vulkáni szoros . . .	67
		Vulkoj . . .	189

Igazítandók:

Lapon	sorban	helyett	olvasd.
81	25	foszlakő	földpát
133	28	violaszi márgán	violaszin mángán
141	17	hatszegletekben	koczká alakban
162	30	a bányá után olv:	hámorok és kohók
175	12	választóvíz	képeső
185	10	nem	kihagyandó
202	1 5	széksó	szikéleg
207	7	kénkömény	kénköneny.